

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті**Бағыт: Құқықтану****Шифр: 5В030100****Пән: Қылмыстық іс жүргізу құқығы****ДӘРИСТЕР ТЕЗИСТЕРІ****1-тақырып. Қылмыстық іс жүргізудің (процесстің) түсінігі және мәні.**

Қоғам мен азаматтардың мүдделерін қылмыстық қиянаттардан қорғау және құқықтық тәртіпті нығайту үшін мемлекет жүзеге асыратын шараларды орындауда басты роль атқаратын құқық қорғау органдар (сот рпокуратура, алдын ала тергеу және анықтау жүргізетін органдар) болып табылады. Бұл мемлекеттік органдардың қызметтері бір-бірімен өзара байланысты болғанымен, олардың іс жүргізу кезіндегі өкілеттіктері бірдей емес. Мәселен, алдын ала тергеу органы бұрын болған қылмыстың мән-жайларын толық ашып, айыпталушыны қылмыстық жауапқа тартатын болса да, оның кінәлігі жөнінде мәселені шешпейді. Осыған байланысты алдын ала тергеу жүргізу аяқталған соң тергеуші қылмыстық істің материалдарын заңдылықтың сақалуын қадағалайтын прокурорға жібереді. Прокурор алдын ала тергеу заңды түрде және толық жүргізілген деп санайтын болса, онда бұл қылмыстық істі тиісті соттың қарауына береді. Содан соң қылмыстық іс бойынша үкім шығарады. Осындай заңға сәйкес жүзеге асырылатын өкілетті органдардың іс-әрекеттер жүйесі қылмыстық процесс, яғни қылмыстық іс жүргізу деп аталады.

Қылмыстық іс жүргізу ұғымы жөнінде айтқанда, бұл қызметті сот, прокуратура және алдын ала тергеу органдары атқарумен қатар жеке тұлғалардың да іс жүргізуге қатынасатындықтарын ескеру қажет. Жеке тұлғалардың іске қатынасуларына байланысты олардың құқықтары мен міндеттері заңда көрсетілген. Осының бәрі қылмыстық іс жүргізу кезінде аталған мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды адамдарының өз араларында және, сонымен қатар, мемлекеттік органдар мен жеке тұлғалардың араларында да құқықтық қатынастардың болатындығын білдіреді.

Сонымен жоғарыда айтылған мәліметтерге сүйене отырып, қылмыстық іс жүргізу ұғымын толық айтқанда былайша тұжырымдаймыз:

Қылмыстық іс жүргізу-соттың, прокуратура, алдын ала тергеу және анықтау органдарының қоғам мен азаматтардың мүдделерін қылмыстық қиянаттардан қорғауға байланысты өз міндеттерін орындау мақсатында жеке тұлғаларды да қатыстыра отырып атқаратын заңмен реттелген қызметі, сондай-ақ осы қызмет саласында туындайтын құқықтық қатынастар жүйесі болып табылады.

Осы ұғымға сәйкес, құқық қорғау органдарының қылмыстық процестегі міндеттері қандай деген сұрақ туады. Ол міндеттер ҚІЖК-нің 8-бабында баяндалған. Бұл бапта көрсетілгендей, аталған мемлекеттік органдар қылмыстарды тез және толық ашу, қылмыстық істерді әділ шешу, заңдарды дұрыс қолдану, азаматтардың заңсыз айыпталуын және сотталуын болғызбау, сондай-ақ

олардың құқықтары мен бостандықтарының заңсыз шектелуін болғызбау мақсатында қажетті іс-әрекеттерді орындауға міндетті.

Қылмыстық іс жүргізу басқа сөзбен **қылмыстық сот ісін жүргізу** деп те аталады: қылмыстық іс жүргізу заңында және ғылыми еңбектерде де осы екі термин аралас қолданылады (орысша: «уголовный процесс» және «уголовное судопроизводство»). Яғни, қылмыстық іс жүргізу қызметін «қылмыстық сот ісін жүргізу» деп те атауға болады және мұның өз себебі бар. Ол себеп қылмыстық іс жүргізу алдын ала тергеу органының қызметімен аяқталмай, істің сотта қаралып шешілетіндігіне байланысты. Сондықтанда қылмыстық іс жүргізу ұғымының «сот төрелігі» ұғымымен сәйкес жері бар деп айта аламыз: қылмыстық істі сотта қарап шешу сот төрелігін атқару болып табылады. Бірақ «қылмыстық іс жүргізу» ұғымы «сот төрелігі» ұғымы бірдей емес. Өйткені бір жағынан, «сот төрелігі» ұғымының тікелей мағынасы сот қызметі болып табылады да, ал «қылмыстық іс жүргізу» ұғымы соттың қызметімен қатар алдын ала тергеу органдарының да қызметін қамтиды. Екінші жағынан, сот төрелігіне тек қылмыстық істерді ғана қарап шешу жатпайды; оған, сонымен қатар, азаматтық әкімшілік және т.б. істерді шешу қызметі кіреді.

Қылмыстық іс жүргізу қызметін атқару **«қылмыстық іс бойынша өндіріс»** деп те аталады (орысша: «производство по уголовному делу»). Бұл жағдайда «өндіріс» деген сөз заңды түрде жүргізілген іс-әрекеттердің орындалуын және ол іс-әрекеттердің жиынтығын білдіреді. Мәселен, алдын ала тергеу жүргізуге кірісу үшін тергеуші алдымен қылмыстық істі өз өндірісіне қабылдау туралы қаулы шығарып, содан кейін қылмысты тез және толық ашу міндетін орындауы тиіс. Тергеушінің, сол сияқты анықтаушының да, қылмыстық іс бойынша атқаратын осындай қызметі «сотқа дейінгі қылмыстық іс бойынша өндіріс» деп аталады. Ал, қылмыстық іс сотқа сотқа келіп түскеннен кейін болатын іс-әрекеттер қызметін «соттағы қылмыстық іс бойынша өндіріс» деп айту қате емес.

Қылмыстық іс жүргізу ұғымымен қатар осы қызметке сәйкес **ғылыми сала** және **оқу пәні** ұғымдарында білу қажет. Яғни, қылмыстық іс жүргізу қызметі және бұл қызметті зерттейтін ғылым саласы мен оған сәйкес оқу пәні ұғымдары өзара байланысты болғанымен, олардың әрқайсысы жеке ұғым болып табылады.

Қылмыстық іс жүргізу заңмен реттелген мемлекеттік қызметтің арнайы саласы болғандықтан, оның қылмыстық іс жүргізу құқығымен тығыз байланысты екендігі айқын болып табылады. Бұл жөнінде өткен ғасырдың 60-жылдары М.С. Строгович былай деп жазған: «Қылмыстық істерді тергеу және шешу тәртібі, тергеу және прокуратура органдарының, сондай-ақ соттың қызметі, олардың қылмыстық іс бойынша өндіріске қатысушы азаматтар және ұйымдармен қарым-қатынасы қылмыстық іс жүргізу құқығының нормаларымен реттеледі». Осы айтылғанның өзінен қылмыстық процесс ұғымының қылмыстық іс жүргізу құқығы ұғымынан айырмашылығы көрінеді: қылмыстық іс жүргізудің тікелей мағынасы іс жүргізу қызметін білдіретін болса, ал **қылмыстық іс жүргізу құқығы** - осы қызметті және осы қызметті атқару кезінде туындайтын қоғамдық қатынастарды реттейтін құқықтық нормалар жиынтығы болып табылады. Яғни, М.С. Строговичтің айтқанындай, «қылмыстық іс жүргізу құқығының мәні

қылмыстық іс бойынша өндірістің (алдын ала тергеу жүргізу мен істі сотта қарап шешудің) рәсімін орнату деп түсіну қажет». Бұл ұғымға қазіргі ресейлік басқа да ғалымдардың пікірі сәйкес келеді. Мысалы, П.А. Лупинскаяның жазуы бойынша, қылмыстық іс жүргізу құқығы-бұл қылмыстық істерді тергеу, талқылап шешу қызметін реттейтін заңда баяндалған ережелер жүйесі, яғни құқықтық рәсім ережелері болып табылады. Осы қылмыстық іс жүргізу құқығының нормаларымен орнатылған қызмет атқару тәртібіне мемлекеттік органдар да, іске қатысушы азаматтар мен ұйымдар да бағынышты және бұл тәртіпті толық сақтауға міндетті болып табылады.

Қылмыстық іс жүргізу қызметінің барысы бірнеше, әрқайсысының жеке маңызы бар кезеңдерге бөлінеді. Ол кезеңдер қылмыстық процесстің *стадиялары* деп аталады. Стадиялардың әрқайсысы мынадай белгілермен сипатталады: 1) әр стадия іс жүргізудің жеке кезеңі ретінде ҚІЖК-де арнайы белгіленген; 2) әр стадияның жеке маңызы және өзіне тән міндеттері бар; 3) әр стадияның мәнін құрайтын іс-әрекеттердің субъектілері көрсетілген; 4) әр стадияның нәтижесін қорытындылайтын процессуальдық шешім қабылдаумен аяқталады.

Қылмыстық процесстің стадияларына мыналар жатады:

1) қылмыстық істі қозғау; 2) қылмыстарды тергеу; 3) басты сот талқылауын тағайындау; 4) басты сот талқылауы; 5) апелляциялық тәртіппен істерді қарау; 6) үкімді орындау. Бұл стадиялардың алдыңғы екеуі сотқа дейінгі стадиялар, ал кейінгілері сотта болатын іс жүргізу стадиялары деп қаралады.

ҚІЖК-нің 8-бабы осы міндеттерге арналған. Мұнда былай деп көрсетілген:

1. Қылмыстық процесстің міндеттері қылмыстарды тез және толық ашу, оларды жасаған адамдарды әшкерелеу және қылмыстық жауапқа тарту, әділ сот талқылауы және қылмыстық заңды дұрыс қолдану болып табылады.
2. қылмыстық іс жүргізудің заңда белгіленген тәртібі адамды және азаматты негізсіз айыптау мен соттаудың, олардың құқықтары мен бостандықтарын заңсыз шектеуден қорғауды, кінәсіз адам заңсыз айыпталған немесе сотталған жағдайда – оны дереу және толық ақтауды қамтамасыз етуі, сондай-ақ заңдылық пен құқық тәртібін нығайтуға, қылмыстардың алдын алуға, азаматтардың құқықты құрметтеу көзқарасын қалыптастыруға жәрдемдесуі тиіс.

Бұл міндеттер қылмыстық іс жүргізудің барлық стадиялары үшін ортақ болып табылады және олардың әрқайсысы осы міндеттердің орындалуына ықпалын тигізеді. Қылмыстық іс жүргізу органдары осы міндеттерді басшылыққа ала отырып өз қызметтерін атқарады.

Қылмыстық іс жүргізудің мәнін толық түсіну үшін «процессуальдық нысан» және процессуальдық кепілдіктер» ұғымдарын қарастыру қажет.

«Процессуальдық нысан» ұғымын алдымен философиялық нысан» ұғымымен салыстыру арқылы көрсетуге болады. Философиялық ілімге сәйкес, әр нәрсенің, заттың немесе құбылыстың өзара тығыз байланысты элементтерден тұратын тұрақты құрылымы болады. «Нысан» ұғымы сол әр заттың немесе

құбылыстың ішкі құрылымының тұрақтылығын және құрылымның сыртқы бейнесін білдіреді. «Процессуальдық нысан» ұғымы осы айтылған жалпы ғылыми «нысан» ұғымына сәйкес келеді. Сондықтан заңи әдебиетте **процессуальдық нысан** - заңмен белгіленген қылмыстық іс жүргізудің тәртібі деп түсіндіріледі. Яғни, процессуальдық нысан ұғымы қылмыстық жүргізудің сыртқы бейнесі, көрінісі дегенді білдіреді. Процессуальдық нысанының ішкі құрылымы қылмыстық іс бойынша заңға сәйкес орындалатын іс-әрекеттердің жиынтығынан тұрады.

Қылмыстық істі жүргізуші мемлекеттік органдар мен іске қатысушы басқа да тұлғалар өз мақсаттарына сәйкес заңды түрде іс-әрекеттер жасайтын болғандықтан олардың қызметі бірнеше жеке бағыттарға бөлінеді. Осы субъектілердің қылмыстық процестегі қызмет ету бағыттары процессуальдық функциялар деп аталады. Дара мағынада айтқанда, **процессуальдық функция** деген – қылмыстық процесс субъектісінің өз мақсаттары мен міндеттеріне немесе заңды мүдделеріне сәйкес атқаратын іс-әрекеттер жүйесі болып табылады.

Процессуальдық функциялар негізінен үш түрге бөлінеді: 1) айыптау, 2) қорғау, 3) қылмыстық істі соттың шешу функциясы. Бұлардың ішінде алдымен айыптау функциясына тоқталу қажет. Себебі, қылмыс жөнінде айыптау болмаса, онда қылмыстық іс жүргізу де болмайды. ҚІЖК – де бұл функция «қылмыстық ізге түсу» және «айыптау» терминдері бір мағынаны білдіреді.

Айыптау функциясының мәні – қылмыстың болғандығын анықтау және оны жасаған адамның кінәлілігін дәлелдеу, сөйтіп-ақ бұл адамға жаза немесе өзге құқықтық ықпал ету шараларын қолдануды қамтамасыз ету мақсатында атқарылатын іс-әрекеттер болып табылады. Бұл функцияның атқаратын субъектілерге мыналар жатады: прокурор (мемлекеттік айыптаушы), тергеуші, анықтау органы, анықтаушы, жәбірленуші (жеке айыптаушы), азаматтық талаптар және заңды өкілдер мен өкілдер. Бұл аталған субъектілер айыптау тарабы деп аталады, яғни бұлар айыптау тарабын құрайды.

Қылмыстық іс жүргізу кезінде оған қатысушылардың арасында, яғни олардың атқаратын функцияларына байланысты құқықтық қатынастар туындайды. Бұл қатынастар қылмыстық іс жүргізу құқығымен реттелетін болғандықтан, олар қылмыстық іс жүргізу құқықтық қатынастары деп аталады. Ал, толығырақ айтқанда, қылмыстық іс жүргізу құқықтық қатынастары немесе процессуальдық қатынастар дегеніміз – қылмыстық процесс субъектілерінің арасында заңға сәйкес туындайтын және осы субъектілердің құқықтары мен міндеттері болуымен сипатталынатын нақты байланыстар деп түсіну қажет. Процессуальдық қатынастардың өз субъектілері мен объектісі бар және бұл субъектілердің құқықтары мен міндеттері заңда құқықтық нормалар түрінде көрсетілген.

2- тақырып. Қылмыстық іс жүргізудің (процестің) міндеттері мен принциптері.

Қылмыстық процестің міндеттері қылмыстарды тез және толық ашу, оларды жасаған адамдарды әшкерелеу және қылмыстық жауапқа тарту, әділ сот талқылауы және қылмыстық заңды дұрыс қолдану болып табылады.

Қылмыстық істер бойынша іс жүргізудің заңда белгіленген тәртібі адамды және азаматты негізсіз айыптау мен соттаудан, олардың құқықтары мен бостандықтарын заңсыз шектеуден қорғауды, кінәсіз адам заңсыз айыпталған немесе сотталған жағдайда - оны дереу және толық ақтауды қамтамасыз етуі, сондай-ақ заңдылық пен құқық тәртібін нығайтуға, қылмыстың алдын алуға, құқықты құрметтеу көзқарасын қалыптастыруға жәрдемдесуі тиіс.

Қылмыстық процестің принциптері – қылмыстық сот ісін жүргізудің тәртібі негізделген және оның маңызды сипаттары мен белгілерін көрсететін заңда бекітілген бастама ережелер болып табылады. ҚІЖК-нің 10-31 баптарына сәйкес, қылмыстық процестің принциптеріне мына бастама ережелер жатады:

- ❖ заңдылық;
- ❖ сот төрелігін тек соттың ғана жүзеге асыруы;
- ❖ адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғау;
- ❖ жеке адамның абыройы мен қадір-қасиетін құрметтеу;
- ❖ адамның жеке басына тиіспеушілік;
- ❖ қылмыстық іс жүргізу кезінде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау;
- ❖ жеке өмірге қол сұқпаушылық, хат жазысудың, телефон арқылы сөйлесудің, почта, телеграф арқылы және өзге де хабарласудың құпиялылығы;
- ❖ тұрғын үйге қол сұқпаушылық;
- ❖ меншікке қол сұқпаушылық;
- ❖ меншікке қол сұқпаушылық;
- ❖ кінәсіздік презумпциясы. және т.с.с.

Заңдылық принципі. Бұл принциптің 2 жақты мәні бар: біріншіден, ҚІЖК-нің 10-бабының 1-бөлігінде айтылғандай, сот және прокурор, тергеуші, анықтау органы, анықтаушы қылмыстық істі жүргізу кезінде Қазақстан Республикасы Конституциясын, ҚРҚІЖКтің және өзге де нормативтік құқықтық актілердің талаптарын дәл сақтауға міндетті; екіншіден, қылмыстық процеске қатысушы басқа да тұлғалар Қазақстан Республикасы Конституциясын және өзге де заңдарды сақтауға міндетті болып табылады.

Осы айтылған шаралар заңдылық принципін қамтамасыз етудің маңызды процессуальдық кепілдіктері болып табылады. Олармен қатар, заңдылық принципін қамтамасыз етудің басқа да мынадай кепілдіктері бар:

- ❖ қылмыстық іс жүргізудің барлық стадияларында заңдылықтың сақталуын прокурордың қадағалауы;
- ❖ жоғары саты соттарының төменгі сатыға жататын соттардың шығарған үкімдері мен қаулыларының заңдылығын тексеруі;

- ❖ - іске қатысушы мүдделі тұлғалардың соттың, прокурордың және алдын ала тергеу органдарының іс-әрекеттері мен шешімдеріне шағымдану құқығы және ондай шағымдардың заңда көрсетілген тәртіп бойынша уақытында қаралып шешілуге міндеттілігі.

Сот төрелігін тек соттың ғана іске асыруы. Қазақстан Республикасы Конституциясының 75-бабы және ҚІЖК –нің 11-бабының жазылуы бойынша, сот төрелігін тек соттың ғана жүзеге асыруы принципі мына мәселелерді қамтиды:

- ❖ соттың үкімі бойынша болмаса, ешкімде қылмыс жасағаны үшін кінәлі деп таныла алмайды
- ❖ сот төрелігін Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты, облыстық және басқа жергілікті соттар жүзеге асырады, бұл соттар жүйесі Қазақстан Республикасы Конституциясымен және конституциялық заңмен белгіленген, қандай да бір атаумен арнаулы және төтенше соттарды құруға жол берілмейді.

Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғау. Қазақстан Республикасының заңнамасында азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғау мәселесіне үлкен мән берілген. Өйткені, халықаралық құқықтың жалпы жұрт таныған принциптеріне сай, азаматтардың өз мүдделерін қорғау мақсатында сотқа жүгінуі – істі дұрыс шешудің ең әділ жолы ретінде қаралады.

Жеке адамның абырой мен қадір-қасиетін құрметтеу. Қазақстан Республикасы Конституциясының 17-бабында былай деп жазылған: адамның қадір-қасиетіне қол сұғылмайды, ешкімді азаптауға, оған зорлық-зомбылық жасауға, басқадай қатыгездік немесе адамдық қадір-қасиетін қорлайтындай жәбір көрсетуге болмайды. Осы конституциялық ереже қылмыстық процестегі жеке адамның абыройы мен қадір-қасиетін құрметтеу принципінің негізін құрайды.

Адамның жеке басына тиіспеушілік. Бұл принциптің мәні адамның жеке басының бостандығын қамтамасыз ету болып табылады. Осы принципке арналған Қазақстан Республикасы Конституциясының 16-бабында оны қамтамасыз етудің мынадай кепілдіктері көрсетілген:

ҚРҚІЖК белгіленген негіздер мен тәртіп бойынша болмаса, ешкімді де қылмыс жасады деген сезік бойынша ұстауға, қамауға алуға немесе өзгеше түрде бас бостандығынан айыруға болмайды.

ҚРҚІЖК көзделген жағдайларда ғана және қамауға алынған адамға сотқа шағымдану құқығын бере отырып, тек соттың санкциясымен ғана қамауға алуға және күзетпен ұстауға жол беріледі. Адам прокурордың санкциясынсыз жетпіс екі сағаттан аспайтын мерзімге ғана ұсталуы мүмкін. Күзетпен ұсталмаған адамды сот-психиатриялық сараптама жүргізу үшін медициналық мекемеге мәжбүрлеп орналастыруға соттың шешімімен ғана жол беріледі. Күзетпен ұсталмаған адамды сот-медициналық сараптама жүргізу үшін медициналық мекемеге мәжбүрлеп орналастыруға соттың шешімі немесе соттың санкциясы бойынша жол беріледі.

Әрбір ұсталған адамға ұстаудың негізі, сондай-ақ ол жасады деп сезік келтірілген немесе айыпталған қылмыстың заңдық сипаттамасы дереу хабарланады.

Сот, қылмыстық ізге түсу органдары заңсыз ұсталған немесе қамауға алынған, немесе медициналық мекемеге заңсыз орналастырылған не заңда немесе үкімде көзделгендегіден артық мерзімге күзетпен ұсталған адамды дереу босатуға міндетті.

Қылмыстық процеске қатысушы адамдардың ешқайсысына күш қолдануға, қатал немесе адамның қадір-қасиетін түсіретін әрекет жасауға болмайды.

Ешкімді де адамның өміріне немесе денсаулығына қауіп туғызатын іс жүргізу әрекеттеріне қатысуға тартуға болмайды. Адамның жеке басына тиіспеушілікті бұзатын іс жүргізу әрекеттері адамның не оның заңды өкілінің еркіне қарсы ҚРҚІЖК тікелей көзделген жағдайлар мен тәртіп бойынша ғана жүргізілуі мүмкін.

Өзіне қатысты жолын кесу шарасы ретінде қамауға алу таңдалған адамды, сондай-ақ қылмыс жасады деген сезікпен ұсталған адамды қамауда ұстау оның өмірі мен денсаулығына қауіп туғызбайтын жағдайларда жүзеге асырылуы тиіс. Заңсыз бас бостандығынан айыру, өмірі мен денсаулығына қауіпті жағдайда ұстау, оған қатал қарау салдарынан азаматқа келтірілген зиян ҚР ҚІЖК-мен көзделген тәртіппен өтелуге тиіс.

Қылмыстық іс жүргізу кезінде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау. Бұл принцип бұрын қаралған заңдылық принципімен тығыз байланысты болып табылады. Яғни, қылмыстық іс жүргізу органдарының заңдылық принципін сақтауы процеске қатысушы азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды талап етеді. Қылмыстық процесті жүргізуші орган қылмыстық процеске қатысушы азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, оларды жүзеге асыру үшін жағдай жасауға, процеске қатысушылардың заңды талаптарын қанағаттандыруға уақытылы шаралар қолдануға міндетті.

Азаматқа қылмыстық іс бойынша іс жүргізу кезінде оның құқықтары мен бостандықтарының бұзылуы салдарынан келтірілген зиян ҚРҚІЖК-нде көзделген негіздер мен тәртіп бойынша өтелуге тиіс.

Жәбірленушіні, куәні немесе қылмыстық процеске қатысушы өзге де адамдарды, сондай-ақ олардың отбасы мүшелерін немесе өзге де жақын туыстарын өлтірумен, күш қолданумен, мүлкін жоюмен немесе бүлдірумен, не өзге де заңға қарсы қауіпті әрекеттермен қорқытқандығына жеткілікті негіздер болған кезде қылмыстық процесті жүргізуші орган өз құзыреті шегінде бұл адамдардың өмірін, денсаулығын, абыройын, қадір-қасиетін және мүлкін қорғауға заңда көзделген шараларды қолдануға міндетті.

Жеке өмірге құл сұқпаушылық, хат жазысудың, телефон арқылы сөйлесудің, почта, телеграф арқылы және өзге де хабарласудың құпиялылығы. Қазақстан Республикасы Конституциясының 18-бабында былай жазылған:

- ❖ әркімнің жеке өміріне қол сұғылмауға, өзінің және отбасының құпиясы болуына, ар-намысы мен абыройлы атының қорғалуына құқығы бар;
- ❖ әркімнің өзінің жеке салымдары мен жинаған қаражатының, жазысқан хаттарының, телефон арқылы сөйлескен сөздерінің, почта, телеграф арқылы және басқа да жолдармен алысқан хабарларының құпиялылығы сақталуына құқығы бар;
- ❖ бұл құқықтарды шектеуге заңда тікелей белгіленген реттер мен тәртіп бойынша ғана жол беріледі.

Тұрғын үйге қол сұқпаушылық. Бұл принцип Қазақстан Республикасы Конституциясының 25-бабында баян етілген: тұрғын үйге қол сұғылмайды және соттың шешімінсіз тұрғын үйден айыруға жол берілмейді; тұрғын үйге басып кіруге, оны тексертуге және тінтуге заңмен белгіленген реттер мен тәртіп бойынша ғана жол беріледі.

Меншікке қол сұқпаушылық. Қазақстан Республикасы Конституциясының 26-бабына сәйкес азаматтардың меншік құқығы қорғалады және қамтамасыз етіледі. Бұл принцип ҚІЖК-нің 18-бабында да бекітілген. Осы баптардың нормалары бойынша: барлық азаматтар заңды түрде алған қандай да болсын мүлкін жеке меншігінде ұстай алады; меншік құқығы, оның ішінде мұрагерлік құқығы заңмен қорғалады, соттың шешімінсіз ешкімді де мүлкінен айыруға болмайды.

Кінәсіздік презумпциясы. бұл принцип Қазақстан Республикасы Конституциясының 77-бабы 3-бөлігінің 1,6,8 тармақтарына сәйкес келетін ҚІЖК-нің 19-бабында тұжырымдалып жазылған: 1) адамның қылмыс жасағандағы ҚРҚІЖК көзделген тәртіппен дәлелденгенде және соттың заңды күшіне енген үкіммен танылғанға дейін ол жасалған қылмысқа кінәлі емес деп саналады; 2) айыпталушы өзінің кінәсіздігін дәлелдеуге міндетті емес; 3) айыпталушының кінәлілігі жөнінде сейілмеген күдік оның пайдасына қаралады; 4) айыптау үкімін болжамдауға негіздеуге болмайды және үкім шындыққа жататын дәлелдемелердің жиынтығымен расталуы тиіс.

Қайта соттауға және қылмыстық ізге түсуге жол берілмеуі. Қазақстан Республикасы Конституциясының 77-бабы 3-бөлігінің 2-тармағында көрсетілгендей, бір құқық бұзушылық үшін ешкімді де қайтадан қылмыстық немесе әкімшілік жауапқа тартуға болмайды. Осы конституциялық нормаға сәйкес ҚІЖК-нің 20-бабында ешкімде нақ бір қылмыс үшін қайтадан қылмыстық жауапқа тартылмайды деп көрестілген.

Сот төрелігін заң мен сот алдындағы теңдік негіздерінде жүзеге асыру. Қазақстан Республикасы Конституциясының 14-бабы бойынша:

1. заң мен сот алдында жұрттың бәрі тең.
2. тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне байланысты кез келген өзге жағдаяттар бойынша ешкімді ешқандай кемсітуге болмайды.

Судьялардың тәелсіздігі. Судьялардың тәуелсіздік принципі Қазақстан Республикасы Конституциясының 77-бабының 1 және 2 бөліктерінде жазылып

бекітілген, судья сот төрелігін іске асыру кезінде тәуелсіз және Конституция мен заңға ғана бағынады, сот төрелігін іске асыру жөніндегі соттың қызметіне қандай да болсын араласуға жол берілмейді, нақты істер бойынша судьялар есеп бермейді.

Сот ісін жүргізуді тараптардың бәсекелестігі мен тең құқықтылығы негізінде жүзеге асыру. ҚІЖК-нің 23-бабында бекітілген бұл принципінің мәні – қылмыстық істі жүргізудің айыптау және қорғау тараптарының бір-бірінен бөлектенуне негізделуі және тараптарға тең процессуальдық құқықтар беру арқылы олардың сот талқылауына қатысуларына бірдей мүмкіндік туғызу болып табылады. Қылмыстық ізге түсу, қорғау және істі соттың шешуі бір-бірінен бөлінген және оларды әртүрлі органдар мен лауазымды адамдар жүзеге асырады.

Сотталушыға тағылған айыпты дәлелдеу міндеті айыптаушыға жүктеледі. Қорғаушы сотталушыны қорғаудың заңда көзделген барлық құралдары мен әдістерін пайдалануға міндетті. Сот қылмыстық ізге түсу органы болып табылмайды, айыптау немесе қорғау жағында болмайды және құқық мүдделерінен басқа қандай да болсын мүдделерді білдірмейді. Сот объективтілікті және бейтараптылықты сақтай отырып, тараптардың өз іс жүргізу міндеттерін орындауы және өздеріне берілген құқықтарын жүзеге асыруы үшін қажетті жағдай туғызады. Қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушы тараптар тең құқықты, яғни оларға Конституциямен және ҚРҚІЖКөз айқындамаларын қорғауға бірдей мүмкіндік берілген. Сот, іс жүргізу шешімін, зерттеуге қатысу тараптардың әрқайсысына бірдей негізде қамтамасыз етілген дәлелдерге ғана негіздейді. Тараптар қылмыстық сот ісін жүргізу барысында өзінің айқындамасын, оны дербес және сотқа, басқа да органдар мен адамдарға тәуелсіз қорғаудың әдістері мен құралдарын таңдайды. Сот тараптың өтініші бойынша оған ҚРҚІЖК көзделген тәртіппен қажетті материалдарды алуға жәрдем көрсетеді. Мемлекеттік айыптаушы мен жеке айыптаушы белгілі бір адамның қылмыстық ісіне түсуді жүзеге асыра алады немесе заңда көзделген жағдайларда қылмыстық ісіне түсуден бас тарта алады. Сезікті мен айыпталушы өзінің кінәсін еркін жоққа шығара алады немесе өзін кінәлімін деп мойындай алады. Азаматтық талапкер талап арыздан бас тартуға немесе азаматтық жауапкермен бейбіт келісім жасасуға құқылы. Азаматтық жауапкер талап арызды мойындауға немесе азаматтық талапкермен бейбіт келісім жасасуға құқылы. Сот тараптарға бірінші және апелляциялық сатылар бойынша істі қарауға қатысу құқығын қамтамасыз етеді, айыпталушы және оның қорғаушысы істі қарау кезінде, қадағалау тәртібімен, жаңадан ашылған мән-жайлар бойынша жіберіледі. Сот әрбір қылмысты істі қараған кезде айыптау тарабының мемлекеттік не жеке айыптаушысы болуға тиіс. Сот істі қарағанда тараптардың қатысуы міндетті болатын басқа да жағдайлар ҚРҚІЖКпен айқындалады.

Істің мән-жайын жан-жақты, толық және объективті зерттеу. ҚІЖК-нің 24-бабында жазылған: сот, прокурор, тергеуші, анықтаушы істі дұрыс шешуге

қажетті және жеткілікті мән-жайларды жан-жақты, толық және объективті мән-жайларды жан-жақты, толық және объективті зерттеу үшін заңда көзделген барлық шараларды қолдануға міндетті.

Дәлелдемелерді ішкі сенім бойынша бағалау. Бұл принциптің ҚІЖК-нің 25-бабында жазылуы бойынша: судья, прокурор, тергеуші, анықтаушы дәлелдемелерді олардың жиынтығына негізделген өздерінің ішкі сенімі бойынша бағалайды және бұл орайда заң мен ар-ожданын басшылыққа алады, ешқандай дәлелдемелердің күні бұрын белгіленген күші болмайды.

3- тақырып. Қылмыстық іс жүргізуге қатысушылар.

Қылмыстық іс жүргізу көптеген субъектілердің қатысуымен атқарылатын қызмет болып табылады. Бұл субъектілердің заңмен белгіленген құқықтары мен міндеттері болғандықтан, олардың әрқайсысы қылмыстық іс жүргізу кезінде басқа субъектілермен құқықтық қатынастарға кіру арқылы іс-әрекеттер жасайды. Демек, қылмыстық процестің субъектілері туралы айтқанда, олардың құқықтық қатынастармен қамтылатындығын ескеру қажет.

Осы айтылған мәліметтердің негізінде қылмыстық процестің субъектілері ұғымын былайша тұжырымдауға болады: *заңда көрсетілген құқықтары мен міндеттері болғандықтан процессуальдық құқықтық қатынастармен қамтылатын және қылмыстық іс жүргізу кезінде заңды жолмен іс-әрекеттер жасайтын өкілетті мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды адамдары, сондай-ақ осы іс-әрекеттерге қатысуға немесе тиісті іс-әрекеттер жасауға құқылы жеке тұлғалар қылмыстық процестің субъектілері болып табылады.*

Қылмыстық процестің субъектілерінің әрқайсысына жекелеп тоқталып, олардың құқықтық мәртебесін анықтап көрсету қажет. Бұл субъектілердің алдыңғы екі тобын «*қылмыстық процесті жүргізуші мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды адамдары*» деп атауға болады.

Сот және оның өкілеттілігі. Қылмыстық процесті жүргізуші мемлекеттік органдардың ішінде соттың ерекше орны – оның қылмыстық істер бойынша сот төрелігін жүзеге асыратындығымен айқындалады. Яғни, адамды қылмыстың жасалуына кінәлі деп тану және оған жаза тағайындау өкілеттілігі тек қана сотқа берілген.

Сот билігін атқаруға байланысты қылмыстық процесте соттың басқа да өкілеттіліктері де бар: есі дұрыс емес адамдарға медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану, төмен тұрған сот қабылдаған үкімдер мен қаулыларды бұзу немесе өзгерту, қылмыстық ізге түсу органының шешімдеріне берілген шағымдарды шешу, сотта істің қаралуы кезінде қылмыстың жасалуына ықпал еткен себептер мен жағдайлар, сондай-ақ алдын-ала тергеу жүргізу барысында немесе істі төменгі сотта қарау кезінде жол берілген заң бұзушылықтар анықталатын болса, тиісті ұйымдар мен лауазымда адамдардың қажетті шараларды қолдануларын талап ететін жеке қаулы шығару, қылмыстық іс бойынша үкім шығарғанда анықталған әкімшілік құқық бұзушылыққа кінәлі жеке

немесе заңды тұлғаларға, айыптау үкімі бойынша қылмыстық жауапқа тартылған адамды қоспағанда, әкімшілік жазалау шараларын қолдану (ҚІЖК-нің 59-бабы).

Сот өз билігін жүзеге асыра алатын болуы үшін **заңды, тәуелсіз, құзыретті** және **бейтарап** болуы тиіс(ҚІЖК 57-бабының 2-бөлігі).

Соттың **заңды** болуы сот төрелігін атқаратын судьялардың заңда орнатылған тәртіппен сайлануларын немесе тағайындалуларын қажет етеді. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының судьяларын Қазақстан Республикасы Президентінің ұсынуы бойынша Сенат сайлайды; облыстық және оған теңестірілген соттардың судьяларын Жоғарғы Сот Кеңесінің кепілдемесі бойынша Қазақстан Республикасының Президенті тағайындайды; аудандық және оған теңестірілген соттардың судьяларын Әділет биліктік алқасының кепілдемесіне негізделген ұсынуы бойынша Қазақстан Республикасының Президенті тағайындайды.

Соттың **тәуелсіздігі** Қазақстан Республикасы Конституциясында және оған сәйкес басқа заңдарда жазылған ережелердің сақталуы арқылы қамтамасыз етіледі; судьялар сот төрелігін жүзеге асыру кезінде тәуелсіз және Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңға ғана бағынады; ешкімнің сот төрелігін жүзеге асыру ісіне араласуға және судьяларға қандай болмасын ықпал етуге құқығы жоқ; судья қаралған немесе қаралып жатқан сот істерінің мәні жөнінде қандай бір түсінік беруге міндеті емес; соттарды қаржыландыру және судьяларды қамтамасыз ету жеткілікті мөлшерде республикалық бюджет қаражатының есебінен жүргізіледі.

Соттың **құзыреттілігі** Қазақстан Республикасы соттарының әрқайсысы өзіне берілген өкілеттік шеңберінде және заңмен көрсетілген қылмыстық істерді қарап шешетіндігін білдіреді. Аудандық және оған теңестірілген бірінші сатыдағы соттар облыстық соттың қарауына жатқызылған істерден басқа барлық қылмыстық істерді қарап шешеді. Облыстық және оған теңестірілген соттар бірінші, апелляциялық және қадағалау сатылары ретінде істерді қарайды. Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты апелляциялық және қадағалау сатыларындағы сот ретінде іс жүргізу қызметін атқарады.

Соттың **бейтараптылығы** сот қылмыстық істі айыптау және қорғау тараптарының бәсекелестігі негізінде, істің мән-жайларын жан-жақты, толық және объективті зерттеу арқылы әділ шешуге тиісті екендігін білдіреді. Сотың бейтараптығын қамтамасыз ету ақсатында, егер судья тікелей немесе жанама түрде осы іске мүдделі болса, онда ол бұл істі қарауға қатыспауы тиіс. Сонымен қатар, сот қылмыстық істі қарау кезінде процеске қатысушы адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін ескере отырып, олардың барлығының да қылмыстық іс жүргізу заңының талаптарын сақтауларын қамтамасыз етуге міндетті.

Прокурор, оның қылмыстық процестегі өкілеттілігі. Прокурор – мемлекеттік биліктің өкілі болып табылатын және заңдардың, өзге де нормативтік құқықтық актілердің бірыңғай қолданылуын қадағалауды жүзеге асыратын, сотта мемлекет мүддесін білдіретін қылмыстық ізге түсуді жүзеге асыратын лауазымды адамдарға мыналар жатады: Қазақстан Республикасының Бас Прокуроры, оның

орынбасарлары, аға көмекшілері мен көмекшілері, прокуратура органдары департаментернің бастықтары және олардың орныбасарлары, облыстардың прокурорлары және оларға теңестірілген прокурорлар, олардың орныбасарлары мен көмекшілері, қалалық, аудандық прокурорлар және оған теңестірілген прокурорлар, олардың орынбасарлары мен көмекшілері, қадағалау саласы бойынша прокурорлар, прокуратура басқармалары мен бөлімшдерінің аға прокурорлары және прокурорлары, мамандандырылған және арнайы прокурорлар.

Прокуратура органдарының ұйымдастырылуы, прокурордың өкілеттілігі және қызмет атқаруға тәртібі Қазақстан Республикасы Конституциясының нормаларымен, Қазақстан Республикасының 1995 жылғы «Прокуратура туралы» заңымен және өзге заң актілермен реттелген.

Прокурордың қылмыстық процестегі өкілеттілігі ҚІЖК-нің 62 бабы бойынша айқындалады. Бұл бапқа сәйкес, қылмыстық процестегі прокурордың қызметі өзара тығыз байланысты болып келетін негізгі екі түрге бөлінеді: 1) қылмыстық ізге түсу қызметін атқару; 2) жедел-ізвестіру қызметінің, алдын-ала тергеу және анықтау жүргізудің сондай-ақ соттың шешімдерінің заңдылығын қадағалау.

Прокурордың заңда көрсетілген өкілеттіліктерінің әр стадияға сай өз ерекшеліктері бар. Алдын-ала тергеу стадиясында прокурорға заңдылықтың сақталуын қадағалау міндеті жүктелген және соған байланысты кең өкілеттіктер берілген болса, басты сот талқылауы стадиясында прокурор заңдылықтың сақталуын қадағалау функциясын атқарады деп айтуға жатпайды. Басты сот талқылауы кезінде прокурор айыптаушы ретінде дәлелдемелерді зерттеуге қатысады, өтініштер мәлімдеуге, түсініктер беруге құқылы және жарыссөздерге қатысады. Ал, апелляциялық және қадағалау сатыларында іс қаралғанда прокурор өзі немесе басқа прокурор келтірген наразылықты қолдайды, шағымдалған соттың үкімінің заңдылығы және дәлелдігі жөнінде өзінің пікірін білдіреді. прокурор өз өкілеттілігін жүзеге асыру кезінде ешкімге де тәуелді болмай, тек заңға ғана бағынады және заңның талаптарын басшылыққа ала отырып қызмет атқарады.

Тіркеу бөлімінің бастығы. Тергеу бөлімі бастығының мынадай өкілеттіліктері бар:

- ❖ қылмыстық істі қозғауға құқылы;
- ❖ қылмыстық іс бойынша тергеу жүргізуді өзінің қарамағындағы тергеушіге тапсырады;
- ❖ қажет болған жағдайда тергеушілер тобын құрып, олардың жұмысын ұйымдастырады;
- ❖ тергеу әрекеттерін жүргізу жөнінде тергеушіге нұсқаулар беруге құқылы;
- ❖ тергеу әрекеттерінің уақытында орындалуын, тергеу жүргізу және қамауда ұстау мерзімдерінің сақталуын бақылайды жүзеге асырады;
- ❖ прокурордың нұсқауларының және басқа тергеу органдары тапсырмаларының орындалуын қадағалайды;
- ❖ қылмыстық істі өзінің қарамағындағы басқа тергеушіге немесе өзіне бағынышты басқа тергеу бөлімшесіне беруге құқылы;

- ❖ қылмыстық істі өзінің жүргізуіне алуға және тергеушінің өкілеттілігін қолдана отырып, өзі тергеу жүргізуге құқылы;
- ❖ тергеу жүргізу аяқталған соң қылмыстық істі тиісті прокурорға жолдайды.

Тергеуші және оның өкілеттілігі. ҚІЖК-нің 64-бабына сәйкес, *тергеуші* - өз құзыреті шеңберінде қылмыстық іс бойынша алдын-ала тергеу жүргізуге уәкілеттілік берілген ішкі істер органдарының, ұлттық қауіпсіздік органдарының және қаржы полициясы органдарының лауазымды адамы. Қылмыстық процесте тергеуші бір-ақ функция атқарады. Ол функция – қылмыстық істер бойынша алдын-ала тергеу жүргізу немесе, басқаша айтқанда, қылмыстық ізге түсу қызметі. Осыған сай тергеушінің негізгі міндеті қылмысты тез және толық ашу, қылмыс жасаған адамды тиісті жауапқа тартып, оның сотқа берілуін қамтамасыз ету болып табылады.

Анықтау органдары, олардың міндеттері мен өкілеттілігі. Анықтау органының бастығы. Анықтаушы. Анықтау деп заңда көрсетілген өкілетті мемлекеттік органдарының қылмыстардың алдын-алу және жолын кесу қылмыс жасаған адамдарды табу, қылмысты ашу мақсатында жедел-ізвестіру шаралары мен тергеу әрекеттерін қамти қолданып жүргізілетін қызметін айтамыз. Анықтау органдарының міндеттері ҚІЖК 65-бабының 7-бөлігінде көрсетілген:

- ❖ қылмыстық белгілері мен қылмыс жасаған адамдарды табу, қылмыстардың алдын-алу және кесу мақсатында жедел-ізвестіру шараларын және басқа да іс жүргізу амалдарын қолдану;
- ❖ алдын-ала тергеу жүргізу міндетті істер бойынша кідіртуге болмайтын тергеу әрекеттерін және жедел-ізвестіру шараларын орындау;
- ❖ алдын-ала жүргізу міндетті емес істер бойынша анықтау қызметін орындау;
- ❖ ҚРҚІЖКтің 288-бабында көзделген жағдайларда алдын-ала тергеу жүргізу.

Осы міндеттерді орындауды қамтамасыз ету мақсатында анықтау органдарына сай өкілеттіліктер берілген:

- ❖ жедел-ізвестіру шараларын жүргізу;
- ❖ алдын-ала тергеу жүргізу міндетті істер бойынша заңда көзделген тәртіппен кідіртуге болмайтын тергеу әрекеттерін орындау;
- ❖ алдын-ала тергеу жүргізу міндетті істер бойынша толық көлемде анықтау қызметін жүзеге асыру;
- ❖ заңда көзделген жағдайларда алдын-ала тергеу жүргізуді жзеге асыру.

Анықтау органының бастығы, оның өкілеттіліктері ҚІЖК-нің 66-бабында жазылған. Осы бапқа сәйкес анықтау органының бастығына анықтау қызметінің түріне байланысты шараларды қолдану өкілеттігі берілген.

ҚРҚІЖКтің [285-бабында](#) көзделген қылмыстар туралы істер бойынша сотқа дейінгі іс жүргізу барысында анықтау органы бастығының өкілеттігіне өз құзыретінің шегінде Бас басқарманың (Департаменттің), басқарманың, бөлімнің, бөлімшенің және анықтау органының өзге де бөлімшелерінің бастықтары ие болады.

Анықтау органының бастығы қылмыстың белгілері мен оны жасаған адамдарды анықтау, қылмыстарды болдырмау және жолын кесу мақсатында қажетті қылмыстық іс жүргізу және жедел іздестіру шараларын қолдануды ұйымдастырады. Жедел-іздестіру қызметінің қылмыстық істі дұрыс шешу үшін маңызы болатын, нақты деректері бар нәтижелерін қылмыстық іске қосу үшін қылмыстық іс жүргізуші органның талап етуі бойынша не өз бастамасымен ҚРҚІЖКтің [130-бабында](#) белгіленген тәртіппен жібереді.

Анықтау органының бастығы алдын ала тергеу органдары тергейтін қылмыстар туралы істер бойынша:

1) кезек күттірмейтін тергеу әрекеттерін жүргізуді қамтамасыз етеді;

2) прокурордың, тергеушінің тапсырмаларын, оның ішінде жекелеген тергеу және өзге де әрекеттер жүргізу туралы және жәбірленушілерді, куәларды, қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушы басқа да адамдарды қорғау шараларын қолдану туралы тапсырмаларын орындауды ұйымдастырады;

3) соттың тапсырмаларын орындауды ұйымдастырады.

Сотқа дейінгі іс жүргізуді анықтау органдары жүзеге асыратын қылмыстар туралы істер бойынша анықтау органының бастығы анықтаушылардың іс-әрекеттерінің уақтылылығына және заңдылығына бақылау жасайды және:

1) олардың іс жүргізуіндегі істерді тексеруге;

2) жекелеген тергеу және өзге де іс жүргізу әрекеттерін жүргізу, айыпталушы ретінде тарту, қылмысты саралау және айыптаудың көлемі туралы, істерді (материалдарды) бір анықтаушыдан екіншісіне беру туралы нұсқау беруге;

3) анықтауды бірнеше анықтаушыға тапсыруға;

4) қылмыстық іс қозғауға және істі өзінің жүргізуіне қабылдап не жекелеген іс жүргізу әрекеттерін орындай отырып анықтауды жеке-дара жүргізуге құқылы.

Анықтау органының бастығы қылмыстық іс қозғау немесе оны қозғаудан бас тарту, тінту жүргізу және мүлікке тыйым салу туралы, айыпталушыны қызметінен шеттету, айыпталушыға (сезіктіге) қатысты қамауға алу түріндегі бұлтартпау шараларын таңдау, өзгерту немесе тоқтату туралы, іс бойынша іс жүргізуді қысқарту, тоқтата тұру, жаңғырту қамауға алынбаған айыпталушыны (сезіктіні) стационарлық сот-медициналық немесе сот-психиатриялық сараптамалар жүргізу үшін медициналық мекемеге жіберу, айыпталушыны (сезіктіні) қамауда ұстау мерзімін ұзарту туралы, айыпталушыны этаппен жөнелту, оған іздеу жариялау туралы қаулыларды бекітеді; қылмыс жасады деп күмән келтірілген адамдарды ұстау туралы хаттаманы, айыптау хаттамасын бекітеді; қылмыс жасауға жағдай туғызатын жағдаяттарды жою жөнінде шаралар қолдануды қамтамасыз етеді; прокурорға айыптау хаттамасымен бірге қылмыстық істі жолдайды.

Анықтау органы бастығының қылмыстық істер жөніндегі нұсқауы анықтаушының дербестігін, оның ҚРҚІЖКтің [67-бабында](#) белгіленген

құқықтарын шектей алмайды. Нұсқау жазбаша нысанда беріледі және атқарылуға міндетті, бірақ ол жөнінде прокурорға шағым жасалуы мүмкін. Анықтаушының прокурорға анықтау органы бастығының іс-әрекетіне шағымдануы олардың атқарылуын тоқтатпайды.

Анықтаушы – анықтау органдары міндеттерінің орындалуын жүзеге асыратын лауазымды адам. Анықтаушы соттың, прокурордың, тергеушінің және анықтама органы бастығының тапсырмалары мен нұсқауларын уақытылы орындауға міндетті. Анықтау органы бастығының нұсқауымен келіспеген жағдайда, оның орындалуын тоқтатпай, ол жөнінде прокурорға шағымдауға құқылы.

Алдын ала тергеу жүргізу міндетті емес қылмыстық істер бойынша сотқа дейінгі іс жүргізу кезінде анықтаушы ҚРҚІЖК [37-тарауында](#) көзделген алынып тасталатындарды қоспағанда, алдын ала тергеу жүргізу үшін осы Кодексте көзделген ережелерді басшылыққа алады.

Анықтаушы, алдын ала тергеу жүргізілуі міндетті қылмыстық істер бойынша кідіртуге болмайтын жағдайларда анықтау органы бастығының тапсырмасы бойынша қылмыстық іс қозғауға, сондай-ақ шұғыл тергеу әрекеттері мен жедел іздестіру шараларын жүргізуге, ол туралы жиырма төрт сағаттан кешіктірмей прокурор мен алдын ала тергеу органын хабардар етуге міндетті.

Анықтаушы соттың, прокурордың, алдын ала тергеу органының және анықтау органының жекелеген тергеу әрекеттерін жүргізу туралы, қылмыстық процеске қатысушы адамдардың қауіпсіздігі шараларын қолдану туралы тапсырмаларын орындауға міндетті.

Анықтау органы бастығының нұсқаулары анықтаушы үшін міндетті. Анықтау органы бастығының қылмыстық істер жөніндегі нұсқауына прокурорға шағым жасалуы мүмкін. Нұсқауларға шағым жасалуы, қылмыстың саралануы мен айыптаудың көлемі, айыпталушыны сотқа беру үшін істі прокурорға жолдау туралы немесе қылмыстық істі қысқарту туралы нұсқауларды қоспағанда, олардың атқарылуын тоқтатпайды.

4- тақырып. Қылмыстық процестегі дәлелдемелер.

Дәлелдеу теориясы – ғылым бөлімі ретінде қылмыстық процестегі дәлелдеу қызметінің мәні мен мазмұнын, мақсатын, құқықтық негіздері мен жүргізу тәртібін, сондай-ақ бұл теорияның ұғымдарын қамтитын ілім, яғни ғылыми қағидалар жиынтығы болып табылады.

Дәлелдеу теориясының ғылыми зерттеулер жүргізудің жалпы және арнайы әдістері мен амалдары туралы таным теориясында қалыптасқан қағидалар қолданылады.

Қылмыстың мән-жайлары дәлелдемелердің негізінде ғана анықталатын болғандықтан, оларды ұғыну керектігі жөнінде деген сұрақ туындайды.

Дәлелдемелер ұғымы ҚІЖК-нің 115-бабында жазылған. Осы баптың 1-бөлігі мазмұнына сәйкес, қылмыстық іс бойынша дәлелдемелер ұғымын былай тұжырымдаймыз: *тергеуші, анықтаушы, прокурор және сот қылмыстың болғандығын немесе болмағандығын, бұл қылмысты айыпталушы жасағандығын немесе жасамағандығын және айыпталушының кінәлігін не кінәлі емес екендігін, сондай-ақ істі дұрыс шешу үшін маңызы бар өзге де мән-жайларды анықтауға негіз болатын заңды түрде алынған фактілі деректер қылмыстық іс бойынша дәлелдемелер болып табылады.*

ҚІЖК 115-бабының 2-бөлігінде фактілі деректердің қайдан алатындығы, яғни дәлелдемелердің қайнар көздері көрсетілген. Дәлелдемелердің қайнар көздеріне мыналар жатады: 1) сезіктінің жауабы, 2) айыпталушының жауабы, 3) жәбірленушінің жауабы, 4) куәнің жауабы, 5) сарапшының қорытындысы, 6) заттай дәлелдемелер, 7) іс-жүргізу әрекеттерінің хаттамалары, 8) өзге құжаттар. Осы айтылған қайнар көздерге сәйкес дәлелдемелердің процессуальдық нысаны және түрлері ажыратылады: сезіктінің жауабы, айыпталушының жауабы және т.б.

Дәлелдемелер қайнар көздеріне сәйкес бірнеше түрлерге бөлінеді. Дәлелдемелердің түрлеріне мыналар жатады:

1. сезіктінің жауабы;
2. айыпталушының жауабы;
3. жәбірленушінің жауабы;
4. куәнің жауабы;
5. сарапшының қорытындысы;
6. заттай дәлелдемелер;
7. іс жүргізу әрекеттерінің хаттамалары;
8. өзге құжаттар.

Сезіктінің жауабы. ҚІЖК 119-бабының 2-бөлігінде көрсетілгендей, сезікті өзіне қарсы туып отырған сезік жөнінде, сондай-ақ іс бойынша маңызы бар өзіне белгілі бір мән-жайлар мен дәлелдемелер туралы айғақтар беруге құқылы. Сезікті жауап беруден бас тартуға құқығы бар. Дегенмен, тергеуші немесе анықтаушы сезіктіден жауап алғанда оның жауабының өзі үшін де маңызы болатындығын түсіндіруі тиіс. Яғни, сезіктінің жауабының екі жақты маңызы бар: 1) дәлелдемелердің түрі ретінде; 2) сезіктінің өз мүдделерін қорғауы үшін.

Айыпталушының жауабы. Айыпталушы өзіне тағылған айыптау бойынша, сонымен бірге іске маңызы бар өзіне белгілі мән-жайлар мен дәлелдемелер жөнінде айғақтар беруге құқылы. Айыпталушының жауап беруден бас тартуға құқығы бар. Ол жауап беруден бас тартқаны немесе жалған айғақ бергені үшін жауаптылыққа тартымайды. Айыпталушының өзінің жауабы тағылған айыптаудан қорғану үшін пайдалана алады. Сондықтан оның жауабының да, сезіктінің жауабы сияқты, екі жақты маңызы бар: біріншіден, қылмыстық іс бойынша қолданылатын дәлелдемелердің түрі ретінде; екіншіден, тағылған айыптаудан қорғану құралы ретінде.

Жәбірленушінің жауабы. Жәбірленушіден қылмыстық іс бойынша дәлелдеуге жататын мән-жайлар туралы, сондай-ақ өзінің сезіктімен, айыпталушымен, басқа да жәбірленушілер мен куәлармен қарым-қатынасы

туралы жауап алынуға жатады. Жәбірленушіден тергеу жүргізу және сотта істі қарау кезінде жауап алынады. Ол жауап беруге міндетті және жауап беруден бас тартқаны немесе көрінеу жалған жауап бергені үшін ҚК-тің 352-бабы бойынша жауаптылыққа тартылады. Сонымен қатар, іске мүдделі тұлға ретінде жәбірленішінің жауап беруге құқығы бар.

Куәнің жауабы. Куәнің жауабы деп алдын ала тергеу жүргізу кезінде немесе сот отырысынан қылмыстық істің өзіне белгілі мән-жайлары туралы бұл адам хабарлаған және хаттама түсірілген мәліметтерді айтамыз. Куәнің жауабы дәлелдемелердің жиі қолданылатын түрі болып табылады. Яғни, әрбір қылмыстық іс бойынша тергеу жүргізу кезінде және басты сот талқылауында куәлардан жауап алу және олардың жауабын дәлелдеме ретінде қолдану қажет болады.

Сарапшының қорытындысы. Сарапшы қорытындыны өз атынан береді және дұрыстығы үшін жеке басы жауапты болып табылады. Көрінеу жалған қорытынды бергені үшін сарапшы қылмыстық жауапқа тартылады. Сарапшының қорытындысы заңды және негізделген болуы мүмкін. Қорытындының заңдылығы сараптама жүргізу барысында заңның талаптарын сақтау арқылы қамтамасыз етіледі.

Заттай дәлелдемелер. Табиғи немесе кейін пайда болған қасиеттері мен белгілеріне байланысты қылмыстық іс үшін маңызы бар мән-жайларды анықтауға көмегі тиетін әр түрлі нәрселер заттай дәлелдемелер болып табылады. Заттай дәлелдемелердің мынадай түрлерін ажыратуға болады:

- ❖ қылмыс жасаудың құралы болған заттар;
- ❖ Қылмыстық әрекеттің объектісі болған заттар;
- ❖ Үстінде қылмыстың іздері сақталған заттар;
- ❖ Ақша және өзге де бағалы нәрселер;
- ❖ Басқа заттар;
- ❖ Құжаттар.

Іс жүргізу әрекеттерінің хаттамалары. ҚІЖК-нің 1122-бабында көрсетілген бұл хаттамаларды үш топқа бөлуге болады:

- ❖ тергеу әрекеттерінің хаттамалары;
- ❖ сот отырысының хаттамасы;
- ❖ басқа процессуалдық әрекеттердің хаттамалары.

Өзге құжаттар. 123-баптың негізінде өзге құжаттарды мынадай түрлерге бөлуге болады:

- ❖ жалпы құжаттар;
- ❖ компьютерлік мәліметтерді қамтитын материалдар, фото және киносуреттер, дыбыс және бейне жазбалар;
- ❖ тергеу жүргізу басталғанға дейінгі тексерудің материалдары.

Сипаты мен қалыптасуына қарай дәлелдемелер бірнеше топтарға жіктеледі.

1. Қылмыстың оқиғасына қатыстылығы бойынша дәлелдемелер тікелей және жанама болып бөлінеді.

Тікелей дәлелдемелер деп қылмыстың оқиғасын, оның қалай болатындығын және кім жасағандығын көрсететін фактілі деректерді айтамыз. Мәселен,

жәбірленушінің зіне қарсы жасалған қылмыстың қалай болғандығы және оны кім жасағаны жөнінде жаубы тікелей дәлелдеме болып табылады. Сол сияқты айыпталушының айыбын мойындап, қылмысты қалай жасағандығы жөнінде жаубы немесе қылмыстың қалай болғандығын өз көзімен көрген куәнің жауабы – бұлар тікелей дәлелдемелерге жатады.

Жанама жәлелдемелер деп қылмыстың оқиғасын және қылмысты кім жасағандығын тікелей көрсетпейтін, бірақ іске маңызы бар басқа мән-жайлар жөнінде фактілі деректерді айтамыз. Мәселен, куәнің айыпталушыны қылмыстың оқиғасы болған жерде көргендігі туралы жауабы жанамалы дәлелдемелерге жатады. Немесе, тінту жүргізу кезінде ұрланған жөніндегі қылмыстық іс бойынша жанамалы дәлелдеме болып табылады.

2. Айыптау пәніне байланысты дәлелдемелер айыптау және ақтау дәлелдемелері болып бөлінеді.

Айыптау дәлелдемелері дегеніміз қылмыстың оқиғасын, қылмысты кім жасағандығын, сондай-ақ айыпталушының кінәлілігін, оның жауаптылығын ауырлататын мән-жайларды көрсететін фактілі деректер болып табылады.

Ақтау дәлелдемелеріне қылмыстың болғандығын, қылмыстық жауапқа тартылған адамның айыпты емес екендігін, сондай-ақ оның жауаптылығын жеңілдететін мән-жайларды көрсететін деректер жатады..

3. Дәлелдемелердің қалыптасуы ретіне қарай, олар алғашқы және туынды болып бөлінеді.

Алғашқы дәлелдемелер деп іске маңызы бар мән-жайларды тікелей өздері қабылдаған қайнар көздерден алынған фактілі деректерді айтамыз. Мысалы, куәнің немесе жәбірленушінің өз көздерімен көрген немесе тікелей өздері естіген істің мән-жайлары туралы нақты жауаптары алғашқы дәлелдемелер болып табылады.

Туынды дәлелдемелер деп тікелей өздері қабылдаудың негізінде емес, бірақ алғашқы қайнар көздер арқылы пайда болған фактілі деректерді айтамыз. Мысалы, куәнің басқа адамнан естіп білген істің мән-жайлары туралы жаубы немесе құжаттың көшірмесі, сондай-ақ қылмыстың оқиғасы болған жерде табылған іздердің көшірмелері туынды дәлелдемелерге жатады.

Қылмыстық іс жүргізу кезіндегі дәлелдеу процесіне ҚІЖК-нің 16-тарауы арналған. Бұл тараудың негізінде дәлелдеу процесінің мәні мен мазмұны, оның құрылымын және қандай элементтерден тұратындығын біле аламыз.

Дәлелдеу қылмыстық процесс субъектілерінің істі дұрыс шешу үшін маңызы бар мән-жайларды анықтау мақсатымен заңмен белгіленген тәртіпті сақтай отырып атқаратын дәлелдемелерді жинау, зертеу және бағалап қолдану қызметі болып табылады. Осы ұғымға сай қылмыстық іс бойынша дәлелдеу процесі мына элементтерден құрылады деп қаралады: 1) дәлелдемелерді жинау, 2) дәлелдемелерді зерттеу, 3) дәлелдемелерді бағалап қолдану. Дәлелдеу процесінің бұл элементтері оның сатылары деп аталады.

Дәлелдемелерді жинау. ҚІЖК-нің 125-бабында дәлелдемелерді жинаудың амалдары және кімдер оны жүзеге асыра алатындығы көрсетілген. Осы бапқа

сүйене отырып дәлелдемелерді жинаудың мынадай амалдары мен жолдары болады:

1. тергеу және сот іс-әрекеттерін жүргізу;
2. процессульдық амалдарды қолдану;
3. қорғаушының өз өкілеттілігінің шеңберінде қылмыстық іске маңызы бар мәліметтерді жинауы және дәлелдемелер тапсыруы;
4. сезіктінің, айыпталушының, жәбірленушінің, жеке айыптаушының, азаматтық талапкердің, азаматтық жауапкердің және олардың өкілдерінің, сондай-ақ кез-келген азаматтар мен ұйымдардың дәлелдеме ретінде маңызы бар мәліметтерді, заттарды және құжаттарды қылмыстық іс жүргізу органына өз еріктерімен тапсырулары.

Дәлелдемелер жинау ҚРҚІЖК көзделген тергеу және сот іс-әрекеттерін жүргізу жолымен сотқа дейінгі іс жүргізу және сот талқылауы процесінде жүргізіледі. Дәлелдемелер жинау оларды табуды, бекітуді және алуды қамтиды.

Тараптардың өтініштері бойынша немесе өз бастамашылығы бойынша қылмыстық процесті жүргізуші орган іс жүргізуіндегі қылмыстық іс бойынша ҚРҚІЖК белгіленген тәртіппен жауап алу үшін немесе сарапшы ретінде қорытынды беру үшін кез келген адамды шақыруға; ҚРҚІЖК көзделген іс жүргізу әрекеттерін жүргізуге; Қазақстан Республикасының заң актілерінде белгіленген коммерциялық, банктік және заңмен қорғалатын өзге де құпияны құрайтын мәліметтерді жария етуге қойылатын талаптарды сақтай отырып, ұйымдардан, олардың басшыларынан, лауазымды адамдардан, азаматтардан, сондай-ақ жедел іздестіру қызметін жүзеге асыратын органдардың іс үшін маңызы бар құжаттар мен заттарды табыс етуді талап етуге; уәкілетті органдар мен лауазымды адамдардан тексерулер мен тексерістер жүргізуді талап етуге құқылы.

ҚРҚІЖК белгіленген тәртіппен іске қатысуға жіберілген қорғаушы заң көмегін көрсету үшін қажетті дәлелдерді ұсынуға және мәліметтерді жинауға, оның ішінде олардың келісімімен адамдардан сұрауға, сондай-ақ он күн ішінде ол құжаттарды немесе олардың көшірмелерін беруге міндетті ұйымдардан анықтамалар, мінездемелер және өзге де құжаттар сұратып алуға; қорғауындағы адамның келісімімен заң көмегін көрсетуге байланысты туындаған шешуді қажет ететін мәселелер бойынша арнаулы білімі бар адамдардың пікірін сұрауға құқылы. Сезікті, айыпталушы, қорғаушы, жеке айыптаушы, жәбірленуші, азаматтық талапкер, азаматтық жауапкер және олардың өкілдері, сондай-ақ кез келген азаматтар мен ұйымдар дәлел бола алатын ауызша да, жазбаша да нысандағы мәліметтерді, сондай-ақ заттар мен құжаттарды ұсынуға құқылы.

Дәлелдемелерді бекіту мәселесіне ҚІЖК-нің 126-бабы арналған. Дәлелдемелерді бекітудің басты амалы хаттама жазу болып табылады. Мәселен, куәдан жауап алғанда тергеуші хаттама жазып, оны жауап берген адам және тергеушінің өзі қол қойып растайды. Тергеу және сот іс-

әрекеттеріне қатысушыларға, сондай-ақ тараптарға сот талқылауында бұл іс-әрекеттердің барысы мен нәтижелері көрсетілген хаттамалармен танысу, хаттамаларға толықтырулар мен түзетулер енгізу, осы іс-әрекеттерді жүргізудің тәртібі мен шарттары жөнінде ескертулер мен қарсылықтар айту, хаттамадағы жазбаларға өз редакциясын ұсыну, анықтаушының, тергеушінің немесе соттың назарын іс үшін маңызы болуы мүмкін мән-жайларға аудару құқығы қамтамасыз етілуі тиіс. Хаттамаға тергеу және сот іс-әрекеттеріне қатысушыларға олардың құқықтары түсіндірілгені туралы белгі қойылады.

Ауызша айтылған толықтырулар, түзетулер, ескертулер, қарсылық білдірулер, өтінімдер және шағымдар хаттамаға енгізіледі, ал жазбаша нысанда жазылғандары хаттамаға қоса беріледі. Сызылып тасталған немесе көшіріліп алынған сөздер немесе басқа түзетулер туралы хаттаманың соңына қол қою алдында ескерту жасалады. Тергеу іс-әрекетінің хаттамасымен танысқан адамдар хаттаманың әр бетіндегі мәтіннің соңғы жолының астына және оның соңына өзінің қолын қояды. Сот отырысы хаттамасының бөлігімен танысу кезінде әр беттің аяғына және осы бөліктің соңына қол қойылады. Анықтаушы, тергеуші немесе сот ескертулермен немесе қарсылық білдірулермен келіспеген жағдайда ол туралы қаулы шығарады. Заңдарда көзделген жағдайларда процеске қатысушылардың біреуі немесе басқа да адамдар тергеу іс-әрекетінің хаттамасына қол қоюдан бас тартқан кезде анықтаушы немесе тергеуші өзінің қолымен куәландыратын хаттамаға ол туралы белгі соғады.

Сот отырысының хаттамасында жазылған соттың іс-әрекеті туралы жазбаларға заңда көзделген жағдайларда қол қоюдан бас тартылса, ол хаттамада сот отырысына төрағалық етуші мен хатшы өз қолдарымен куәландыратын белгі соғылады.

Дәлелдемелерді зерттеу. ҚІЖК-нің 127-бабына сәйкес, тергеуші және анықтаушы, прокурор, сот дәлелдемелерді жан-жақты және объективті зерттеп қолданулары тиіс. Осыған байланысты, бұл бапта дәлелдемелерді зерттеудің мынадай тәсілдері көрсетілген: 1) дәлелдемелерді талдау; 2) дәлелдемелерді басқа дәлелдемелермен салыстыру; 3) қосымша дәлелдемелер жинау; 4) дәлелдемелердің алу көздерін тексеру.

Дәлелдемелерді бағалау. ҚІЖК-нің 128-бабына сәйкес, әрбір дәлелдеме іске қатыстылығы, қолдануға болатындығы, шындыққа жататындығы, ал жиналған дәлелдемелердің жиынтығы қылмыстық істі шешу үшін жеткіліктілігі тұрғысынан бағалануға тиіс. Дәлелдемелерді бағалап қолдану судьяның, прокурордың, тергеушінің және анықтаушының міндеті болып табылады.

5- тақырып. Процессуалдық мәжбүрлеу шаралары.

Процессуалдық мәжбүрлеу шаралары деп қылмыстық іс жүргізу міндеттерін орныдауды қамтамасыз ету мақсатында өкілетті мемлекеттік органдар заңның талаптарын сақтай отырып жеке тұлғаларға қолданылатын еріксіз көндіру амалдарын айтамыз. Бұл шаралар, олардың сипатына қарай, әр түрлі болып

келеді. Олардың кейбірі тек сезіктіге ғана қолданылатын болса, екіншілері – айыпталушыға, ал басқа түрлері өзге процеске қатысушыларға да қолданылады. Осындай жағдайларға байланысты ҚІЖК-де көзделген мәжбүрлеу шаралары үш топқа бөлінеді:

- ❖ сезіктіні ұстау;
- ❖ бұлтартпау шаралары;
- ❖ өзге мәжбүрлеу шаралары.

Сезіктіні ұстау. Қылмыс жасады деп сезік келтірілген адамды ұстау оның қылмысқа қатыстылығын анықтау және бұлтартпау шарасы ретінде оны қамауға алу мәселесін шешу мақсатында қысқа мерзімге қолданылатын мәжбүрлеу шарасы болып табылады. Сезікті ретінде ұсталған адамнан жиырма төрт сағаттан кешіктірмей жауап алынуы тиіс. Сезіктіні ұстау процессуальдық мәжбүрлеу шарасы болғандықтан, оны қолдану қылмыстық іс қозғалғаннан кейін болуы тиіс. Кейбір жағдайларда бұл шараны қолдану қылмыстық іс қозғалғанға дейін де болуы мүмкін. Мысалы, сезікті қылмыс жасаудың үстінде ұсталған жағдайда, оған дейін қылмыстық істі қозғауға себеп және негіз болған жоқ. Бұл жағдайда тергеуші немесе анықтаушы сезіктіні ұстау хаттамасын жазумен қатар қылмыстық істі қозғау туралы қаулы шығаруы тиіс.

Қылмыстық ізге түсу органы бас бостандығынан айыру түрінде жаза қолданылуы мүмкін болатын қылмыс жасағандығына күдік келтірген адамды мына негіздердің бірі болғанда сезікті ретінде ұстауға құқылы:

- 1) бұл адам қылмыс жасау кезінде немесе тікелей қылмыс жасағаннан кейін ұсталған болса;
- 2) өз көзімен көрген адамдар, соның ішінде жәбірленуші, қылмыс жасаған осы адам деп тура көрсетсе, немесе басқа адам қылмыс жасаған адамды ұстап әкелген болса;
- 3) бұл адамның денесінде немесе оның киімінде, тұратын үйінде қылмыстың айқын іздері табылған болса;
- 4) жедел-іздікестіру қызметінің заңға сәйкес алынған материалдарында бұл адамның ауыр немесе аса ауыр қылмыс жасағандығын немесе қылмыс жасауға дайындалғандығын көрсететін анық деректер бар болса.

Сезікті ретінде ұсталған адамдарды қамауда ұстаудың тәртібі туралы ҚІЖК-нің 137-бабында көрсетілген. Бұл топқа сәйкес сезікті ретінде ұсталғандар уақытша ұстау изоляторларында қамалады. Егер ұсталған адам басқа мемлекеттің азаматы болса, көрсетілген мерзімде ол мемлекеттің елшілігі немесе консульдығы не өзге өкілдігі хабардар етеді.

Сезіктіні ұстаудан босатудың негіздері және тәртібі ҚІЖК-нің 136-бабында көзделген. Бұл топқа сәйкес, мынадай жағдайларда қылмыс жасады деген сезік бойынша ұсталған адам босатуға жатады:

- 1) қылмыс жасады деген сезік расталмаса;
- 2) ұсталған адамға қамауға алу түріндегі бұлтартпау шарасын қолдануға негіз жоқ болса;
- 3) сезіктіні ұстау кезінде ҚІЖК 134-бабының талаптары бұзылған болса.

Осындай негіздердің бірі болған жағдайда сезіктіні ұстаудан босату қылмыстық ізге түсі органының бұл туралы қаулы шығаруы арқылы жүзеге асырылады. Сезікті ретінде ұсталған адамды босаты кезінде бұл адамға оны кім ұстағандығы, ұстаудың негізі, орны және уақыты, босатудың негізі мен уақыты көрсетіген анықтама берілуі тиіс.

Бұлтартпау шаралары. Процессуальдық мәжбүрлеу шараларының бір түрі бұлтартпау шаралары болып табылады. Олар, басқа мәжбүрлеу шаралары сияқты, қылмыстық іс жүргізу міндеттерін орындауды қамтамасыз ету мақсатында және заңмен белгіленген тәртіп бойынша қолданылады.

Бұлтартпау шаралары жалпы ереже бойынша айыпталушыға, сондай-ақ сотталушыға, ал сезіктіге ерекше жағдайларда қолданылады. Осыған сәйкес, сотқа дейінгі іс жүргізу кезінде бұлтартпау шаралары қолдануды қылмыстық ізге түсу органы шешетін болса, ао соттағы өндіріс кезінде бұл мәселені сот шешеді.

Бұлтартпау шараларының бірнеше түрлері бар. Олар ҚІЖК-нің 140-бабында аталып көрсетілген:

- 1) ешқайда кетпеу және өзін дұрыс ұстау туралы қолхат алу;
- 2) жеке адамдардың кепілдігі;
- 3) әскери қызметшіні әскери бөлім командованиесінің бақылауына беру;
- 4) кәмелетке толмағанды қарауға беру;
- 5) кепіл;
- 6) үйде қамап ұстау;
- 7) қамауға алу.

Бұл аталған шараларды олардың сипатына қарай және кімдерге қолданылатындығын ескере отырып, екі топқа бөлуге жатады:

- 1) бұлтартпау шараларының жалпы түрлері;
  - 1) бұлтартпау шараларының арнайы түрлері.

Бұлтартпау шарасы және оның қайсысын қолданудың қажеттігі туралы мәселені шешу кезінде ҚРҚІЖК [139-бабында](#) аталған мән-жайлармен қатар, тағылған айыптаудың ауырлығы, айыпталушының жеке басы, оның жас мөлшері, денсаулық жағдайы, отбасы жағдайы, немен шұғылданатындығы, мүліктік жай-күйі, тұрақты тұратын жерінің бар-жоғы және басқа мән-жайлар ескерілуге тиіс.

Сезіктіге қатысты бұлтартпау шараларын қолдану

Сезіктіге қатысты бұлтартпау шаралары ерекше жағдайларда ҚРҚІЖК [139-бабында](#) көзделген негіздер болған кезде және [141-бабында](#) көрсетілген мән-жайлар ескеріле отырып қолданылуы мүмкін. Бұл реттегі айыптау сезіктіге бұлтартпау шарасы қолданылған кезден бастап он тәуліктен кешіктірілмей, ал егер сезікті адам ұсталып, содан кейін қамауға алынса, -

ұсталған кезден бастап осындай мерзімде тағылуға тиіс. Егер бұл мерзімде айып тағылмаса, бұлтартпау шарасы дереу тоқтатылады.

Егер осы баптың бірінші бөлігінде аталған мерзім аяқталғанға дейінгі жиырма төрт сағатта қамауда ұстау орнының бастығына оған қатысты бұлтартпау шарасы ретінде қамауға алу қолданылған сезіктіге айып тағу туралы хабар келіп түспесе, қамауға ұстау орнының бастығы ол туралы қылмыстық істі жүргізуші органға немесе адамға, сондай-ақ прокурорға хабарлауға міндетті. Егер осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген мерзім аяқталған кезде бұлтартпау шарасын тоқтату немесе сезіктіге айып тағу туралы тиісті шешім келіп түспесе, қамауға ұстау орны әкімшілігінің басшысы көшірмесін жиырма төрт сағаттың ішінде қылмыстық істі жүргізуші органға немесе адамға және прокурорға жолдайтын өзінің қаулысымен оны босатады. Қамауға ұстау орны әкімшілігінің басшысы осы баптың екінші бөлігінің талаптарын орындамаған жағдайда заңмен белгіленгендей жауапты болады.

Бұлтартпау шараларын қолдану тәртібі:

1. Айыпталушыға (сезіктіге) бір мезгілде екі және одан да көп бұлтартпау шараларын қолдануға болмайды.

2. Қылмыстық процесті жүргізуші орган бұлтартпау шараларын қолдану туралы адамға ол сезікті болған немесе айыпталатын қылмыс пен осы бұлтартпау шарасын қолдану үшін негіздің көрсетілуін қамтитын қаулы шығарады. Қаулының көшірмесі соған қатысты шығарылған адамға тапсырылады және онымен бір мезгілде оған осы Кодексте көзделген бұлтартпау шарасын қолдану туралы шешімге шағымданудың тәртібі түсіндіріледі.

3. Сезікті, айыпталушы оны болдырмау үшін ҚРҚІЖК [144](#), [145](#), [146](#), [147](#), [148](#), [149-баптарында](#) көзделген шаралар қолданылған әрекеттерді жасаған жағдайда оған неғұрлым қатаң бұлтартпау шарасы қолданылады, ол туралы айыпталушыға, сезіктіге тиісті қаулының көшірмесін тапсыру кезінде жариялануы тиіс.

Ешқайда кетпеу және өзін дұрыс ұстау туралы қолхат беру

Ешқайда кетпеу және өзін дұрыс ұстау туралы қолхат беру қылмыстық процесті жүргізуші органның сезіктіден, айыпталушыдан анықтаушының, тергеушінің немесе соттың рұқсатынсыз тұрақты немесе уақытша тұратын жерінен кетпеуге, сотта істі тергеуге және қарауға кедергі келтірмеуге, белгіленген мерзімде қылмыстық процесті жүргізуші органның шақыруы бойынша келуге жазбаша міндеттемесін алуынан тұрады.

Жеке кепілдік дегеніміз сенімге ие болған адамдардың олар сезіктінің немесе айыпталушының өзін дұрыс ұстауына және олардың қылмыстық процесті жүргізуші органның шақыруы бойынша келетіндігіне кепілдік беретіндігі туралы жазбаша міндеттемесінен тұрады. Кепілдік берушілердің саны екеуден кем болмайды. Бұлтартпау шаралары ретіндегі жеке кепілдікті

таңдауға тек кепілдік берушілердің жазбаша өтініші мен оған қатысты кепілдік берілетін адамның келісімі бойынша ғана жол беріледі. Кепілдік беруші оған қатысты өзі кепілдік беретін адамның айыбының мәні, кепілдік берушінің оған сезікті, айыпталушы бұлтартпау үшін осы шара қолданылған әрекетті жасаған жағдайда ақшадай айып салынатындығынан тұратын жауаптылығы түсіндірілгендігін растайтын жеке кепілдігі туралы қолхат береді. Кепілдік беруші қылмыстық іс бойынша іс жүргізудің кез келген сәтінде кепілдік беруден бас тартуға құқылы.

Әскери бөлімдер командованиесінің әскери қызметшілерді байқауы

Әскери бөлімдер командованиесінің әскери қызметшілер немесе оқу жиынына шақырылған әскери міндеттілер болып табылатын сезіктілерді, айыпталушыларды байқауы Қазақстан Республикасы Қарулы Күштері мен Ішкі әскерлерінің жарғыларында көзделген және ол адамдардың тиісті мінез-құлқы мен олардың қылмыстық процесті жүргізуші органның шақыруы бойынша келуін қамтамасыз етуге тиісті шаралардың қолданылуынан тұрады.

Әскери бөлімнің командованиесіне ол бойынша аталған бұлтартпау шарасы таңдалған істің мәні туралы хабарланады. Әскери бөлімнің командованиесі: байқау орнатылғаны туралы осы бұлтартпау шарасын таңдаған органға жазбаша хабарлайды.

Сезікті, айыпталушы оны болдырмау үшін аталған бұлтартпау шарасы таңдалған әрекетті жасаған жағдайда әскери бөлімнің командованиесі ол туралы осы бұлтартпау шарасын таңдаған органға жедел хабарлауға міндетті.

Өздеріне жүктелген байқау жөніндегі міндетті орындамағанына кінәлі адамдар заңдарда көзделген тәртіптік жауаптылыққа тартылады.

Кәмелетке толмағанды қарауына беру

Кәмелетке толмағанды ата-анасының, қамқоршыларының, қорғаншыларының немесе басқа да сенімге ие адамдардың, сондай-ақ ол тұрып жатқан арнаулы балалар мекемесі әкімшілігінің қарауына беру аталған адамдардың біреуінің кәмелетке толмағанның тиісті мінез-құлқы мен оның қылмыстық процесті жүргізуші органның шақыруы бойынша келуін қамтамасыз етуін өзіне қабылдайтын жазбаша міндеттеме қабылдауынан тұрады.

Кәмелетке толмағанды ата-анасының және басқа да адамдардың қарауына беру тек олардың жазбаша өтініші бойынша ғана мүмкін болады.

Қарауына қабылдау туралы қолхат алынып қойылған кезде ата-аналарға, қамқоршыларға, қорғаншыларға, арнаулы балалар мекемелері әкімшілігі өкілдеріне кәмелетке толмаған сезік келтірілген немесе ол айыпталған қылмыстық сипаты туралы және қарауына алу жөніндегі өздеріне қабылданған міндеттерін бұзған жағдайдағы олардың жауаптылығы туралы хабардар етіледі.

Кепіл

Кепіл сезіктінің, айыпталушының өзі не басқа жеке немесе заңды тұлға соттың депозитіне сезікті, айыпталушы анықтау, тергеу органдарына немесе сотқа олардың шақыруы бойынша келуі жөніндегі міндеттерін орындауын қамтамасыз етуге енгізетін ақшадан тұрады. Кепіл ретінде прокурордың немесе соттың рұқсатымен басқа да бағалы заттар мен жылжымайтын мүлік қабылдануы мүмкін. Кепілдің бағалылығын дәлелдеу кепіл берушіге жүктеледі. Кепілдің сомасын айыптаудың ауырлығын, сезіктінің, айыпталушының жеке басын, кепіл берушінің мүліктік жағдайын ескере отырып, осы бұлтартпау шарасын таңдаған адам белгілейді. Аса ауыр қылмыс жасады деп айыпталған адамдарға қатысты кепіл қабылданбайды.

Кепіл прокурордың санкциясымен не соттың шешімі бойынша ғана қабылданады.

Кепілдің мөлшері: шағын ауырлықты қылмыс жасағандығына айыпталуы кезінде - айлық есептік көрсеткіштің жүз еселенген мөлшерінен; орта ауырлықтағы байқаусызда жасалған қылмысқа айыпталуы кезінде - айлық есептік көрсеткіштің үш жүз еселенген мөлшерінен; орташа ауырлықтағы қасақана қылмыс жасағандығына айыпталуы кезінде айлық есептік көрсеткіштің бес жүз еселенген мөлшерінен; ауыр қылмыс жасағандығына айыпталуы кезінде - айлық есептік көрсеткіштің мың еселенген мөлшерінен кем болмайды.

Кепіл берушіге, егер оның өзі сезікті немесе айыпталушы болмаса, оған қатысты осы бұлтартпау шарасы қолданылатын адамның айыбының мәні түсіндіріледі. Кепілдің қабылданғандығы туралы сезіктіге, айыпталушыға осы баптың бірінші бөлігінде көзделген міндеттері түсіндірілгендігі, ал кепіл берушіге сезікті, айыпталушы шақыру бойынша келуден жалтарған жағдайда кепіл мемлекеттің кірісіне айналатындығы туралы ескертілгендігі атап өтілген хаттама жасалады. Хаттамаға осы бұлтартпау шарасын таңдап алған лауазымды адам, сезікті, айыпталушы, сондай-ақ басқа адам болса кепіл беруші қол қояды. Соттың депозитіне кепіл енгізілгендігі туралы хаттама мен құжат істің материалдарына қосылады, ал кепіл берушіге хаттаманың көшірмесі тапсырылады.

Сезікті, айыпталушы қылмыстық процесті жүргізуші органның шақыруы бойынша келмеген жағдайда бұлтартпау шарасы неғұрлым қатаңырақ етіп өзгертіледі.

Өзге *процессуальдық мәжбүрлеу шаралары*. Қылмыстық істі жүргізуші орган сезіктіге немесе айыпталушыға мына мәжбүрлеу шараларын қолдануға құқылы:

- 1) келу туралы міндеттеме;
- 2) еріксіз алып келу;
- 3) қызметінен уақытша шеттету;
- 4) мүлікке тыйым салу.

Жәбірленушінің, куәға және басқа да іске қатысушыларға қылмыстық істі жүргізуші орган заңда белгіленген тәртіп бойынша мына шараларды қолдана алады:

- 1) келу туралы міндеттеме;
- 2) еріксіз алып келу;
- 3) ақшалай шара.

ҚІЖК-нің 157-бабында **келу туралы міндеттеме** шарасын қолдану тәртібі көзделген. Осы бапқа сәйкес, қылмыстық істі жүргізуші орган бұлтартпай шарасы қолданылмаған сезіктіден немесе айыпталушыдан, сондай-ақ жәбірленушіден, куәдан бұл органның шақыруы бойынша ауқытылы келуге, ал тұратын жері өзгерген жағдайда ол жөнінде кешіктірмей хабарлауға жазбаша міндеттеме алуға құқылы.

ҚІЖК-нің 158-бабына сәйкес, сезікті немесе айыпталушы сондай-ақ жәбірленуші және куә дәлелді себептерсіз қылмыстық істі жүргізуші органның шақыруы бойынша келмеген жағдайда олар тергеушінің немесе анықтаушының, соттың дәлелді қаулысы бойынша **еріксіз келуге** жатады.

Айыпталушының қызметінен уақытша шеттету. Егер айыпталушы қызметінде қала отырып тергеуге және сотта істі қарауға немесе қылмыспен келтірілген залалды өтеуге кедергі келтіреді, немесе қызметте болуымен байланысты қылмыстық әрекетпен шұғылдануды жалғастырады деп қарауға негіз бар болса, қылмыстық істі жүргізуші орган бұл айыпталушыны қызметінен шеттеуге құқылы.

Ақшалай шара қолдану. Іс жүргізуге байланысты заңмен көзделген міндеттерін орындамаған немесе сот отырысында тәртіп бұзғаны үшін жәбірленушіге, куәға, маманға, аудармышыға және өзге де адамдарға ақшалай шара қолдануы мүмкін. Мысалы, жәбірленуші немесе куә қылмыстық істі жүргізуші органның шақыруы бойынша дәлелсіз себептермен келмеген болса, маман немесе аудармашы өз міндеттерін дұрыс орындамаған, жеке кепілдік берген адамдар немесе кәмелетке толмағанды қарауына алған адамдар өз міндеттерін орындамаған болса, олар соттың шешімі бойынша ақша өндіру шарасын қолдануға жатады. Егер ол адамдар сотқа дейінгі іс жүргізу кезінде міндеттерін орындамаған болса, тергеуші немесе анықтаушы, прокурор бұл туралы хаттама жазып, оны тиісті аудандық сотқа жолдайды. Осы хаттаманың негізінде соттың судьясы өз міндеттерін орындаған адамнан ақша өндіру туралы қаулы шығарады.

Мүлікке тыйым салу. Үкімнің азаматтық талапқа, басқа да мүліктік жазалауға қатысты бөлігін немесе мүмкін болатын мүлікті тәркілеуден орындалуын қамтамсыз ету мақсатында сот немесе прокурордың санкциясымен тергеуші, анықтаушы сезіктінің, айыпталушының немесе олардың әрекеті үшін материалдық жауаптылыққа жататын адамдардың мүлкіне тыйым салуға құқылы. Мүлікке тыйым салудың мәнісі – меншік иесіне немесе мүлікті иеленушіге бұл мүлікке билік етуге, сондай-ақ бұл мүлікті пайдалануға тыйым салу немесе мүлікті иесінен алу және оны сақтауға беру болып табылады. Тізбесі заңмен анықталаған бірінші қажеттілік заттарына жататын мүлікке тыйым салынбайды.

Егер тыйым салынған мүлікті оның иесі немесе иеленушісі ерікті түрде бермейтін болса, ол мүлік мәжбүрлеу арқылы алынады. Мүліктің иесі жасырып қойған деп қарауға негіз бар болса, онда қылмыстық істі жүргізуші орган ол мүлікті іздеп табу мақсатында ҚІЖК 232-бабының ережелерін қолдана отырып тінту жүргізуге құқылы.

Тыйым салуға болатын мүліктің қатарына бағалы заттар, ақша және өзге де құндылықтар жатады. Егер ондай мүліктің жоқ екені анықталса, ол туралы тыйым салу хаттамасында көрсетіледі.

Мүлікке тыйым салудың қажеттілігі жойылған болса, қылмыстық істі жүргізуші орган бұл шараны тоқтату туралы қаулы шығаруы тиіс.

6- тақырып. Қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі өндіріс

Қылмыстық іс қозғауға мыналар себеп болады:

- 1) азаматтардың арыздары;
- 2) кінәсін мойындап келу;
- 3) мемлекеттік органның лауазымды адамының немесе ұйымда басқару функцияларын атқарып отырған адамның хабарламасы;
- 4) бұқаралық ақпарат құралдарындағы хабар;
- 5) лауазымды адамдардың және қылмыстық іс қозғауға құқық берілген органдардың қылмыс туралы мәліметтерді тікелей анықтауы. Қылмыстық іс қозғауға қылмыстық іс бойынша іс жүргізуді болдырмайтын мән-жайлар болмай, қылмыс белгілерін көрсететін жеткілікті деректердің болуы негіз болып табылады.

Азаматтардың қылмыс туралы арыздары ауызша немесе жазбаша болуы мүмкін. Жазбаша арызға оны беріп отырған адам қол қоюға тиіс. Тергеу іс-әрекетін жүргізу кезінде немесе сот талқылауы барысында жасалған қылмыс туралы ауызша арыз тиісінше тергеу іс-әрекетінің немесе сот отырысының хаттамасына енгізіледі. Өзге жағдайларда жеке хаттама жасалады. Хаттама арыз беруші, оның тұратын жері немесе жұмыс орны, сондай-ақ оның жеке басын куәландыратын құжаттар туралы мәліметтерді қамтуға тиіс. Хаттамаға арыз беруші және арызды қабылдаған лауазымды адам қол қояды. Арыз берушіге әдейі жалған сөз жеткізгені үшін Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 351-бабы бойынша қылмыстық жауаптылық туралы ескертіледі, бұл туралы хаттамада белгі қойылып, ол арыз берушінің қол қоюымен куәландырылады. "Домалақ арыздар" тек олар алдын-ала тексерілгеннен кейін, егер оларда ҚРҚІЖКтің 177-бабының екінші бөлігінде аталған жеткілікті деректер болғанда ғана қылмыстық іс қозғауға себеп болады.

Кінәсін мойындап келу - адамның оған қатысты әлі күмән келтірілмегенде немесе аталған қылмысты жасағанына айып тағылмағанда өзі жасаған қылмысы туралы ерікті мәлімдеуі. Аталған мәлімдемені жазбаша да және ауызша да нысанда жасауға болады және оны мәлімдеуші қылмыстық процесті жүргізетін органға беруге тиіс. Ауызша мәлімдеме хаттамаға енгізіледі, хаттамада жасалған мәлімдеме егжей-тегжейлі жазылады.

Хаттамаға кінәсін мойындап келген адам және мәлімдемені қабылдаған лауазымды адам қол қояды. Кінәсін мойындап келген кездегі мәлімдемеде қылмысқа бірге қатысқан адамдар аталған жағдайда мәлімдеушіге әдейі жалған хабар бергені үшін қылмыстық жауаптылық туралы ескертіледі.

Мемлекеттік органның лауазымды адамының немесе ұйымда басқару функцияларын атқаратын адамның қылмыс туралы хабарлауы жазбаша түрде жасалуға тиіс. Оған қылмыс туралы жасалған хабарды растайтын құжаттар мен өзге де материалдар қоса тіркеледі.

Бұқаралық ақпарат құралдарындағы хабар газетте немесе журналда жарияланғанда не радио немесе теледидар арқылы таратылғанда қылмыстық іс қозғауға себеп бола алады. Қылмыс туралы хабарды жариялаған немесе таратқан бұқаралық ақпарат құралдарында басқару функцияларын атқаратын адамдар қылмыстық іс қозғауға құқығы бар адамның талап етуі бойынша жасалған мәлімдемені растайтын өз қолындағы құжаттар мен өзге де материалдарды беруге, сондай-ақ мәліметтерді ақпарат көзін құпия ұстау шартымен берген жағдайларды қоспағанда, сол мәліметтерді берген адамның атын атауға міндетті.

Қылмыс туралы мәліметтерді анықтау қылмыстық істі қозғауға мынадай жағдайларда:

1) өзінің қызметтік міндеттерін атқару кезінде анықтау органының қызметкері, тергеуші, прокурор қылмыстың куәлары болғанда не қылмыстың ізін немесе салдарын ол жасалғаннан кейін бірден байқағанда;

2) анықтау органы мен анықтаушы қылмыс туралы мәліметтерді өз функцияларын жүзеге асыру кезінде немесе басқа бір қылмыс туралы іс бойынша анықтауды жүргізу кезінде алғанда;

3) тергеуші қылмыс туралы мәліметтерді басқа қылмыс туралы қылмыстық іс бойынша тергеу кезінде алғанда;

4) прокурор қылмыс туралы мәліметтерді заңдардың орындалуына қадағалау жасаған кезде алғанда себеп болады.

Қылмыстық ізге түсу органы кез келген жасалған немесе дайындалып жатқан қылмыс туралы арызды немесе хабарды қабылдауға, тіркеуге және карауға міндетті. Арыз берушіге арызды немесе хабарды қабылдаған адамды, оны тіркеген уақыт пен арыз немесе хабар бойынша шешім қабылдануға тиісті уақытты көрсете отырып, қылмыс туралы қабылданған арыздың немесе хабардың тіркелгені туралы құжат беріледі. Қылмыс туралы арызды немесе хабарды қабылдаудан негізсіз бас тартуға прокурорға немесе сотқа ҚРҚІЖК белгіленген тәртіп бойынша шағымдануға болады. Сотқа түскен қылмыс туралы арыз немесе хабар, жеке айып тағу ісін қозғау жағдайларын қоспағанда, прокурорға жіберіледі, бұл туралы арыз берушіге хабарланады. Сот қылмыстық, азаматтық немесе әкімшілік істі талқылау кезінде қылмыс белгілерін байқағанда ол туралы жеке қаулы арқылы прокурорға хабарлауға міндетті.

Қылмыс туралы арыз немесе хабар бойынша шешім ол түскен күннен бастап үш тәуліктен кешіктірілмей қабылдануға тиіс. Қажет болған жағдайда

қосымша мәліметтер алу, құжаттарды немесе өзге материалдарды талап ету, оқиға өткен жерді қарау, сараптама жүргізу үшін бұл мерзімді анықтау органының бастығы, тергеу бөлімінің бастығы он тәулікке дейін, ал ерекше жағдайларда - екі айға дейін ұзарта алады, бұл туралы жиырма төрт сағаттың ішінде прокурорға хабарлануға тиіс.

Қылмыс туралы арызды немесе хабарды алған әрбір жағдайда немесе қылмыс тікелей анықталғанда анықтаушы, анықтау органы, тергеу бөлімінің бастығы, тергеуші немесе прокурор мынадай шешімдердің бірін қабылдайды:

- 1) қылмыстық іс қозғау туралы;
- 2) қылмыстық іс қозғаудан бас тарту туралы;

3) арызды, хабарды тергеу ретімен, ал жеке айып тағу істері бойынша - сот ретімен беру туралы. Қабылданған шешім туралы арыз берушіге хабарланады және сонымен бір уақытта оған шешімге шағым беру құқығы түсіндіріледі. Арыз немесе хабар тергеу немесе соттау ретімен жіберілген жағдайда анықтау органы, тергеу бөлімінің бастығы, тергеуші, прокурор қылмысты болдырмау немесе бұлтартпау, сонымен қатар қылмыс ізін бекіту шараларын қолдануға міндетті.

КІЖК-нің 177-бабында көрсетілген себеп пен негіз болған кезде анықтаушы, анықтау органы, тергеу бөлімінің бастығы, тергеуші, прокурор қылмыстық іс қозғау туралы қаулы шығарады. Қаулыда: оның шығарылған уақыты мен орны, оны кім жасағаны, іс қозғаудың себептері мен негіздері, ол кімге қатысты немесе қандай факт бойынша қозғалып отырғаны, белгілер бойынша іс қозғалып отырған қылмыстық заңның бабы, сондай-ақ істің бұдан былайғы бағыты көрсетіледі. Қылмыстық іс қозғау туралы қаулының көшірмесі жиырма төрт сағаттың ішінде прокурорға жіберіледі. Қабылданған шешім туралы арыз берушіге және өзіне қатысты іс қозғалып отырған адамға оған қылмыстық ізге түсудің басталуына байланысты құқықтар мен міндеттерді түсіндіре отырып, хабарланады. Егер қылмыс жасаудан зардап шеккен адам белгілі болса, қылмыстық іс қозғаумен бір уақытта ол жәбірленуші деп танылады, ал егер қылмыс жасалғаны туралы хабармен бірге азаматтық талап қойылса, онда бұл адам сонымен қатар азаматтық талапкер деп танылады.

Қылмыстық іс қозғауға негіздер болмаған кезде қылмыстық ізге түсу органы қылмыстық іс қозғаудан бас тарту туралы қаулы шығарады. Қылмыстық іс қозғаудан бас тарту туралы қаулының көшірмесі жиырма төрт сағаттың ішінде прокурорға және арыз берушіге жіберіледі. Бұл ретте арыз берушіге құқықтары мен қаулыға шағымдану тәртібі түсіндірілуге тиіс. Тергеушінің, анықтаушының қылмыстық іс қозғаудан бас тарту туралы қаулысына тиісінше тергеу бөлімінің бастығына, анықтау органының бастығына, сондай-ақ прокурорға немесе сотқа ҚРҚІЖК белгіленген тәртіп бойынша шағымдануға болады. Соттың жеке айыптау туралы арызды қабылдаудан бас тарту туралы қаулысына жоғары тұрған сотқа шағымдануға болады. Егер келіп түскен арызда (хабарда) азаматтардың саяси, еңбек,

тұрғын үй, отбасы және өзге де құқықтарын бұзушылық, сондай-ақ азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен қорғалатын ұйымдардың заңды мүдделерін бұзушылық байқалса, онда қылмыстық іс қозғаудан бас тартумен бір уақытта мүдделі адамдарға құқықтары және бұзылған құқықтар мен мүдделерді қалпына келтіру үшін азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен сотқа жүгіну тәртібі түсіндірілуге тиіс.

Қылмыстық іс қозғауға құқық берілген лауазымды адам немесе орган қылмыс туралы арызды немесе хабарды қылмыстық іс қозғамай, тергелуі бойынша тек мынадай:

1) қылмыс бұл ауданнан тысқары жерде жасалып және қылмыстық іс қозғау туралы мәселені шешу үшін қылмыс жасалған жерде тексеру іс-әрекетін жасау қажет болған;

2) қылмыстық іс қозғау туралы мәселені шешу үшін ол тергеуіне жатқызылған орган ғана жүргізе алатын тексеру іс-әрекеттерін жасау қажет болған жағдайларда ғана беруге құқылы. Арыздың немесе хабардың қылмыстық іс қозғамай, тергелуі бойынша берілгені туралы жиырма төрт сағаттың ішінде прокурор хабардар етілуге тиіс. Қылмыстық іс қозғамай сотталуы бойынша беруге жәбірленушілердің жеке айыптау тәртібімен ізге түсетін қылмыстары туралы шағымдары ғана жатады. Қылмыс туралы хабарды немесе арызды тергелу реті немесе соттылығы бойынша беру кезінде оқиға болған орынды, сол жерді немесе үй-жайды қарау кезінде табылған не ұйымдар, лауазымды адамдар немесе азаматтар ұсынған заттар мен құжаттар ҚРҚІЖКтің 223-бабының бесінші бөлігінде көзделген тәртіппен беріледі.

Қылмыстық іс қозғалғаннан кейін:

1) прокурор істі алдын ала тергеу немесе анықтау жүргізуі үшін тергеушіге немесе анықтау органына жібереді;

2) тергеуші алдын-ала тергеу жүргізуге кіріседі;

3) алдын-ала тергеу жүргізу міндетті болып табылатын істер бойынша анықтау органы шұғыл тергеу іс-әрекеттерін орындағаннан кейін істі алдын-ала тергеу ісін жүргізуге жібереді; ҚРҚІЖКтің 285-бабында аталған қылмыстар туралы істер бойынша анықтау жүргізеді.

Қылмыстық іс қозғаудың заңды болуын қадағалай отырып, прокурор:

1) анықтаушының, анықтау органының немесе тергеушінің қылмыстық іс қозғау туралы қаулысының күшін жоюға және қылмыстық іс қозғаудан бас тартуға немесе материалдарды қосымша тексеру үшін іс жүргізуге жіберуге;

2) анықтаушының, анықтау органының немесе тергеушінің қылмыстық іс қозғаудан бас тарту туралы қаулысының күшін жоюға және қылмыстық іс қозғауға;

3) анықтаушының, анықтау органының немесе тергеушінің қылмыстық іс қозғау туралы қаулысының күшін жоюға және егер қылмыстық іс бойынша тергеу іс-әрекеттері жасалған болса, оны тоқтатуға құқылы.

Тергелу реті

1. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің [156-163](#), [165-174](#), [233](#), [233-1](#), [233-2](#), [233-3](#), [236](#), [238-240](#), [243](#), [244](#), [247-249-баптарында](#), [255-бабында](#) (екінші, үшінші және төртінші бөліктерінде жаппай қырып-жоятын қаруды, сол сияқты жаппай қырып-жоятын қару жасау кезінде пайдаланылуы мүмкін материалдарды немесе жабдықтарды ұрлауға не қорқытып алуға қатысты), [306-бабында](#), [318-бабында](#), [330-бабында](#) (екінші бөлігінде), [331-бабында](#) (екінші бөлігінде), [367-бабында](#) (үшінші, 3-1 және бесінші бөліктерінде), [368-бабында](#) (үшінші және төртінші бөліктерінде), [369-бабында](#) (үшінші және төртінші бөліктерінде), [372-бабында](#) (екінші және үшінші бөліктерінде), [373-бабында](#) (үшінші және төртінші бөліктерінде), [374-бабында](#) (үшінші және төртінші бөліктерінде), [375](#), [376 баптарында](#), [381-бабында](#) (үшінші бөлігінде), [382-бабында](#) (екінші бөлігінде), [383-386](#) баптарында көзделген қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша, алдынала тергеуді Ұлттық қауіпсіздік комитетінің тергеушілері жүргізеді.

2. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің [96-103-баптарында](#), [107-бабында](#) (екінші бөлігінде), [112](#), [113,114-баптарында](#), [116-бабында](#) (үшінші және төртінші бөліктерінде), [117-бабында](#) (үшінші және төртінші бөліктерінде), [120-122](#), [125-баптарында](#), [126-бабында](#) (екінші және үшінші бөліктерінде), [127-бабында](#), [128-бабында](#) (екінші, үшінші және төртінші бөліктерінде), [131-бабында](#), [132-бабында](#) (екінші және үшінші бөліктерінде), [133](#), [138-баптарында](#), [141-бабында](#) (екінші бөлігінде), [142 \(екінші бөлігінде\)](#), [143](#) баптарында, [145-бабында](#) (үшінші бөлігінде), [146-153](#), [155-баптарында](#), [175-бабында](#) (екінші және үшінші бөліктерінде), [178-бабында](#) (екінші және үшінші бөліктерінде), [179](#), [181-бабында](#) (екінші және үшінші бөліктерінде), [183-бабында](#) (екінші және үшінші бөліктерінде), [185-бабында](#) (екінші, үшінші және төртінші бөліктерінде), [186-бабында](#) (екінші бөлігінде), [187-бабында](#) (екінші және үшінші бөліктерінде), [227-1](#), [229](#), [230-баптарында](#) (екінші бөлігінде), [234](#), [237](#), [241](#), [242](#), [245](#), [245-1](#), [246-баптарында](#), [251-бабында](#) (екінші және үшінші бөліктерінде), [252-бабында](#) (екінші және үшінші бөліктерінде), [254-бабында](#) (екінші бөлігінде), [255-бабында](#) (бірінші, үшінші және төртінші бөліктерінде), [256-бабында](#) (екінші бөлігінде), [257-бабында](#) (екінші және үшінші бөліктерінде), [259-бабында](#) (1-1 және екінші бөліктерінде), [260-бабында](#), [261-бабында](#) (екінші, үшінші және төртінші бөліктерінде), [263-бабында](#) (үшінші және төртінші бөліктерінде), [264-бабында](#) (екінші бөлігінде), [267-269-баптарында](#), [271-бабында](#) (екінші бөлігінде), [275-бабында](#) (екінші бөлігінде), [275-1-бабында](#) (екінші бөлігінде), [277-286-баптарында](#), [287-бабында](#) (екінші бөлігінде), [288-бабында](#) (екінші бөлігінде), [289-бабында](#), [292-бабында](#) (екінші бөлігінде), [294-бабында](#), [295-бабында](#), [298-бабында](#) (үшінші және төртінші бөліктерінде), [299-бабында](#) (екінші және үшінші бөліктерінде), [300-бабында](#) (екінші және үшінші бөліктерінде), [301-бабында](#), [302-бабында](#) (екінші бөлігінде), [303-305-баптарында](#), [319](#), [320](#) (екінші бөлігінде), [321](#), [322-баптарында](#), [327-бабында](#) (үшінші бөлігінде), [330-2](#) (екінші бөлігінде), [335-338](#), [340](#), [358-бабында](#) (екінші бөлігінде), [361-бабында](#), [367-бабында](#)

(төртінші бөлігінде), [368-бабында](#) (екінші бөлігінде), [369-бабында](#) (екінші бөлігінде), [370-бабында](#) (үшінші бөлігінде), [373-бабында](#) (екінші бөлігінде), [374-бабында](#) (екінші бөлігінде), [377-бабында](#) (екінші бөлігінде), [382-бабында](#) (бірінші бөлігінде), [390-бабында](#) (екінші және үшінші бөліктерінде), [391-бабында](#) (екінші және үшінші бөліктерінде), [392, 393-баптарында](#) көзделген қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша, алдын ала тергеуді ішкі істер органдарының тергеушілері жүргізеді.

3. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің [176-бабында](#) (үшінші бөліктің г) тармағында), [189-бабында](#), [190-бабында](#) (екінші бөлігінде), [191-197](#), [199-205](#), [207-баптарында](#), [209-бабында](#) (екінші және үшінші бөліктерінде), [221-бабында](#) (екінші бөлігінде), [222-бабында](#) (екінші бөлігінде), [222-1](#), [223-бабында](#) (екінші бөлігінде), [224-бабында](#), [225-бабында](#), [226-бабында](#) (екінші бөлігінде), [231](#), [232-баптарында](#), [307-бабында](#) (бірінші бөлігінде), [308-бабында](#) (бірінші бөлігінде), [310](#), [311-баптарында](#) (бірінші және екінші бөліктерінде), [312-315-баптарында](#) көзделген қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша алдын ала тергеуді салық полициясының тергеушілері жүргізеді. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің [183-бабында](#) (екінші және үшінші бөлігінде), [229-бабында](#) көзделген қылмыстар туралы істер бойынша, егер олардың тергеуі қаржы полициясы органдарының тергеушілері тергейтін қылмыстарды тергеуге тікелей байланысты болса және қылмыстық істі жеке іс жүргізуге бөлу мүмкін болмаса, алдын ала тергеуді салық полициясы органдарының тергеушілері жүргізуі мүмкін.

4. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің [176-бабында](#) (екінші бөлігінде, үшінші бөліктің а), б), в) тармақтарында), [177-бабында](#) (екінші және үшінші бөліктерінде), [180-бабында](#), [182-бабында](#) (екінші және үшінші бөліктерінде), [184](#), [184-1](#), [206](#), [228](#), [235](#), [309](#), [316](#), [339](#) (екінші және үшінші бөліктерінде), [341](#), [343-357](#), [363-365-баптарында](#) көзделген қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша алдын-ала тергеуді қылмыстық іс қозғаған ішкі істер органы немесе қаржы полициясы жүргізеді.

4-1. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің [164-бабында](#), [250-бабында](#) (екінші, үшінші және төртінші бөліктерінде), [259-бабында](#) (2-1, үшінші және төртінші бөліктерінде), [337-1-бабында](#), [347-1-бабында](#), [381-бабында](#) (екінші бөлігінде) көзделген қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша алдын ала тергеуді қылмыстық іс қозғалған ішкі істер немесе ұлттық қауіпсіздік органдары жүргізеді.

4-2. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің [307-бабында](#) (екінші, үшінші және төртінші бөліктерінде), [308-бабында](#) (екінші, үшінші және төртінші бөліктерінде), [311-бабында](#) (үшінші және төртінші бөліктерінде) көзделген қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша алдын ала тергеуді қылмыстық істі қозғаған ұлттық қауіпсіздік немесе қаржы полициясы органы жүргізеді.

4-3. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің [227](#), [380-баптарында](#) көзделген қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша алдын

ала тергеуді қылмыстық істі қозғаған ішкі істер, ұлттық қауіпсіздік немесе қаржы полициясы органдары жүргізеді.

5. Белгілі бір істің өз тергеуіне жатпайтынын анықтағанда тергеуші кейінге қалдыруға болмайтын тергеу іс-әрекетін жүргізуге, содан кейін істі тергелу реті бойынша жіберуі үшін прокурорға тапсыруға міндетті.

6. Бір немесе бірнеше адамды әртүрлі алдын ала тергеу органдарының тергеуіне жататын қылмыстар жасағаны үшін айыптау бойынша істерді бір іс жүргізуге біріктірген кезде тергеу ретін прокурор белгілейді.

Алдын ала тергеу жүргізілетін жер. Алдын ала тергеу қылмыс жасалған ауданда (облыста) жүргізіледі. Алдын ала тергеу жедел және толық болуы мақсатында қылмыс анықталған орын бойынша, сондай-ақ сезікті, айыпталушы адам немесе куәлардың көпшілігі тұрған жерде жүргізілуі мүмкін. Тергеу іс-әрекеттерінің басқа ауданда (облыста) жүргізу қажет болған жағдайда тергеуші оны тікелей өзі жүргізуге не бұл іс-әрекеттерді жүргізуді сол ауданның (облыстың) тергеушісіне немесе анықтау органына тапсыруға құқылы. Тергеуші іздестіру әрекеттерін немесе жедел іздестіру шараларын жүргізуді алдын ала тергеу жүргізілетін жердегі немесе іс жүргізілетін жердегі анықтау органына тапсыра алады. Тергеушінің тапсырмасы он тәуліктен аспайтын мерзімде орындалуға тиіс.

Алдын ала тергеу мерзімі. Қылмыстық істер жөніндегі алдын ала тергеу қылмыстық іс қозғалған күннен бастап екі ай мерзімнен кешіктірмей аяқталуға тиіс. Алдын ала тергеу мерзіміне іс қозғалған күннен бастап істі айыптау қорытындысымен немесе медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану туралы мәселені қарау үшін істі сотқа беру туралы қаулымен бірге прокурорға жіберген күнге дейінгі не іс бойынша іс жүргізуді қысқарту туралы қаулы шығарылған күнге дейінгі уақыт енгізіледі. Алдын ала тергеу мерзіміне ҚРҚІЖК көзделген негіздер бойынша алдын ала тергеу тоқтатыла тұрған уақыт, айыпталушы мен оның қорғаушысын қылмыстық іс материалдарымен таныстыру уақыты, сондай-ақ айыпталушының шағымы бойынша талап етілген қылмыстық істің сотта және прокуратурада жатқан уақыты енгізілмейді. Алдын ала тергеу мерзімін одан әрі ұзартуға тек айрықша жағдайларда істің күрделілігі ескеріле отырып жол беріледі және Қазақстан Республикасының Бас Прокуроры, оның орынбасарлары, Бас әскери прокурор жүзеге асыра алады. Алдын ала тергеудің мерзімін ұзарту туралы қаулыны тергеуші ауданның, облыстың прокурорына және оларға теңестірілген прокурорларға тергеу мерзімі өтпестен бұрын - бес тәуліктен кешіктірмей, Бас Прокурорға, оның орынбасарларына, Бас әскери прокурорға он тәуліктен кешіктірмей ұсынуға міндетті.

Алдын ала тергеуді тергеушілер тобының жүргізуі. Қылмыстық іс бойынша алдын ала тергеу ол күрделі немесе оның көлемі үлкен болған жағдайда тергеушілер тобына (тергеу тобына) тапсырылуы мүмкін, бұл туралы қылмыстық іс қозғау туралы қаулыда көрсетіледі немесе жеке қаулы шығарылады. Бұл туралы шешімді тергеу бөлімінің бастығы қабылдауға

құқылы. Қаулыда тергеу жүргізу тапсырылған барлық тергеушілер, оның ішінде топ жетекшісі - тергеуші көрсетілуге тиіс. Сезікті, айыпталушы, жәбірленуші, азаматтық талапкер, азаматтық жауапкер мен олардың өкілдері істі тергеушілер тобының тергейтіні туралы қаулымен таныстырылуға тиіс және оларға тергеу тобының жетекшісінен, сондай-ақ топ құрамындағы кез келген тергеушіден бас тарту құқығы түсіндіріледі. Тергеу тобына алдын ала тергеу жүргізетін бірнеше органның тергеушілері енгізілуі мүмкін. Мұндай топты құру туралы шешім прокурордың нұсқауы бойынша да, осы органдардың тергеу бөлімдері бастықтарының бастамашылығы бойынша да қабылдануы мүмкін. Шешім тергеу бөлімдері бастықтарының бірлескен қаулысымен ресімделеді, ол осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген талаптарды сақтай отырып шығарылады. Қазақстан Республикасының Бас Прокуроры ерекше жағдайларда тергеудің толық және объективті еместігі фактілері анықталған, іс күрделі және маңызды болған кезде, алдын ала тергеуді жүзеге асырушы бірнеше органның тергеушілері арасынан тергеу тобын құра алады, бұл орайда прокурорды осы топтың жетекшісі етіп тағайындап, бұл шешімді өз қаулысымен ресімдейді. Мұндай тергеу тобы жүзеге асыратын тергеудің заңдылығын қадағалау Қазақстан Республикасының Бас Прокурорына жүктеледі.

Тергеу тобы жетекшісінің өкілеттіктері келесідей:

1. Тергеу тобының жетекшісі қылмыстық істі өзінің іс жүргізуіне қабылдайды, тергеу тобының жұмысын ұйымдастырады, басқа тергеушілердің іс-әрекеттеріне басшылық жасайды.

2. Істерді біріктіру және бөлу, қылмыстық істі толығымен немесе оның бір бөлігін тоқтату, іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұру немесе қайта жаңғырту туралы, сондай-ақ тергеу мерзімін ұзарту туралы өтінімдерді қозғау, бұлтартпау шарасы ретінде қамауға алуды, үйде қамап ұстауды қолдану және оларды ұзарту туралы шешімдерді тергеу тобының жетекшісі ғана қабылдайды.

3. Айыптау қорытындысын және медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану туралы мәселені қарау үшін істі сотқа жіберу туралы қаулыны тергеу тобының жетекшісі жасайды және оған қол қояды.

4. Тергеу тобының жетекшісі басқа тергеушілер жүргізетін тергеу іс-әрекеттеріне қатысуға, тергеу іс-әрекеттерін жеке өзі жүргізуге құқылы.

Анықтау органдарының алдын ала тергеу жүргізу міндетті болып табылатын істер бойынша қызметі. Алдын ала тергеу жүргізу міндетті болып табылатын қылмыс белгілері болған кезде анықтау органы қылмыстық іс қозғауға және қылмыстың ізін анықтау мен бекіту жөніндегі кейінге қалдыруға болмайтын тергеу іс-әрекеттерін: қарауды, тінтуді, алуды, куәландыруды, сезіктілерді ұстау мен олардан жауап алуды, жәбірленушілер мен куәлардан жауап алуды жүргізуге құқылы. Анықтау органы байқалған қылмыс пен қылмыстық іс қозғалғаны туралы прокурорға дереу хабарлайды. Кейінге қалдыруға болмайтын тергеу іс-әрекеттерін орындағаннан кейін, бірақ іс қозғалған күннен бастап бес тәуліктен кешіктірмей анықтау органы

істі тергеушіге беруге, бұл туралы жиырма төрт сағаттың ішінде прокурорға жазбаша хабарлауға міндетті. Істі тергеушіге бергеннен кейін анықтау органы ол бойынша тергеу іс-әрекеттерін және жедел іздестіру шараларын тек тергеушінің тапсырмасы бойынша ғана жүргізе алады. Қылмыс жасаған адамды анықтау мүмкін болмаған істі тергеушіге берген жағдайда анықтау органы қылмыс жасаған адамды анықтау үшін іздестіру шараларын жүргізуге, тергеушіге нәтижелер туралы хабарлауға міндетті.

Тергеу іс-әрекеттерін жүргізудің жалпы ережелері. Тергеуші тергеу іс-әрекеттеріне қатысуға заңдарда белгіленген адамдарды тарта отырып, олардың жеке басын анықтайды, оларға құқықтары мен міндеттерін, сондай-ақ тергеу іс-әрекеттерін жүргізудің тәртібін түсіндіреді. Кейінге қалдыруға болмайтын жағдайларды қоспағанда, тергеу ісін түнгі уақытта жүргізуге жол берілмейді. Тергеу іс-әрекетін жүргізу кезінде техникалық құралдар қолданылуы және қылмыс іздері мен заттай дәлелдерді анықтаудың, бекіту мен алудың ғылыми негізделген әдістері қолданылуы мүмкін. Тергеу іс-әрекетін жүргізу кезінде күш қолдануға, қорқытуға және өзге де заңсыз шараларды қолдануға, сонымен қатар оған қатысушы адамдардың өмірі мен денсаулығына қауіп туғызуға жол берілмейді. Тергеуші тергеу іс-әрекеттеріне қатысуға анықтау органының қызметкерін тартуға құқылы.

Тергеу іс-әрекетінің хаттамасы тергеу іс-әрекетін жүргізу барысында немесе ол аяқталғаннан кейін бірден жасалады. Хаттама қолмен жазылуы, машинка жазбасы не компьютер арқылы жасалуы мүмкін. Хаттаманың толық болуын қамтамасыз ету үшін стенографиялау, киноға түсіру, дыбыс және бейнежазба қолданылуы мүмкін. Стенографиялық жазба, дыбыс және бейнежазба материалдары іспен бірге сақталады. Хаттамада: тергеу іс-әрекетін жүргізу орны мен күні; оның басталу және аяқталу уақыты минутына дейін дәл; тергеушінің лауазымы мен аты-жөні; тергеу іс-әрекетіне қатысқан әрбір адамның тегі, аты, әкесінің аты, ал қажет болған жағдайда оның мекен-жайы көрсетіледі. Хаттамада іс жүргізу әрекеттері олардың болған ретімен, оларды жүргізу барысында іс үшін мәні бар анықталған жағдайлар, сондай-ақ тергеу іс-әрекетін жүргізуге қатысқан адамдардың мәлімдемелері жазылады. Егер тергеу іс-әрекетін жүргізу кезінде фотосуретке түсіру, киноға түсіру, дыбыс және бейнежазба қолданылса не іздің көшірме бедері мен таңбасы жасалса, сызбалар, схемалар, жоспарлар жасалса, онда хаттамада оны жүргізу барысында қолданылған ғылыми-техникалық құралдар, оларды пайдалану жағдайлары мен тәртібі, бұл құралдар қолданылған объектілер және алынған нәтижелер көрсетілуге тиіс. Хаттамада бұған қоса ғылыми-техникалық құралдарды қолданудың алдында бұл туралы тергеу іс-әрекетін жүргізуге қатысқан адамдардың хабардар етілгені көрсетілуге тиіс. Танысу үшін хаттама тергеу іс-әрекетін жүргізуге қатысқан барлық адамдарға ұсынылады. Оларға хаттамаға енгізілуге тиіс ескертпе жасау құқығы түсіндіріледі. Хаттамаға енгізілген барлық ескертпелер, толықтырулар, түзетулер көрсетілуге және олар осы адамдардың қол қоюымен куәландырылуға тиіс. Хаттамаға тергеуші, жауап

алынған адам, аудармашы, маман, куәгерлер және тергеу іс-әрекетін жүргізуге қатысқан барлық адамдар қол қояды. Тергеу іс-әрекетінің хаттамасына қол қоюдан бас тартылған немесе қол қою мүмкін болмаған жағдайда бұл фактіні куәландыру ҚРҚІЖК [126-бабының](#) сегізінші және оныншы бөліктеріне сәйкес жүргізіледі. Хаттамаға тергеу іс-әрекетін жүргізу кезінде орындалған фотографиялық негативтер мен суреттер, кинотаспалар, диапозитивтер, фонограммалар, бейнежазба кассеталары, сызбалар, жоспарлар, схемалар, іздің көшірме бедерлері мен таңбалары қоса тіркеледі. Егер тергеу іс-әрекетін жүргізу барысында маман зерттеу нәтижелері бойынша ресми құжат жасаса, онда бұл құжат хаттамаға қоса тіркеледі, ол туралы хаттамаға тиісті жазу жазылады. Жәбірленушінің, оның өкілінің, куәнің және олардың жақындарының қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажет деп санауға негіздер болған кезде тергеуші аталған адамдар қатысып отырған тергеу іс-әрекеті хаттамасында олардың жеке басы туралы деректерді жазбауға құқылы. Бұл жағдайда тергеуші жеке басы туралы деректерді құпия сақтау туралы қабылданған шешімнің себептері жазылған, олардың бүркеншік аттары көрсетілген және ол қатысқан тергеу іс-әрекетінің хаттамаларында ол қолданатын қол қоюдың үлгілері келтірілген қаулыны шығаруға міндетті. Қаулы бұдан әрі қылмыстық істі тергеген органда сақталатын конвертке салынып, желімделеді, оның ішіндегілермен тергеушіден басқа прокурор және сот таныса алады.

Қылмыс жасады деп айыптау үшін негіз беретін жеткілікті дәлелдемелер болған кезде тергеуші адамды айыпталушы ретінде жауапқа тарту туралы дәлелді қаулы шығарады. Тергеуші айыпталушыға айып тағылған күн туралы хабарлайды және сонымен бір мезгілде оған қорғаушыны шақыру не тергеушіден қорғаушының қатысуын қамтамасыз ету туралы өтіну құқығы түсіндіріледі. ҚРҚІЖК ережелеріне сәйкес айып тағу кезінде қорғаушының қатысуы міндетті болып табылатын істер бойынша тергеуші, егер қорғаушыны айыпталушының өзі, оның заңды өкілі не оның тапсырмасы немесе келісімі бойынша басқа адамдар шақырмаса, қорғаушының келуін қамтамасыз ету жөнінде шаралар қолданады.

Айыпталушы ретінде жауапқа тарту туралы қаулы

Айыпталушы ретінде жауапқа тарту туралы қаулыда мыналар көрсетілуге тиіс:

1) оның жасалған уақыты мен орны; қаулыны кім жасаған; айыпталушы ретінде жауапқа тартылатын адамның тегі, аты мен әкесінің аты, оның туған күні, айы, жылы және жері;

2) айыпталушы айыпталып отырған қылмыстың оның жасалған уақыты, орны көрсетілген сипаттамасы, сондай-ақ ҚРҚІЖК [117-бабына](#) сәйкес дәлелденуге тиісті өзге де жағдайлардың сипаттамасы;

3) аталған қылмыс үшін жауаптылықты көздейтін қылмыстық заң (бап, бөлік, тармақ).

Бірнеше қылмыс бойынша айыпталған кездегі айыпталушы ретінде жауапқа тарту туралы қаулыда қылмыстық заңның әрбір бабы (бөліктер,

тармақтар) бойынша айыпталушыға қандай нақты іс-әрекеттер танылатыны көрсетілуге тиіс.

Қаулыда адамды тергеліп отырған іс бойынша айыпталушы ретінде жауапқа тарту туралы шешім болуға тиіс.

Айыпталушы ретінде жауапқа тарту туралы қаулының көшірмесі ол шығарылғаннан кейін жиырма төрт сағаттың ішінде прокурорға жіберіледі.

Айыпталушының келу міндеттілігі. Бостандықта жүрген айыпталушы жазбаша хабарлама-шақыру қағазы арқылы жауап алуға шақырылады. Хабарлама телефонограмма немесе жеделхат арқылы да берілуі мүмкін. Шақыру қағазында айыпталушы ретінде кім, қайда және кімге шақырылатыны, келетін күн мен сағаты, сондай-ақ келмей қалуының салдары көрсетілуге тиіс. Шақыру қағазы айыпталушыдан қолхат алып тапсырылады, ал ол уақытша болмаған жағдайда айыпталушыға беруі үшін шақыру қағазы кәмелетке толған отбасы мүшесіне тапсырылады немесе тұрғылықты жеріндегі тұрғын үй-пайдалану ұйымына немесе әкімшілікке не жұмыс орнындағы әкімшілікке беріледі, олар жауап алуға шақырылып отырған айыпталушыға шақыру қағазын беруге міндетті. Айыпталушы басқа да байланыс құралдарын пайдалана отырып шақыртылуы мүмкін. Айыпталушы Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерлерде болған және ол тергеу органдарына келуден жалтарған жағдайда, алдын ала тергеу органы республикалық бұқаралық ақпарат құралдарында, сондай-ақ жалпы жұрттың қолы жететін телекоммуникация желілерінде, ал оның тұрып жатқан жері белгілі болған жағдайда айыпталушының тұрып жатқан жері бойынша бұқаралық ақпарат құралдарында хабарлама жариялауға құқылы. Бостандықта жүрген айыпталушы тергеушінің шақыртуы бойынша белгіленген мерзімде келуге міндетті.

Тергеушінің шақыртуы бойынша айыпталушының келмей қалуына мыналар дәлелді себеп деп танылады:

- 1) айыпталушының келуіне мүмкіндік бермейтін ауру;
- 2) жақын туыстарының қайтыс болуы;
- 3) дүлей апаттар;
- 4) шақыру қағазының /хабарламаның/ қолына тимеуі;
- 5) айыпталушының белгіленген мерзімде келуіне мүмкіндік бермейтін өзге жағдайлар.

Айыпталушы белгіленген мерзімде келмей қалу себептері туралы тергеушіге хабарлауға міндетті.

Дәлелсіз себептермен келмей қалған жағдайда айыпталушы айдап әкелінуі мүмкін. Күзетпен ұстауда жүрген айыпталушы қамау орнының әкімшілігі арқылы шақыртылады.

Айып тағу. Айып, егер қорғаушының қатысуы заң бойынша міндетті болса немесе бұл туралы айыпталушы өтінім білдірген болса, қорғаушының көзінше және адамды айыпталушы ретінде жауапқа тарту туралы қаулы

шығарылған кезден бастап үш тәуліктен кешіктірілмей тағылады. Айыпталушы немесе оның қорғаушысы келмей қалған жағдайда айып үш тәулік өткеннен кейін де тағылады. Айдап әкелінген айыпталушыға айып айдап әкелінген күні тағылады. Бұл ретте тергеуші айып тағу кезінде қорғаушының қатысуы заң бойынша міндетті болған жағдайларда қорғаушының қатысуын қамтамасыз ету шараларын қолдануға тиіс. Тергеуші айыпталушының жеке басын анықтағаннан және қорғаушының қорғауды жүргізу тапсырмасын тексергеннен кейін айыпталушыға және оның қорғаушысына айыпталушы ретінде жауапқа тарту туралы қаулыны хабарлайды. Тергеуші айыпталушыға тағылып отырған айыптың мәнісін түсіндіруге міндетті. Айыпталушы қол қоюдан бас тартқан жағдайда, егер ол айып тағылған кезде қатысқан болса, тергеуші және қорғаушы айыпталушы ретінде жауапқа тарту туралы қаулыда қаулының мәтіні айыпталушыға жарияланғанын куәландырады. Айыпталушыға оны айыпталушы ретінде жауапқа тарту туралы қаулының көшірмесі тапсырылады. Айыпталушы Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерлерде болған және ол алдын ала тергеу органына келуден жалтарған жағдайда - тергеуші, ал қорғаушы келген жағдайда қорғаушы да, айыпталушы ретінде жауапқа тарту туралы қаулыда оның Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерлерде болуына және алдын ала тергеу органына келуден жалтаруына байланысты айыпталушыға айыпты жариялау мүмкін еместігін куәландырады. Егер айыпталушының тұрып жатқан жері алдын ала тергеу органына белгілі болса, айыпталушы ретінде жауапқа тарту туралы қаулының көшірмесі оған байланыс құралдары пайдаланыла отырып, соның ішінде почта арқылы жіберіледі. Қажет болған жағдайда алдын ала тергеу органы республикалық бұқаралық ақпарат құралдарында, айыпталушының тұрып жатқан жері бойынша бұқаралық ақпарат құралдарында, сондай-ақ жалпы жұрттың қолы жететін телекоммуникация желілерінде айыпталушы ретінде жауапқа тарту туралы хабарлама жариялауды ұйымдастыруға құқылы.

Тергеу әрекеттері.

Жауап алу

Жауап алудың алдында тергеуші жауап алынатын адамның жеке басын анықтауға тиіс. Егер жауап алынатын адамның іс бойынша іс жүргізіліп отырған тілді білетіндігіне күмән туса, оның қай тілде жауап бергісі келетіні анықталады. Жауап алуға шақырылған адамға одан кім ретінде, қандай қылмыстық іс бойынша жауап алынатыны хабарланады, ҚРҚІЖК көзделген құқықтары мен міндеттері түсіндіріледі, бұл туралы хаттамаға белгі қойылады. Жауап алу жауап алынатын адамға іс бойынша өзіне белгілі мән-жайларды айтуды ұсынудан басталады. Егер жауап алынатын адам іске мүлде қатысы жоқ мән-жайлар туралы айтса, оған бұл туралы ескертілуге тиіс. Еркін баяндау аяқталғаннан кейін жауап алынып отырған адамға айғақтарды нақтылау мен толықтыруға бағытталған сұрақтар қойылуы мүмкін. Жетектеуші сұрақтар қоюға тыйым салынады.

Адам мәйітін тексеру. Адам мәйітін ол табылған жерде сыртынан тексеру тексерудің жалпы ережелерін сақтай отырып және сот медицинасы саласындағы маман дәрігердің, ал оның қатысуы мүмкін болмаған жағдайда - өзге дәрігердің міндетті түрде қатысуымен жүргізіледі. Мәйітті тексеру үшін басқа да мамандар тартылуы мүмкін. Мәйітті қосымша немесе қайталап тексерген жағдайда сот медицинасы саласындағы маман дәрігердің қатысуы міндетті. Танылмаған мәйіт міндетті түрде фотосуретке түсірілуге және дактилоскопия жасалуға тиіс. Мәйітті сырттай тексеру кейін сот-медицина сараптамасының жүргізілуін алмастырмайды және жоққа шығармайды.

Эксгумация

Адамның мәйітін жерленген жерінен қазып алу (эксгумация) егер мыналар:

- 1) мәйітті тексеру, оның ішінде қосымша немесе қайталап тексеру;
- 2) тану үшін көрсету;
- 3) сараптама жүргізу талап етілгенде жүргізіледі.

Эксгумация тергеушінің прокурор санкция берген дәлелді қаулысы бойынша жүргізіледі.

Эксгумация туралы қаулы жерленген жердің әкімшілігі және қайтыс болған адамның туыстары үшін міндетті болып табылады. Эксгумация сот медицинасы саласындағы маманның міндетті түрде қатысуымен жүргізіледі. Мәйітті тану мен тексеру, сараптамалық үлгілер алу эксгумация жасалатын орында жүргізілуі мүмкін. Бұл жағдайда тергеу іс-әрекетін жүргізуден алынған деректер және олардың реті мәйіт эксгумациясының жалпы хаттамасына енгізіледі. Эксгумациядан кейін мәйіт өзге зерттеулерді жүргізу үшін медицина мекемесіне жеткізілуі мүмкін. Мәйітті эксгумациялаудан және кейінгі іс жүргізу әрекеттерінен соң жерлеуді мәйітті эксгумациялау туралы қаулы шығарған адамның немесе органның қатысуымен жерлеу орны әкімшілігі жүргізеді. Анықтау органдары тергеушіге эксгумация жүргізуге жәрдемдесуге міндетті.

Куәландыру

Адам денесіндегі ерекше белгілерді, қылмыс іздерін, денсаулығына келтірілген зиянның белгілерін анықтау, мас болу жағдайын немесе іс үшін маңызы бар өзге де қасиеттер мен белгілерді анықтау үшін, егер бұл үшін сараптама жүргізу талап етілмесе, сезіктіге, айыпталушыға, жәбірленушіге және куәға куәландыру жүргізілуі мүмкін.

Куәландыру жүргізу туралы тергеуші сезікті, айыпталушы үшін міндетті болып табылатын қаулы шығарады. Жәбірленушінің, куәнің мәжбүрлеп куәландырылуы прокурордың санкциясы бойынша жүргізіледі.

Куәландыруды тергеуші дәрігердің немесе басқа маманның қатысуымен, ал олар қатыса алмаған жағдайда куәлердің қатысуымен жүргізеді. Бұл тергеу іс-әрекеті куәландырылатын адамды шешіндіруді қажет еткен жағдайларда куәландыру сол жынысты куәлердің қатысуымен жүргізіледі.

Егер куәландыруда адамның денесі жалаңаштандырылатын болса, онда тергеуші жынысы басқа адамды куәландыру кезінде қатыспайды. Бұл

жағдайда куәландыруды сот медицинасы саласындағы маман немесе куәлердің қатысуымен дәрігер жүргізеді.

Тану үшін көрсету

Бұрын байқалған адаммен немесе объектімен ұқсастықты немесе айырманы анықтау мақсатында тергеуші тану үшін куәға, жәбірленушіге, сезіктіге немесе айыпталушыға адамды немесе затты көрсете алады. Тану үшін мәйіт те көрсетілуі мүмкін.

Тануға қатыстырылатын адамдардан тиісті адамды немесе затты қандай жағдайда байқағаны туралы, қандай белгілеріне және ерекшеліктеріне қарай тани алатыны туралы алдын ала жауап алынады.

Тінту

Тінту іс үшін маңызы бар заттарды немесе құжаттарды табу және алу мақсатында жүргізіледі. Тінту жүргізуге аталған заттардың немесе құжаттардың белгілі бір үй-жайда немесе өзге орында, не нақты адамда болуы мүмкін деп болжауға жеткілікті деректердің болуы негіз болып табылады. Тінту іздестіріліп жатқан адамдарды немесе мәйіттерді табу үшін де жүргізілуі мүмкін.

Алу

Алу іс үшін маңызы бар белгілі бір заттар мен құжаттардың қайда және кімде екені анық болғанда, оларды алып қою мақсатымен жүргізіледі.

Айғақтарды оқиға болған жерде тексеру мен нақтылау

Жәбірленушінің, куәнің, сезіктінің, айыпталушының тергелетін оқиғамен байланысты жерде берген айғақтарын тексеру мен нақтылау:

- айғақтардың растығын оларды болған оқиғаның жағдайымен салыстыру арқылы анықтау;

- тексерілетін іс-әрекет болған бағытты және орынды анықтау;

- жаңа нақтылы деректерді анықтау мақсатында жүргізіледі.

Оқиға болған жерде айғақтарды тексеру мен нақтылау бұрын жауап алынған адам зерттеліп отырған оқиғаның жай-жапсары мен мән-жайларын оқиға болған жерде жаңғыртуы; іс үшін маңызы бар заттарды, құжаттарды, іздерді тауып, көрсетуі; белгілі бір іс-қимылды бейнелеп көрсетуі; зерттеліп отырған оқиғада қандай заттардың қандай рөл атқарғанын көрсетуі; оқиға болған орынның өзгеруіне назар аудартуы; өзінің бұрынғы айғақтарын нақтылауы және айқындауы болып табылады. Бұл әрекеттерге сырттан қандай да бір араласуға және жетекші сұрақтар қоюға жол берілмейді. Оқиға болған жерде айғақтарды тексеру мен айқындау куәгерлердің қатысуымен, қажет болған жағдайда маманның қатысуымен жүргізіледі. Оқиға болған жерде бірнеше адамның айғақтарын бір уақытта тексеру мен нақтылауға жол берілмейді. Айғақтарды тексеру мен нақтылау жауап алынып отырған адамға оның айғақтары тексерілетін бағыт пен орынды ерікті түрде көрсетуді ұсынудан басталады. Айғақтар айтылғаннан кейін және іс-қимылдарды бейнелеп көрсеткеннен кейін айғақтары тексеріліп отырған адамға сұрақтар

қойылуы мүмкін. Бұл адам, сондай-ақ іске қатысушы өзге адамдар жүргізіліп отырған тергеу әрекетіне байланысты өздерінен қосымша жауап алуды талап етуге құқылы. Оқиға болған жерде айғақтарды тексеру мен нақтылау барысында табылған, іс бойынша дәлел ретінде маңызы болуы мүмкін заттар мен құжаттар алынып, буып-түйіледі және олар мөрмен бекітіледі; оларды алу фактісі хаттамада көрсетіледі.

Тергеу эксперименті

Тергеу эксперименті іс үшін маңызы бар мәліметтерді зерттеліп отырған оқиғаның белгілі бір әрекеттерін, жай-жапсарын, мән-жайларын қайта жаңғырту және тәжірибе жүргізу арқылы тексеру мен нақтылау мақсатында жүргізіледі. Эксперимент жүргізу кезінде, атап айтқанда, әлде бір фактілерді қабылдау, жекелеген әрекеттердің жасалу, әлде бір оқиғаның болу ықтималдығы тексерілуі, сондай-ақ болған оқиғаның реті және іздердің пайда болу тетігі анықталуы мүмкін.

Тергеу эксперименті куәгерлердің міндетті түрде қатысуымен жүргізіледі. Қажет болған жағдайда тергеу экспериментіне өздерінің келісімі бойынша сезікті, айыпталушы, жәбірленуші, куә, маман, сарапшы және тәжірибелік іс-қимылдарды жүргізетін адамдар қатыстырылуы мүмкін. Экспериментке қатысушыларға оның мақсаты мен жүргізілу тәртібі түсіндіріледі.

Тергеу экспериментін жүргізуге оған қатысушы адамдардың өмірі мен денсаулығына қауіп келтірілмегенде, олардың ары мен намысына нұқсан келтірілмегенде, оларға материалдық зиян болмағанда жол беріледі.

Тергеу эксперименті қайта жаңғыртылып отырған оқиғалар немесе әрекеттер болған жағдайларға барынша ұқсас жағдайларда жүргізіледі.

Қажет болған жағдайларда тергеу экспериментін жүргізген кезде суретке түсіру, дыбыс және бейнежазба, киноға түсіру жүргізіледі, басқа ғылыми-техникалық құралдар қолданылады, жоспарлар, схемалар, сызбалар жасалады.

7- тақырып. Бірінші сот инстанциясында іс жүргізу

Аудандық және оған теңестірілген сот бірінші сатыдағы соттар ретінде іс-қимыл жасайды. Кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соттың, облыстық және оған теңестірілген соттың соттауына жатқызылған істерді қоспағанда, барлық қылмыстық істер аудандық және оған теңестірілген соттың соттауына жатады.

Кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соттың соттауына:

- 1) облыстық және оған теңестірілген соттың соттауына жатқызылған істерді қоспағанда, кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстар туралы;
- 2) Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 120-бабында (екінші бөлігінің д) тармағында және үшінші бөлігінің в) тармағында), 121-бабында (екінші бөлігінің д) тармағында және үшінші бөлігінің в) тармағында), 122, 124, 131, 132, 133, 134, 135-баптарында, 136-бабында (бірінші бөлігінде), 137,

138, 139-баптарында көзделген қылмыстар туралы қылмыстық істер жатқызылады.

Облыстық және оған теңестірілген соттар бірінші, апелляциялық қадағалау сатысы ретінде әрекет жасайды.

Жасалғаны үшін қылмыстық заңмен өлім жазасы көзделген қылмыстар туралы қылмыстық істер (Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 96-бабы (екінші бөлігі), 156-бабы (екінші бөлігі), 159-бабы (екінші бөлігі), 160-бабы, 162-бабы (төртінші бөлігі), 165, 167, 171, 340-баптары, 367-бабы (үшінші бөлігі), 368-бабы (үшінші бөлігі), 369-бабы (үшінші бөлігі), 373-бабы (үшінші бөлігі), 374-бабы (үшінші бөлігі), 375-бабы (үшінші бөлігі), 380-бабы (үшінші бөлігі), 383-бабы, сондай-ақ Жоғарыда аталған әрекеттерді есі кіресілі-шығасылы күйінде жасаған не оларды жасағаннан кейін жүйке ауруымен ауырған адамдарға медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану туралы істер бірінші саты бойынша облыстық және оларға теңестірілген соттардың соттауына жатқызылады. Облыстық және оларға теңестірілген соттардың қылмыстық істер жөніндегі алқасы аудандық және оларға теңестірілген соттардың заңды күшіне енбеген үкімдері мен қаулыларына апелляциялық шағымдар, наразылықтар бойынша істерді апелляциялық тәртіппен қарайды. Облыстық және оған теңестірілген соттың қадағалау алқасы аудандық және оларға теңестірілген соттардың заңды күшіне енген үкімдеріне, қаулыларына, сондай-ақ нақ сол соттың қылмыстық істер жөніндегі алқасының апелляциялық қаулыларына қадағалау шағымдары, наразылықтары бойынша істерді қарайды. КІЖК-нде көзделген жағдайларда облыстық және оған теңестірілген соттар жаңадан ашылған мән-жайлар бойынша істерді қарайды.

Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты апелляциялық және қадағалау сатысындағы сот ретінде әрекет жасайды. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының қылмыстық істер жөніндегі алқасы облыстық және оларға теңестірілген соттың заңды күшіне енбеген үкімдеріне апелляциялық шағымдар, прокурордың наразылықтары бойынша істерді, сондай-ақ осы соттардың заңды күшіне енбеген қаулыларына жеке шағымдарды, прокурордың наразылықтарын апелляциялық тәртіппен қарайды. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының қадағалау алқасы:

1) аудандық және оған теңестірілген соттардың заңды күшіне енген үкімдері мен қаулыларына;

2) облыстық және оған теңестірілген соттардың қылмыстық істер жөніндегі алқасының апелляциялық тәртіппен шығарған қаулыларына;

3) облыстық және оған теңестірілген соттардың істерді бірінші сатыда карау кезінде шығарған, заңды күшіне енген үкімдері мен қаулыларына;

4) облыстық және оған теңестірілген соттардың қадағалау алқаларының қаулыларына;

5) Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының қылмыстық істер жөніндегі алқасының апелляциялық тәртіппен шығарған қаулыларына

қадағалау шағымдары, Қазақстан Республикасы Бас прокурорының наразылықтары бойынша істерді қарайды.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жалпы отырысы ҚРҚІЖКтің 458-бабының үшінші бөлігінде көрсетілген негіздер бойынша Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының қадағалау алқасының қаулысына Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Төрағасының ұсынысы немесе Қазақстан Республикасы Бас прокурорының наразылығы бойынша істерді қарайды. ҚІЖК көзделген жағдайларда, Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты тиісті сот сатысында жаңадан ашылған мән-жайлар бойынша істерді қарайды.

Қазақстан Республикасы әскери соттарының (судьяларының) қарауына осы тараудың ережелеріне сәйкес мынадай қылмыстық істер жатады:

1) Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 16-тарауында көзделген әскери қылмыстар туралы;

2) шақыру немесе келісім-шарт бойынша Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде, Қазақстан Республикасының басқа да әскерлерінде және әскери құрамаларында әскери қызметін өтеп жүрген әскери қызметшілер: әскери жиындардан өтуі кезінде запастағы азаматтар өздері қызметтік міндеттерін орындауына байланысты әскери бөлімдердің, құрамалардың, мекемелердің немесе осы бөлімдердің, құрамалардың және мекемелердің азаматтық қызметкер адамдары жасаған немесе осы бөлімдер, құрамалар мен мекемелер тұрған жерлерде жасалған барлық қылмыстар туралы;

3) шпионаж туралы.

Қылмыстық іс қылмыс жасалған жердегі сотта қаралуға тиіс. Егер қылмыс бір соттың қызмет жасайтын жерінде басталып, басқа соттың қызмет жасайтын жерінде аяқталса, іс тергеу аяқталған жердегі сотта қаралады. Егер қылмыс Қазақстан Республикасынан тысқары жерде жасалса немесе қылмыс жасалған жерді анықтау мүмкін болмаса, немесе қылмыстар әртүрлі жерде жасалса, істі тергеу аяқталған жердегі сот қарайды.

Бір адамды немесе адамдар тобын істері әртүрлі деңгейдегі соттарда қаралатын бірнеше қылмыс жасағаны үшін айыптау кезінде іс жоғары тұрған сот сатысында қаралады. Егер әскери қызметшілер немесе осы ҚІЖК-нің 293-бабында аталған басқа адамдар болып табылмайтын адамдарға қатысты істі жеке іс жүргізу етіп бөлуге болмаса, әскери қызметшілер немесе осы ҚІЖК-нің 293-бабында аталған басқа адамдар болып табылмайтын адамдарға қатысты әскери соттарда қылмыстық істерді қарауға, олар ісі әскери соттарда қаралатын әскери қызметшілермен немесе басқа адамдармен бірге қылмыс жасалғаннан басқа жағдайларда жол берілмейді. Облыстық және оған теңестірілген соттың соттауына жатқызылған істерді қоспағанда, қылмыстарды кәмелетке толмағандардың қатысуымен жасаған адамдарға қатысты қылмыстық істер, оларды жеке іс жүргізуге бөлу мүмкін болмаған кезде кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соттардың соттауына жатады. Қылмыстарды кәмелетке толмағандардың қатысуымен жасаған әскери қызметшілерге қатысты

қылмыстық істер, оларды жеке іс жүргізуге бөлу мүмкін болмаған кезде кәметке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соттардың соттауына жатады.

Егер сот келіп түскен істің өзінің қарауына жатпайтынын анықтаса, онда істі соттың қаралуына жатқызылуы бойынша жібереді. Егер ҚІЖК-нің 294-бабында көзделген істің аумақтық сот қаралуына жатқызылуы ережелерін бұзушылық басты сот отырысында анықталса, онда процестің барлық қатысушыларының келісімімен сот істі өзінің іс жүргізуінде қалдыруға құқылы. Егер істің жоғары тұрған немесе әскери соттың қарауына жататыны анықталса, ол барлық жағдайларда сот қаралуына жатқызылуы бойынша жіберілуге тиіс.

Жекелеген жағдайларда, істі мейлінше тез, жан-жақты және объективті қарау мақсатында ол тараптардың өтініші немесе келісімі бойынша бір соттан сол деңгейдегі басқа соттың қарауына берілуі мүмкін. Бұл ретте істі беруге оның сот отырысында қаралуына дейін ғана жол беріледі. Тараптың өтініші, судьяның немесе сот төрағасының ұсынуы бойынша іс, сондай-ақ егер белгілі бір соттың барлық судьяларына бөгет болып отырған жағдайларға байланысты істі қарауға мүмкіндігі болмаса, бір соттан сол деңгейдегі басқа соттың қарауына берілуі мүмкін.

Соттардың арасындағы сот қаралуына жататындығы туралы дауларды жоғары тұрған сот шешеді, оның шешімі түпкілікті болып табылады және ол шағымдануға жатпайды. Тараптардың бұл сотта істің қаралуға жатпайтындығы туралы арыздарын сол сот шешеді. Тарап (тараптар) істің сот қарауына жатпайтындығы туралы арыздарын қанағаттандырмай тастау туралы сот қаулысына жоғары тұрған сотқа шағымдануы мүмкін, ал оның шешімі түпкілікті болып табылады және оған шағым жасауға, наразылық білдіруге болмайды.

Қылмыстық іс сотқа түскен кезде соттың төрағасы немесе оның тапсыруы бойынша басқа судья істі сотта іс жүргізуге қабылдау туралы мәселені шешеді. Судья келіп түскен іс бойынша:

- 1) басты сот талқылауын тағайындау;
- 2) істі алдын ала тыңдауды жүргізу туралы шешімдердің бірін қабылдайды.

Судья іс бойынша шешімді қаулы нысанында қабылдайды, онда:

- 1) қаулының шығарылған уақыты мен жері;
- 2) қаулы шығарған судьяның лауазымы мен тегі;
- 3) қабылданған шешімдердің негіздері мен мәні көрсетілуге тиіс.

Шешім іс сотқа келіп түскен сәттен бастап бес тәуліктен кешіктірілмей қабылдануға тиіс. Судья қаулы шығарумен бір уақытта айыпталушыға бұлтартпау шарасын қолданудың немесе қолданбаудың негізділігі туралы және егер бұлтартпау шарасы таңдалса, оның түрінің негізділігі немесе негізсіздігі туралы мәселені қарауға міндетті. Судья сот отырысын тағайындаудың мүмкіндігі туралы мәселені шешу кезінде сотталушылардың әрқайсысына қатысты мыналарды:

- 1) істің аталған соттың қарауына жататындығын;
- 2) іс бойынша іс жүргізуді тоқтатуға не уақытша тоқтатуға әкеп соқтыратын жағдайдың болу-болмауын;
- 3) анықтау және алдын ала тергеу жүргізу кезінде сот мәжілісін тағайындауға кедергі келтіретін қылмыстық іс жүргізу заңын бұзуға жол берілген-берілмегендігін;
- 4) айыптау қорытындысының немесе айыптау хаттамасының көшірмесі берілген-берілмегендігін;
- 5) айыпталушыға таңдап алынған бұлтартпау шарасының өзгертуге немесе тоқтатуға жататын-жатпайтындығын;
- 6) қылмыспен келтірілген залалды өтеуді және мүлкін ықтимал тәркілеуді қамтамасыз ету шаралары қабылданған-қабылданбағанын;
- 7) арыздар мен өтініштердің қанағаттандыруға жататын-жатпайтындығын анықтауға тиіс.

Судья істі қосымша тергеуге қайтару, іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұру, істі соттылығы бойынша жіберу, істі қысқарту, қылмыстық істерді біріктіру туралы шешімдерді қабылдау үшін, сондай-ақ тараптардың өтініштерін қарау және сот талқылауын қысқартылған тәртіппен өткізу туралы мәселені шешу үшін тараптардың қатысуымен істі алдын ала тыңдауды өткізеді. Істі алдын ала тыңдауды судья соттың жабық отырысында жеке-дара өткізеді. Істі алдын ала тыңдау өткізілетін уақыт пен орын тараптарға хабарланады. Істі алдын ала тыңдау барысында хаттама жүргізіледі. Сот отырысына сотталушының, оның қорғаушысы мен мемлекеттік айыптаушының қатысуы міндетті. Алдын ала тыңдау сотталушы бұл жөнінде өтінген кезде оның қатысуынсыз жүргізіледі. Қорғаушы дәлелді себептерсіз келмей қалған жағдайда, сондай-ақ оның алдын ала тыңдауға қатысуға мүмкіндігі болмаған кезде, судья сот отырысына жаңадан тағайындалған қорғаушының қатысуын қамтамасыз етуге шаралар қолданады. Сот отырысына жәбірленуші мен оның өкілінің, азаматтық талапкердің, азаматтық жауапкердің немесе олардың өкілдерінің келмеуі істі алдын ала тыңдауға кедергі болмайды. Істі алдын ала тыңдаудың нәтижелері туралы судья қаулы шығарады, онда қаралған мәселелер бойынша шешімді баяндайды. Іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұру үшін, істі қысқарту үшін немесе істі қосымша тергеуге қайтару үшін негіздер болмаған жағдайда сот басты сот талқылауын тағайындау туралы қаулы шығарады. Егер алдын ала тыңдау барысында прокурор айыптауды өзгертсе, судья мұны қаулыда көрсетеді. Егер прокурордың айыптауды өзгертуі соттауға жатқызудың өзгеруіне әкеп соқса, судья істі айыптау қорытындысын, айыптау хаттамасын қайта жасау және істі соттауға жатқызу бойынша жіберу үшін прокурорға қайтарады.

Анықтау немесе алдын ала тергеу процесінде ҚРКІЖКтің процеске қатысушылардың құқықтарын қамтамасыз ету жөніндегі барлық талаптары сақталған және істі сотта қарауға кедергі келтіретін өзге негіздер жоқ деген

пікірге келген судья басты сот талқылауын тағайындау туралы шешім қабылдайды. Басты сот талқылауын тағайындау туралы қаулы :

- 1) сотталушы болып табылатын адамды көрсетуді;
- 2) оны бұзу сотталушыға есептелетін қылмыстық заңды дәл көрсетуді;
- 3) бұлтартпау шарасы мен келтірілген залалдарды қамтамасыз ету шараларын сақтау, тоқтату, өзгерту немесе таңдау туралы шешімді;
- 4) процеске қатысушылардың қарсылық білдіру, өтініштер және өзге де мәлімдемелері бойынша шешімдерді;
- 5) қорғаушы ретінде айыпталушы таңдаған немесе соңғысына тағайындалған қорғаушыға рұқсат ету туралы шешімді;
- 6) басты сот отырысына шақыруға жататын адамдардың тізбесін;
- 7) заң оның ісін сырттай қарауға жол беретін жағдайда істі айыпталушының қатысуынсыз тыңдау туралы шешімді;
- 8) басты сот талқылауының орны мен уақыты туралы мәліметті;
- 9) ҚРҚІЖК көзделген жағдайларда істі соттың жабық отырысында қарау туралы шешімді;
- 10) сот ісі қай тілде жүргізілетіні туралы шешімді;
- 11) запастағы судья туралы шешімді қамтуы тиіс.

Егер іс бойынша алдын ала тыңдау жүргізілсе, басты сот отырысын тағайындау туралы қаулыда талқылауға қойылған мәселелер жөніндегі шешімдер баяндалуы қажет. Басты сот талқылауы тараптарға сот отырысының болатын орны мен басталатын уақыты хабарланған кезден бастап кемінде үш тәуліктен кейін және оның тағайындалуы туралы қаулы шығарылған кезден бастап он бес тәуліктен кешіктірілмей басталуға тиіс. Ерекше жағдайларда бұл мерзім судьяның қаулысымен ұзартылуы мүмкін, бірақ ол отыз тәуліктен аспауға тиіс. Басты сот талқылауы бір ай мерзімде аяқталуға тиіс, ерекше жағдайларда бұл мерзім судьяның дәлелді қаулысымен ұзартылуы мүмкін.

Судья істі тараптың өтініші бойынша:

1) егер ол қаралып отырған іспен байланысты болып, істе айыпталушыға басқа айып тағуға негіздердің болуы немесе егер олардың әрекеті қаралып отырған іспен байланысты болып, басқа адамдарды қылмыстық жауаптылыққа тартуға негіздер болса және жаңа адамдарға қатысты істі жеке қарау мүмкін болмаса;

2) айыптау актісінде көрсетілген айыптауды бастапқы тағылған айыптаудан неғұрлым ауыр немесе елеулі түрде өзгеше айыптауға өзгерту қажеттігі болған жағдайларда қосымша тергеуге жіберуге құқылы.

Судья істі алдын ала тыңдауды өткізу нәтижелері бойынша тараптың өтініші бойынша да, өз бастамашылығы бойынша да іс дұрыс біріктірілмеген немесе бөлінбеген, не басты сот талқылауын тағайындауға кедергі келтіретін қылмыстық іс жүргізу заңын басқа да елеулі бұзушылық анықталған жағдайларда, басты сот талқылауын тағайындамай-ақ істі қосымша тергеуге жіберуге құқылы. Іс қосымша тергеуге прокурор арқылы жіберіледі. Бұл ретте судья қаулыда істің қандай негіз бойынша қайтарылып отырғанын

көрсетуге, сондай-ақ айыпталушыға қатысты бұлтартпау шарасы туралы мәселені шешуге міндетті.

8- тақырып. Соттың заңды күшіне енбеген үкімдері мен қаулылырын қайта қарау.

Тараптар заңды күшіне енбеген сот үкімдеріне осы тарауда көзделген ережелерге сәйкес апелляциялық тәртіппен шағым жасауы және наразылық білдіруі мүмкін. Үкімге шағымдану құқығы сотталушыға, ақталушыға, олардың қорғаушылары мен заңды өкілдеріне, жәбірленушіге және оның өкіліне тиесілі. Азаматтық талапкер, азаматтық жауапкер немесе олардың өкілдері үкімге, оның азаматтық талапқа қатысты бөлігінде шағым жасауға құқылы. Наразылық білдіру құқығы істі қарауға мемлекеттік айыптаушы ретінде қатысушы прокурорға тиесілі. Қазақстан Республикасының Бас прокуроры мен оның орынбасарлары, облыс прокурорлары мен оларға теңестірілген прокурорлар мен олардың орынбасарлары, аудандардың прокурорлары және оларға теңестірілген прокурорлар мен олардың орынбасарлары істі қарауға қатысуына қарамастан өз құзыреті шегінде үкімге наразылық білдіруге құқылы.

Аудандық және оларға теңестірілген соттардың заңды күшіне енбеген үкімдеріне апелляциялық шағымдарды, наразылықтарды облыстық және соларға теңестірілген соттардың қылмыстық істер жөніндегі алқасы қарайды. Облыстық және оларға теңестірілген соттардың заңды күшіне енбеген үкімдеріне апелляциялық шағымдарды, наразылықтарды Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының қылмыстық істер жөніндегі алқасы қарайды.

Шағымдар, наразылықтар үкім қабылдаған сот арқылы беріледі. Апелляциялық сатыларға тікелей келіп түскен шағымдар, наразылықтар ҚІЖК 401-бабының және 402-бабының екінші бөлігінің талаптарын орындау үшін үкім қабылдаған сотқа жіберуге жатады. Істі екінші қайтара қараған кезде шығарылған үкімге жалпы тәртіпте шағым берілуі, наразылық білдірілуі мүмкін.

Бірінші сатыдағы соттың үкіміне шағымдар, наразылықтар апелляциялық тәртіпте үкім жарияланған күннен бастап он бес тәулік ішінде берілуі мүмкін, ал қамауда отырған сотталған адам оны өзіне үкім көшірмесі табыс етілген күннен бастап нақ сондай мерзімде бере алады. Үкімге шағым жасау үшін белгіленген мерзім ішінде іс соттан талап етіле алмайды. Мерзімі өткеннен кейін берілген шағым, қарсылық қараусыз қалдырылады.

Шағым беруге, наразылық білдіруге арналған мерзім дәлелді себептермен өтіп кеткен жағдайда шағым беруге, наразылық білдіруге құқығы бар адамдар үкімді қабылдаған сотқа өтіп кеткен мерзімді қалпына келтіру туралы өтініш жасай алады. Мерзімді қалпына келтіру туралы өтінішті істі сот талқылауы кезінде төрағалық етуші судья, ал ол ұзақ уақыт бойы болмаған кезде осы соттың басқа судьясы сот мәжілісінде қарайды, ол

өтінішті қозғаған адамды түсінік беру үшін шақыртуға құқылы. Өтіп кеткен мерзімді қалпына келтіруден бас тарту туралы судьяның қаулысына жоғары тұрған сотқа шағым берілуі, наразылық білдірілуі мүмкін, ол өтіп кеткен мерзімді қалпына келтіруге және ҚІЖК-нің 401-бабында және 402-бабының екінші бөлігінде баяндалған талаптарды сақтай отырып шағым, наразылық бойынша істі қарауға құқылы.

Үкімді қабылдаған сот шағым беру немесе наразылық білдіру туралы сотталушыны немесе ақталушыны, қорғаушыны, айыпталушыны, жәбірленушіні және оның өкілін, сондай-ақ, егер шағым, наразылық олардың мүдделерін қозғайтын болса, азаматтық талапкерді, азаматтық жауапкерді немесе олардың өкілдерін хабардар етеді. Шағымның, наразылықтың көшірмесі аталған адамдарға беру мерзімі көрсетіле отырып оларға жазбаша түрде қарсылық беру мүмкіндігі түсіндіріліп жіберіледі.

Шағымға, наразылыққа келіп түскен қарсылық іске тігіледі. Тараптар шағым, наразылық негіздерін не басқа тараптың шағымына, наразылығына қарсы жазылған қарсылық негіздерін растау үшін сотқа жаңа материалдар табыс етуге немесе, егер іс апелляциялық тәртіпте қаралатын болса, өздері атаған куәгерлер мен сарапшыларды сотқа шақыру туралы өтініш жасауға құқылы.

Шағым беру және наразылық білдіру үкімнің орындалуын тоқтата тұрады. Бірінші сатыдағы сот үкімге (қаулыға) шағымдану, наразылық келтіру үшін белгіленген мерзім біткеннен кейін бір тәуліктен кешіктірмей, ҚІЖК-нің 401-бабының талаптарын орындайды, содан кейін істі келіп түскен шағымдармен, наразылықпен және оларға қарсылықтармен қоса апелляциялық сатыға жібереді және процеске қатысушыларға істің апелляциялық сатыда қаралатын уақыты мен орнын хабарлайды. Үкімге шағымданған, наразылық білдірген адам өзінің шағымын, наразылығын апелляциялық сатыларда сот отырысы басталғанға дейін қайтарып алуға құқылы. Прокурордың наразылығын жоғары тұрған прокурор да кері қайтарып алуы мүмкін. Үкімге шағымданған, наразылық білдірген адам сот отырысы басталғанға дейін өзінің шағымын, наразылығын өзгертуге не жаңа дәлелдермен толықтыруға құқылы. Бұл ретте прокурордың қосымша наразылығында немесе оның наразылықты өзгерту туралы мәлімдемесінде, сол сияқты жәбірленушінің, жеке айыптаушының немесе олардың өкілдерінің үкімге шағымдану және наразылық білдіру мерзімі өткеннен соң берілген қосымша шағымында, егер мұндай талап бастапқы наразылықта немесе шағымда болмаса, сотталушының жағдайын нашарлату туралы мәселе қойылмауға тиіс.

Бірінші сатыдағы соттың қаулысына ҚІЖК-нің 396-бабында көрсетілген адамдар жеке шағым жасауы, наразылық білдіруі мүмкін. Дәлелдерді тексеру тәртібіне, процеске қатысушылардың өтініштеріне, сондай-ақ сот мәжілісі залында тәртіп сақтауға, ҚІЖК-нің 10-бабының екінші бөлігінде көрсетілген мәселелерге қатысты, әкімшілік жаза қолдану туралы қаулыны қоспағанда, сот талқылауы барысында шығарылған қаулылар шағымдануға, наразылық

білдіруге жатпайды. Жоғарыда аталған шешімдерге қарсылық білдіру үкімге апелляциялық тәртіпте шағымдану немесе наразылық білдіру кезінде жазылуы мүмкін. Бірінші сатыдағы соттың қаулысына жеке шағым, наразылық жоғары тұрған сотқа шағымданатын шешім шығарылған күннен бастап он бес тәулік ішінде беріледі және апелляциялық іс жүргізу ережелері бойынша қаралады. Қарау нәтижелері бойынша шағымды, наразылықты қанағаттандырусыз қалдыру туралы не шағымданған шешімді жою немесе өзгерту туралы қаулы шығарылады. Үкім шығарумен аяқталған сот талқылауы кезінде шығарылған қаулыға шағым берілген, наразылық білдірілген жағдайда, іс жоғары тұрған сот сатысына үкімге шағымдану үшін белгіленген мерзім өткен соң ғана жіберіледі. Бұл ретте, егер үкімге апелляциялық шағым берілген, наразылық білдірілген болса, жеке шағымды, наразылықты тексеру істі апелляциялық тәртіпте қарайтын сол сот сатысы жүргізеді. Сот қаулысына шағымдануға сондай-ақ, егер қаулы олардың мүдделеріне қатысты болса, бұл істе тараптар болып табылмайтын адамдар да құқылы.

Апелляциялық тәртіпте істі қарайтын сот үкімнің заңдылығын, негізділігін, әділдігін тек үкімге шағым берілген немесе наразылық білдірілген бөлігінде және тек шағым немесе наразылық білдірілген сотталушыларға қатысты ғана тексереді. Егер істі қараған кезде заңсыз үкімнің қабылдануына алып келген сотталушылардың құқықтары мен заңды мүдделерінің бұзылуы белгілі болса, сот ҚРҚІЖК көзделген ережелерді сақтай отырып, үкімді сондай-ақ шағым берілмеген, наразылық білдірілмеген бөлігінде де және шағым бермеген, наразылық білдірмеген адамдарға қатысты да жоюға немесе өзгертуге құқылы.

Апелляциялық сатыдағы сот апелляциялық шағымдар, наразылықтар бойынша істің нақты мән-жайын анықтаудың және қылмыстық заңды қолданудың дұрыстығын, іс жүргізуді жүзеге асыру кезінде қылмыстық іс жүргізу заңы нормаларының сақталуын, істе бар және қосымша табыс етілген материалдар бойынша бірінші сатыдағы сот үкімінің немесе қаулысының заңдылығы мен негізділігін толық көлемінде тексереді. Іс апелляциялық тәртіппен ол келіп түскен күннен бастап бір айдан кешіктірілмей қаралуға тиіс. Дәлелді себептер болған жағдайда бұл мерзім іс жүргізіп жатқан апелляциялық сатыдағы соттың қаулысы бойынша бір айға ұзартылуы мүмкін. Қажет болған жағдайда істі апелляциялық сатыда қарау мерзімін одан әрі ұзарту қылмыстық істер жөніндегі тиісті сот алқасы төрағасының немесе тиісті сот төрағасының қаулысымен жүзеге асырылуы мүмкін.

Апелляциялық шағымда, наразылықта:

- 1) шағым, наразылық жолданып отырған соттың атауы;
- 2) іс жүргізілгендегі жағдайы, тұрғылықты жері немесе жүрген жері көрсетіле отырып, шағым жасаған немесе наразылық келтірген адам туралы деректер;

- 3) шағым жасалып, наразылық келтіріліп отырған үкім немесе қаулы және осы шешімді шығарған соттың атауы;
- 4) үкімге, қаулыға толық немесе оның бір бөлігіне шағым жасалып, наразылық келтіріліп отырғанын көрсету;
- 5) шағым, наразылық келтірген адамның пікірінше сот үкімінің, қаулысының дұрыс еместігі неде екендігі жөніндегі дәлелдері және оның өтінішінің мәні;
- 6) арыз беруші өз талаптарына негіз ететін, соның ішінде бірінші сатыдағы сот зерттемеген дәлелдемелер;
- 7) шағымға, наразылыққа қоса тіркеліп отырған материалдардың тізбесі;
- 8) шағым, наразылық келтірілген күн және шағым, наразылық келтірген адамның қолы болуға тиіс.

Жасалған шағым, келтірілген наразылық осы талаптарға сәйкес келмеген жағдайда, олар берілген деп есептеледі, бірақ аяғына дейін ресімдеу үшін мерзімі көрсетіліп қайтарылады. Егер қайта жасалғаннан кейін апелляциялық шағым, наразылық аталған мерзім ішінде сотқа табыс етілмесе, олар берілмеген болып есептеледі.

Апелляциялық сатыдағы сот апелляциялық шағымдар, наразылықтар бойынша істің нақты мән-жайын анықтаудың және қылмыстық заңды қолданудың дұрыстығын, іс жүргізуді жүзеге асыру кезінде қылмыстық іс жүргізу заңы нормаларының сақталуын, істе бар және қосымша табыс етілген материалдар бойынша бірінші сатыдағы сот үкімінің немесе қаулысының заңдылығы мен негізділігін толық көлемінде тексереді.

Іс апелляциялық тәртіппен ол келіп түскен күннен бастап бір айдан кешіктірілмей қаралуға тиіс. Дәлелді себептер болған жағдайда бұл мерзім іс жүргізіп жатқан апелляциялық сатыдағы соттың қаулысы бойынша бір айға ұзартылуы мүмкін. Қажет болған жағдайда істі апелляциялық сатыда қарау мерзімін одан әрі ұзарту қылмыстық істер жөніндегі тиісті сот алқасы төрағасының немесе тиісті сот төрағасының қаулысымен жүзеге асырылуы мүмкін.

Апелляциялық сатыдағы сот отырысын белгілеу. Бірінші сатыдағы сот апелляциялық шағымдар жасау мен наразылық білдіруге арналған мерзім біткен соң және ҚРҚІЖК [401-бабының](#) талаптары орындалғаннан кейін істі қараудың жоғары тұрған соттың келісімімен белгіленетін уақыты мен орнын көрсете отырып, істі тиісті апелляциялық сатыға жібереді. Бірінші сатыдағы сот істің қаралатын уақыты мен орны туралы талаптарға хабарлайды. Қамауда отырған сотталған адамды сот отырысына шақыру туралы мәселені апелляциялық сатыдағы сот шешеді. Қамауда отырған сотталған адамнан оның жағдайын нашарлатуға бағытталған шағымды немесе прокурордың наразылығын қарау кезінде апелляциялық сатыға қатысу туралы өтініш түскен кезде, бірінші сатыдағы сот істі сотталғанның тікелей қатысуымен не ғылыми-техникалық құралдарды қолдана отырып қарау туралы қаулы шығарып, оны орындау үшін тиісті органдарға жібереді. Апелляциялық отырыстың орны мен уақыты туралы уақтылы хабарланған адамдардың

келмеуі істі қарауға кедергі болмайды. Прокурордың апелляциялық сатыда қатысуы міндетті.

Апелляциялық сатыда істі қарау тәртібі:

Төрағалық етуші сот отырысын ашады, қандай іс және кімнің апелляциялық шағымы немесе наразылығы бойынша қаралып жатқанын хабарлайды. Содан кейін төрағалық етуші сот құрамын, іс бойынша тараптар болып табылатын, қатысып отырған адамдардың фамилиясын, сондай-ақ аудармашылардың фамилиясын хабарлайды.

Төрағалық етуші отырысқа қатысушы адамдарға олардың апелляциялық сатыда істі қараған кездегі іс жүргізу құқықтарын түсіндіреді.

Төрағалық етуші тараптардан олардың бас тартуы мен өтінімдерінің бар-жоғын сұрайды, ал егер олар мәлімделсе, олар бойынша процеске қатысушылардың пікірін анықтайды, содан кейін сот оларды қараудың нәтижелері бойынша қаулы шығарады.

Істі қарау іске қатысушылардың апелляциялық (жеке) шағымдарының, наразылықтарының себептері мен дәлелдерін білдіретін пікірлерін, оларға білдірілген қарсылықтарды ескере отырып олардың сөз сөйлеу ретін анықтаудан басталады. Егер айыптаушы тараптың шағымында, наразылығында сотталған (ақталған) адамның жағдайын нашарлату туралы мәселе қойылса, қорғаушы тарап айыптаушы тараптың сөзі тыңдалғаннан кейін сөйлейді.

Апелляциялық шағымдарда немесе наразылықта келтірілген дәлелдерді растау немесе теріске шығару үшін сөз сөйлеушілер істі қарау басталғанға дейін апелляциялық сатыға қосымша материалдар беруге құқылы. Қосымша материалдарды тергеу іс-әрекеттерін жүргізу жолымен алуға болмайды. Сотқа қосымша материалдар берген адам олардың қандай жолмен алынғанын және оларды табыс ету қажеттігі неге байланысты туындағанын көрсетуге міндетті. Қосымша материалдардың қабылданғаны немесе қабылданбағаны туралы сот қаулы шығарады. Істің дұрыс шешілуі үшін маңызы бар қосымша тапсырылған материалдар, егер олардағы мәліметтер бірінші сатыдағы соттың қосымша тексеруі мен бағалауын керек етпесе, үкімді, қаулыны өзгертуге негіз болуы мүмкін. Өзге жағдайларда қосымша материалдар сот үкімінің, қаулысының күшін жойып, істі бірінші саты бойынша жаңадан қарауға жіберуге негіз бола алады.

Үкімнің күшін жоюға немесе оны өзгертуге негіздер мыналар:

- 1) сот тергеуінің біржақтылығы және толық еместігі;
- 2) соттың үкімде (қаулыда) айтылған тұжырымдарының істің нақты мән-жайына сәйкес келмеуі;
- 3) қылмыстық іс жүргізу заңының едәуір бұзылуы;
- 4) қылмыстық заңның дұрыс қолданылмауы;
- 5) жазаның қылмыстың ауырлығына және сотталғанның жеке басына сәйкес келмеуі бірінші сатыдағы сот үкімінің күшін жоюға не оны өзгертуге негіз болып табылады.

9- тақырып. Сот шешімдерін орындау.

Аудандық және оған теңестірілген сот, облыстық және соған теңестірілген сот шығарған бірінші сатыдағы сот үкімдері, егер оған шағымданбаса немесе наразылық келтірілмесе, апелляциялық шағымдану немесе наразылық келтіру мерзімі өткен соң заңды күшіне енеді және орындалуға тиіс. Апелляциялық шағым жасалған немесе наразылық келтірілген жағдайда, аудандық немесе облыстық сот үкімінің күші жойылмаса, апелляциялық қаулы шығарылған күні күшіне енеді. Егер апелляциялық шағым, наразылық апелляциялық сатыдағы сот отырысы басталғанға дейін қайтарып алынса, үкім шағымды, наразылықты қайтарып алуға байланысты апелляциялық іс жүргізудің тоқтатылғаны туралы апелляциялық сатының қаулысы шығарылған күні заңды күшіне енеді. Үкім заңды күшіне енген немесе іс кассациялық сатыдағы соттан қайтарылған күннен бастап үш тәуліктен кешіктірмей бірінші сатыдағы сот үкімді орындауға кіріседі. Қылмыс жасағаны үшін сотталған адам, егер айыптау үкімі Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 75-бабымен белгіленген мерзімде орындалмаса, жазаны өтеуден босатылады. Егер сот ақтау үкімін қабылдаса не сотталушы жаза тағайындалмай сотталса немесе жазадан босатылса не бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазаға кесілсе, ал үкім қабылданғанға дейін ол қамауда ұсталса, мұндай шешім шығарған сот оны дереу қамаудан босатады.

Бірінші сатыдағы соттың қаулысы шағымдану немесе наразылық білдіру мерзімі өткен соң не жеке шағым жасалған немесе наразылық білдірілген жағдайда, істі жоғары тұрған сот қарағаннан кейін заңды күшіне енеді және орындалады. Соттың шағымдануға немесе наразылық білдіруге жатпайтын қаулысы ол шыққаннан кейін дереу күшіне енеді және орындалады. Істі қысқарту туралы сот қаулысы сот отырысын тағайындау туралы мәселені шешу кезінде немесе сот отырысында оның айыпталушыны немесе сотталушыны қамаудан босатуға қатысты бөлігінде дереу орындалуға жатады. Апелляциялық сатының қаулысы ол жарияланған кезден бастап заңды күшіне енеді. Апелляциялық сатыдағы соттың қаулысы ҚІЖК-нің 423-1-бабында көзделген тәртіпте орындалады. Жеке қаулы бойынша бір айлық мерзімнен кешіктірмей қажетті шаралар қолданылуы және нәтижелері туралы қаулы шығарған сотқа хабарлануы тиіс.

Заңды күшіне енген соттың үкімі мен қаулысы мемлекеттік органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, заңды тұлғалардың, лауазымды адамдардың, азаматтардың бәріне бірдей міндетті және Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында сөзсіз орындалуға жатады. Соттың үкімін, қаулысын орындамау қылмыстық жауапкершілік жүктейді. Үкім мен қаулыны орындауға кірісу бірінші саты бойынша істі қараған сотқа жүктеледі. Үкімді орындау туралы өкімді судья үкімнің көшірмесімен бірге қылмыстық-атқару заңдарына сәйкес үкімді орындау міндеті жүктелген органға жібереді. Апелляциялық сатыдағы сотқа қамауда ұсталған адамдарға

қатысты істі апелляциялық тұрғыда қараудың нәтижелерін хабарлау міндеті жүктеледі. Істі апелляциялық тәртіппен қарау кезінде үкім өзгерген жағдайда үкімнің көшірмесіне апелляциялық саты қаулысының көшірмесі қоса тіркелуге тиіс. Егер үкімде сотталушыны Қазақстан Республикасының мемлекеттік наградасынан, Қазақстан Республикасының Президенті берген құрметті, әскери, арнаулы немесе өзге атағынан, сыныптық шенінен, дипломатиялық дәрежесінен немесе біліктілік сыныбынан айыру туралы мәселені қою қажеттігі көрсетілсе, үкімді шығарған сот Қазақстан Республикасының Президентіне сотталушыны мемлекеттік наградасынан, көрсетілген атағынан, сыныптық шенінен, дипломатиялық дәрежесінен немесе біліктілік сыныбынан айыру туралы ұсынысты, сондай-ақ үкімнің көшірмесі мен оның заңды күшіне енуі туралы анықтаманы жолдайды. Үкімді орындаушы органдар оның орындалғаны жайында үкімді шығарған сотқа дереу хабарлайды. Түзеу мекемесінің әкімшілігі үкім шығарған сотқа сотталушының жазасын өтеу орны туралы хабарлауы тиіс.

Қамауда ұсталған сотталушы қамауға немесе бас бостандығынан айыруға кесілген үкім заңды күшіне енгеннен кейін қамау орнының әкімшілігі сотталушының отбасын жазаны өтеу үшін оның қайда жіберілетіні туралы хабардар етуге міндетті. Азаматтық талап қанағаттандырылған жағдайда сот атқарушысы азаматтық талапкерді үкімнің орындалғаны туралы хабардар етеді.

Үкім орындалғанға дейін іс бойынша төрағалық етуші немесе сот төрағасы қамауда ұсталып отырған сотталушының еріне /зайыбына/, жақын туыстарына олардың өтініші бойынша сотталушымен жүздесу және телефон арқылы сөйлесу мүмкіндігін беруге міндетті.

Адамды қоғамдық жұмыстарға, түзеу жұмыстарына тартуға, бас бостандығын шектеуге, қамауға немесе бас бостандығынан айыруға соттау туралы үкімді орындау мынадай негіздердің бірі болған кезде:

1) жазаны өтеуге кедергі келтіретін сотталушының ауыр сырқаты болса, - ол сауығып кеткенге дейін;

2) сотталған әйелдің жүкті болуы немесе сотталған әйелдің жас балалары болса - Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 72-бабында көзделген тәртіпте;

3) өрт немесе кездейсоқ апат, отбасының еңбекке жарамды жалғыз мүшесінің ауыр науқастануы немесе қайтыс болуы немесе басқа да төтенше жағдаяттардың салдарынан, сотталған адам немесе оның отбасы үшін жазаны дереу өтеуі аса ауыр зардапқа әкеліп соқтыруы мүмкін болса, сот белгілеген алты айдан артық емес мерзімге, ал Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 74-бабының екінші бөлігінде көрсетілген адамдарға қатысты - үш айдан артық емес мерзімге кейінге қалдырылуы мүмкін.

Айыппұл төлеу, егер оны дереу төлеу сотталушы үшін мүмкін болмаса, алты айға дейін мерзімге кейінге қалдырылуы немесе бөліп өтелуі мүмкін. Үкімді орындауды кейінге қалдыру туралы мәселені сотталушының оның

заңды өкілінің, жақын туыстарының, қорғаушысының өтініші бойынша не прокурордың ұсынуы бойынша немесе өз бастамашылығымен сот шешеді.

Соттың жүргізуіне үкімді орындауға байланысты мынадай мәселелерді қарау жатады:

1) жазаны өтеуден қасақана жалтарған жағдайда айыппұл төлеу түріндегі жазаны қоғамдық жұмысқа тартумен, түзеу жұмыстарына жіберумен немесе қамауға алумен /Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 40-бабы/, қоғамдық жұмыстарға тартуды бас бостандығын шектеумен немесе қамауға алумен, /Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 42-бабы/, түзеу жұмыстарын бас бостандығын шектеумен, қамауға алумен немесе бас бостандығынан айырумен, /Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 43-бабы/, бас бостандығын шектеуді бас бостандығынан айырумен, /Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 45-бабы/ ауыстыру туралы;

2) қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес жазаға сотталып, бақылаудан жасырынған және жазасын өтеуден жалтарған адамдарға қатысты іздестіру жариялау мен бұлтартпау шарасын таңдау туралы;

3) қылмыстық-атқару заңдарына сәйкес бас бостандығынан айыруға сотталған адамға шығарылған үкім бойынша тағайындалған түзеу мекемесінің түрін өзгерту туралы;

4) жазаны өтеуден мерзімінен бұрын шартты түрде босату (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 70-бабы), жазаның өтелмеген бөлігін неғұрлым жеңіл жаза түрімен ауыстыру (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 71-бабы) туралы, сондай-ақ жазаны өтеуден мерзімінен бұрын шартты түрде босатуды жою (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 70-бабының жетінші бөлігі) туралы;

5) науқастануына байланысты медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолданып немесе қолданбай жазадан босату (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 73-бабы) туралы;

6) шартты түрде соттауды жою немесе сынақ мерзімін ұзарту (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 64-бабы) туралы;

7) бас бостандығын шектеуге сотталған адам үшін бұрын белгіленген міндеттердің толық немесе ішінара күшін жою туралы (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 45-бабы);

8) соттың айыптау үкімінің ескіру мерзімінің өтіп кетуіне байланысты жазаны өтеуден босату (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 75-бабы) туралы;

9) басқа да орындалмаған үкімдер болған кезде, егер бұл уақыт бойынша соңғы үкімде шешілмесе, үкімді орындау (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 60-бабы) туралы;

10) қамауда ұсталған мерзімін, сондай-ақ емдеу мекемесінде болған уақытын есепке алу (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 62, 94, 95-баптары) туралы;

11) медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдануды ұзарту, өзгерту немесе тоқтату (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 93, 95-баптары) туралы;

12) кері күші бар қылмыстық заңның, сондай-ақ рақымшылық жасау актісінің шығуы себепті жазадан босату немесе жазаны жеңілдету (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 5-бабы) туралы;

13) қылмыстық-атқару заңдарына сәйкес түзеу жұмыстарына сотталушының жалақысынан ұстау мөлшерін төмендету туралы;

14) үкімді орындау кезінде туындаған қандай да болсын күмән мен түсініксіздікті ұғындыру туралы;

15) сотталған адамның қайтыс болуына байланысты іс жүргізуді қысқарту туралы.

ҚІЖК-нің 452-бабына сәйкес үкімді орындауды кейінге қалдыру туралы, жазаның бір түрін екіншісіне ауыстыру (ҚІЖК-нің 453-бабының 1-тармағы) туралы, айыптау үкімінің ескіру мерзімінің өтіп кетуіне байланысты жазадан босату (ҚІЖК-нің 453-бабының 6-тармағы) туралы, басқа да атқарылмаған үкімдер болған кезде үкімді атқару (ҚІЖК-нің 453-бабының 7-тармағы) туралы, оның материалдық жағдайы нашарлаған жағдайда түзеу жұмыстарына сотталушының жалақысынан ұстау мөлшерін төмендету (ҚІЖК-нің 453-бабының 11-тармағы) туралы мәселелерді, сондай-ақ үкімнің орындалу кезінде туындаған күмән мен түсінбеушілікті (ҚІЖК-нің 453-бабының 12-тармағы) үкімді шығарған сот шешеді. Егер үкім үкімді шығарған соттың қызмет ету ауданынан тыс жерде орындалған болса, бұл мәселелерді атаулас сот, үкімнің орындалу ауданында атаулас сот болмаған жағдайда жоғары тұрған сот шешеді. Бұл жағдайда сот қаулысының көшірмесі үкім шығарған сотқа жіберіледі. Бас бостандығынан айыруға сотталған адамға тағайындалған түзеу мекемесінің түрін өзгерту (ҚІЖК-нің 453-бабының 2-тармағы) туралы, жазадан мерзімінен бұрын шартты түрде босату немесе жазаның өтелмеген бөлігін неғұрлым жеңіл түрімен ауыстыру (ҚІЖК-нің 453-бабының 3-тармағы) туралы, науқасына байланысты жазадан босату туралы (ҚІЖК-нің 453-бабының 4-тармағы), алдын ала қамауда немесе емдеу мекемесінде болған уақытын есепке алу (ҚІЖК-нің 453-бабының 8-тармағы) туралы, медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдануды ұзарту, өзгерту немесе қысқарту туралы (ҚІЖК-нің 453-бабының 9-тармағы), сондай-ақ кері күші бар заңның шығуы себепті жазадан босату немесе жазаны жеңілдету (ҚІЖК-нің 453-бабының 10-тармағы) туралы мәселелерді сотталушының жазаны өтеу орны бойынша сот шешеді. Мерзімінен бұрын шартты түрде босату (ҚІЖК-нің 453-бабының 3-тармағы) туралы, шартты түрде соттауды жою туралы және ҚІЖК-нің 453-бабының 1-1 және 5-тармақтарында көзделген басқа да мәселелерді сотталушының тұрғылықты жері бойынша сот шешеді.

ҚІЖК 453-бабының 4-тармағында көзделген жағдайларда жазаны өтеуден босату кезінде медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдануды үш судья құрамындағы сот шешеді. Жазаны орындаумен

байланысты барлық басқа мәселелерді сот отырысында судья жеке дара шешеді. Үкімді орындаумен байланысты мәселелерді жазаны орындайтын органның ұсынуы бойынша бір айлық мерзімде сот қарайды, не кәмелетке толмаған адамның түзелуін қамтамасыз етуші мамандандырылған мемлекеттік органның ұсынуы бойынша сот шешеді. Сот отырысына өздерінің ұсынуы бойынша іс қаралатын органдар мен ұйымдардың өкілдері шақырылады. ҚІЖК [452-бабында](#), [453-бабының](#) 4, 6, 7, 10, 11 және 12-тармақтарында көрсетілген жағдайларда, соттың мәселені қарауына сотталушының өтініші негіз болуы мүмкін. ҚІЖК [453-бабының](#) 1, 2, 3, 5, 6, 7, 10 және 11-тармақтарында көзделген жағдайларда сот отырысына өзіне қатысты іс қаралатын сотталушының қатысуы міндетті. Сотталушы сотқа ұсынылған материалдармен танысуға, оларды қарауға қатысуға, өтінішін мәлімдеуге немесе бас тартуға, түсініктер беруге, дәлелдемелер ұсынуға құқылы. Сотталушы өзінің құқықтарын қорғаушының көмегімен жүзеге асыра алады. Сот кәмелетке толмағандарға қатысты, сондай-ақ өздерінің құқығын қорғауды өз бетінше жүзеге асыру мүмкіндігінен айыратын дене және психикалық кемістіктерден зардап шегушілерге, сонымен бірге іс бойынша іс жүргізілетін тілді білмейтін адамдарға да үкімді орындауға байланысты мәселелерді сот қараған кезде қорғаушының қатысуы міндетті. Науқастануына байланысты сотталушыны босату туралы не оны емдеу мекемесіне орналастыру туралы мәселені қараған кезде қорытынды берген дәрігерлер комиссиясы өкілінің қатысуы міндетті. Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы мәселені қарау кезінде жәбірленушінің не оның өкілінің пікірі ескеріледі. Сот алда тұрған сот отырысы туралы жәбірленушіні не оның өкілін почта арқылы тапсырыс хатпен хабардар етеді. Жәбірленушінің не оның өкілінің сотқа жеке өздерінің қатысуы мүмкін болмаған жағдайда сотта жазбаша арыздар мен өтінішхаттар қаралуы мүмкін. Жәбірленуші не оның өкілі тиісінше хабардар етілген және оның тарапынан қандай да бір жазбаша арыздар мен өтінішхаттар болмаған жағдайда, сондай-ақ мемлекет мүдделеріне залал келтірілген жағдайда жәбірленушінің немесе мемлекеттің құқықтарын сақтау туралы мәселе бойынша міндетті түрде прокурордың қорытындысы талап етіледі. Егер мәселе үкімді орындаудың азаматтық талап бөлігіне қатысты болса, сот отырысына сондай-ақ азаматтық талапкер немесе оның өкілі шақырылады. Аталған адамдардың келмеуі істі қарауға кедергі болмайды. Сот мәжілісіне прокурор қатысып отырады. Істі қарау ұсынуы бойынша іс қаралып отырған органның өкілінің баяндамасымен не өтініш иесінің түсінік беруімен басталады. Бұдан соң ұсынылған материалдар зерттеледі, сот отырысына келген адамдардың түсініктері, прокурордың пікірі тыңдалады, бұдан соң судья қаулы шығарады. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің [77-бабына](#) сәйкес соттылығын алып тастау туралы мәселені жазасын өтеген адамның өтініші бойынша тұрғылықты жеріндегі сот шешеді. Сот отырысына өзіне қатысты соттылықты алып тастау туралы өтініші қаралатын адамның қатысуы міндетті. Қарау өтініш білдірген адамның түсінігін

тыңдаумен басталады, бұдан соң ұсынылған материалдар зерттеледі және шақырылған адамдардың сөзі тыңдалады. Соттылықты алып тастаудан бас тартылған жағдайда бұл туралы сот алдында қайталап өтініш беру бас тарту туралы қаулы шығарылған күннен бастап бір жылдан ерте қозғалмайды.

10- тақырып. Заңды күшіне енген сот шешімдерін қайта қарау.

Заңды күшіне енгеннен кейін:

1) бірінші сатыдағы соттардың үкімдері мен қаулылары;

2) апелляциялық және қадағалау қаулылары сот қадағалауы тәртібімен қайта қаралуы мүмкін.

Мемлекеттік және жеке айыптаушының айыптаудан бас тартуына байланысты соттардың ҚІЖК-нің 109, 110, 111-баптарында көзделген мәселелер бойынша істерді қосымша тергеу немесе жаңа сот қарауына жіберу туралы шығарған, заңды күшіне енген қаулылары сот қадағалауы тәртібімен қайта қарауға жатпайды. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының қадағалау сатысында ауыр емес қылмыстар туралы заңды күшіне енген үкімдері сот қадағалауы тәртібімен қайта қарауға жатпайды. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының қадағалау алқасының қаулылары қабылданған қаулы адамдардың өмірі, денсаулығы не Қазақстан Республикасының экономикасы мен қауіпсіздігі үшін орны толмас ауыр салдарларға әкеп соқтыруы мүмкін екені туралы деректердің анықталуына байланысты ерекше жағдайларда қайта қаралуы мүмкін.

Істі тергеу немесе сотта қарау кезінде азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын бұзуға жол берілуі не заңды дұрыс қолданбаудан:

1) кінәсізді соттауға;

2) орташа ауыр қылмыс, ауыр немесе аса ауыр қылмыс жасады деп айыпталған адамға қатысты ақтау үкімін негізсіз шығаруға немесе істі негізсіз қысқартуға;

3) жәбірленушіні сот арқылы қорғалу құқығынан айыруға;

4) сот тағайындаған жазаның қылмыстың ауырлығы мен сотталған адамның жеке басына сай келмеуіне ;

5) үкімді орындау тәртібімен заңсыз немесе негізсіз қаулы шығаруға әкеп соғуы заңды күшіне енген үкімдер мен қаулыларды қарауға негіз болып табылады.

Заңды күшіне енген сот актілері, егер:

1) сот актісі мемлекеттік немесе қоғамдық мүдделерді, мемлекет қауіпсіздігін қозғаса не адамдардың өмірі, денсаулығы үшін орны толмас ауыр салдарларға әкеп соқтыруы мүмкін болса;

2) адам өлім жазасына сотталған үкім апелляциялық қарау нысанасы болмаса, қайта қаралады.

3. Өлім жазасы туралы заңды күшіне енген үкімдер де өлім жазасын орындауға мораторийдің күші жойылғаннан кейін қайта қаралуы мүмкін.

Заңды күшіне енген үкімдер мен қаулыларға істерді қадағалау тәртібімен қайта қарауға өкілетті сотқа тікелей апелляциялық шағым беруге құқығы бар процеске қатысушылар шағым жасауы мүмкін. Заңды күшіне енген үкімдер мен қаулыларға:

1) Қазақстан Республикасының Бас Прокуроры - облыстық және оған теңестірілген соттың қадағалау алқасына және Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының қадағалау алқасына;

2) Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының орынбасарлары - облыстық және оған теңестірілген соттың қадағалау алқасына ;

3) облыс прокурорлары мен оларға теңестірілген прокурорлар - облыстық және оған теңестірілген соттың қадағалау алқасына наразылық келтіруге құқылы.

Наразылық осы баптың екінші бөлігінде көрсетілген адамдардың өз бастамасы бойынша да, осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген процеске қатысушылардың өтініші бойынша да білдірілуі мүмкін. Шағымды, наразылықты іс қадағалау сатысында қаралғанға дейін оны берген адам кері қайтарып алуы, наразылықты сондай-ақ жоғары тұрған прокурор кері қайтарып алуы мүмкін. ҚІЖК-нің 463-465-баптарында көзделген ережелер прокурордың наразылықтарына қолданылмайды және тікелей қадағалау сатысында қаралады. Бұл ретте қадағалау алқасы ҚІЖК-нің 459-бабында көзделген қадағалау тәртібімен істі қайта қарау негіздерінің бар-жоғы туралы мәселені шешеді, содан кейін прокурор наразылығын мәні бойынша қарайды. Аталған негіздер болмаған кезде қадағалау алқасы істі сот қадағалауы тәртібімен қайта қараудан бас тарту туралы қаулы шығарады.

Сотталушының кінәсіздігі себептері бойынша, сондай-ақ неғұрлым жеңіл қылмыс туралы заңды қолдану қажеттігіне, жазаның қатаңдығына байланысты немесе сотталушының жағдайын жақсартатын өзге де негіздер бойынша айыптау үкімін қадағалау тәртібімен қайта қарау мерзіммен шектелмейді.

Неғұрлым ауыр қылмыс туралы заңды қолдану қажеттігі, жазаның жұмсақтығы себептері бойынша немесе сотталушының жағдайын нашарлататын өзге де негіздер бойынша істі қысқарту туралы соттың қаулысына, айыптау үкіміне, сондай-ақ ақтау үкіміне не істі қысқарту туралы соттың қаулысына шағым жасауға, наразылық білдіруге олар заңды күшіне енгеннен кейін алты ай ішінде жол беріледі.

Қадағалау шағымы, наразылығы оларды қайта қарауды жүзеге асыруға өкілетті сотқа жазбаша түрде беріледі. Шағымда, наразылықта іс жүргізу кезінде ҚІЖК-нің 459-бабында аталған қандай жолсыздықтарға орын берілгені және осы жолсыздықтардың шығарылған сот шешімдерінде қалай көрініс тапқаны көрсетілуі тиіс. Шағымға, наразылыққа шағым жасалып отырған сот шешімдерінің көшірмелері және шағымның, наразылықтың дәлелдерінің негізділігін қуаттайтын өзге де материалдар қоса берілуі тиіс. Егер шағым, наразылық қадағалау тәртібімен істі қайта қарауға өкілеттігі жоқ сотқа келіп түссе, ол оны осы шағым, қарсылық қаралуға жататын сотқа

беруге тиіс. Заңды күшіне енген сот шешімдеріне шағым берілуі, наразылық келтірілуі олардың орындалуын кідіртпейді, бұған ҚІЖК-нің 466-бабында көзделген жағдайлар кірмейді.

Қадағалау шағымы немесе прокурор наразылығы мынадай негіздер бойынша:

1) қадағалау шағымы немесе прокурор наразылығы ҚІЖК-нің 462-бабының талаптарына сай келмесе;

2) заңды күшіне енген осы сот актісіне қадағалау шағымын немесе прокурор наразылығын ҚІЖК-нің 460-бабына сәйкес шағым жасауға құқығы жоқ адамдар берсе;

3) қадағалау шағымы немесе прокурор наразылығы ҚІЖК-нің 461-бабының екінші бөлігінде көрсетілген мерзім өткеннен кейін берілсе;

4) қадағалау шағымы немесе прокурор наразылығы оларды мәні бойынша қарағанға дейін кері қайтарып алынса;

5) қадағалау шағымы немесе прокурор наразылығы қадағалау сатысына ҚІЖК-нің 291, 292-баптарында белгіленген соттылық тәртібін бұза отырып берілсе;

6) қадағалау шағымы немесе прокурор наразылығы ҚІЖК-нің 458-бабына сәйкес сот қадағалауы тәртібімен қайта қарауға жатпайтын сот актілеріне берілсе, олар берген адамдарға қайтарылуға тиіс.

Қадағалау шағымын немесе прокурор наразылығын қайтаруға негіз болған кемшіліктер жойылған жағдайда оларды жалпы негізде қайта беруге болады.

Сот актісін қадағалау тәртібімен қайта қарау туралы қадағалау шағымы облыстық және оған теңестірілген сот төрағасының, Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты Төрағасының тапсырмасы бойынша тиісті қадағалау алқасының үш судьясынан құралған сотта алдын ала зерделенеді және қаралады. Қажет болған жағдайда қылмыстық іс сұратылуы мүмкін. Қадағалау шағымы келіп түскен күннен бастап бір айдың ішінде, ал іс сұратылған жағдайда - іс келіп түскен күннен бастап бір айдың ішінде қаралады. Қадағалау шағымының алдын ала қаралатын күні туралы шағым берген адамға хабарланады, алайда оның келмеуі іс бойынша сот қадағалауы тәртібімен іс жүргізуді қозғау негізі бар немесе жоқ екендігі туралы мәселені шешуге кедергі болмайды.

Сот қадағалау шағымын алдын ала қараудың нәтижелері бойынша:

1) шағым берілген сот актісін қайта қарау бойынша қадағалау іс жүргізуін қозғау және қадағалау шағымын қылмыстық істі сұрата отырып қадағалау сатысында қарау туралы;

2) шағым берілген сот актісін қайта қарау бойынша қадағалау іс жүргізуін қозғаудан бас тарту туралы;

3) қадағалау шағымын қайтару туралы қаулы шығарады.

Соттың қадағалау шағымын алдын ала қарау нәтижелері бойынша шығарған қаулысында:

1) қаулының шығарылған күні мен орны;

- 2) қадағалау шағымын қараған және қаулы шығарған тиісті сот судьяларының тегі мен аты-жөні;
- 3) дау туғызған сот актісін көрсете отырып қаулы шығарылған іс;
- 4) қадағалау шағымын берген адам;
- 5) қадағалау шағымында келтірілген дәлелдер;
- 6) шағым берілген сот актісін қайта қарау бойынша қадағалау іс жүргізуін қозғаудың немесе одан бас тартудың не қадағалау шағымын оларды берген адамдарға қайтарудың негіздері;
- 7) осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген шешімдердің бірі көрсетілуге тиіс.

Қадағалау шағымын алдын ала қараудың нәтижелері бойынша шығарылған қаулының көшірмесі қадағалау шағымын берген адамға жіберіледі.

Қадағалау сатысы шағым берілген сот актісін қайта қарау бойынша қадағалау іс жүргізуін қозғау туралы соттың қаулысын алғаннан кейін тараптарға қадағалау шағымының көшірмесін, сот отырысын өткізу күнін, уақытын, орнын көрсете отырып, істің қадағалау сатысында қаралуы туралы хабарлама жібереді. Қадағалау сатысындағы іс қадағалау іс жүргізуін қозғау туралы қаулымен бірге іс қадағалау сатысына берілген не прокурор наразылығы келіп түскен күннен бастап бір айдың ішінде қаралуға тиіс.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының Төрағасы, Бас Прокуроры істі сұратып алумен бір мезгілде сот үкімінің, қаулысының орындалуын қадағалау тәртібімен тексеру үшін үш айдан аспайтын мерзімге тоқтата тұруға құқылы.

Қадағалау сатысының сот отырысы төрағалық етушінің қандай сот шешімі және кімнің шағымы (наразылығы) бойынша қайта қаралып жатқаны, сот құрамына кімдердің енетіні және сот отырысы залында іс жүргізуге қатысушылардың қайсысы келіп отырғаны туралы хабарламасымен ашылады. Істі қараудың уақыты және орны туралы тиісінше хабардар етілген шағым (наразылық) берген адамның болмауы сот отырысын жалғастыру мүмкіндігін теріске шығармайды. Прокурордың қадағалау сатысының сот отырысына қатысуы міндетті.

Мәлімделген наразылықтар мен өтініштер шешілгеннен кейін сот тыңдауды жалғастыру туралы не оны кейінге қалдыру туралы шешім қабылдайды. Сот істі тыңдауды жалғастыру туралы шешім қабылдаған кезде төрағалық етуші қадағалау шағымын (наразылығын) берген процеске қатысушыға сөз береді. Егер мұндай қатысушылар бірнешеу болса, онда олар өздері ұсынған сөз сөйлеу кезектілігін соттың назарына салады. Егер олар өзара келісімге келе алмаса, онда сөз сөйлеу кезегін сот белгілейді. Шағым (наразылық) беруші адам, өз пікірі бойынша, шағым жасап отырған шешімнің заңсыз, негізсіз, әділетсіз болып табылатыны туралы дәйектері мен дәлелдемелерін айтып береді. Онан соң төрағалық етуші процестің өзге қатысушыларына сөз береді. Егер шағымды қорғанушы тарап берген болса, онда алғашқы сөзді оның өкілдері болып табылатын процеске қатысушылар

алады. Олардың сөз сөйлеу тәртібі өздерінің қол жеткізген уағдаластыққа сәйкес ондай уағдаластық болмаған жағдайда соттың шешімімен белгіленеді. Егер шағымды (наразылықты) айыптаушы тарап берген болса, онда оның өкілдері бірінші болып сөз алады, онан кейін төрағалық етуші сөзді процестің басқа қатысушыларына береді.

Істі қадағалау тәртібімен қараудың нәтижесінде сот ҚІЖК [370](#) және [373-баптарының](#) талаптарын сақтай отырып кеңесу бөлмесінде мынадай шешімдердің бірін қабылдайды:

1) шағымды (наразылықты) қанағаттандырусыз қалдырады не істі сот қадағалауы тәртібімен қайта қараудан бас тарту туралы қаулы шығарады;

2) апелляциялық және қадағалау сатыларының үкімі мен қаулысын өзгертеді;

3) үкімнің және барлық бұдан кейінгі шешімдердің күшін жояды және істі жаңадан сот қарауына жібереді;

4) үкімнің және кейінгі барлық қаулылардың күшін жояды және істі қысқартады;

5) соттың үкімін өзгертіп немесе оны өзгеріссіз қалдыра отырып апелляциялық және қадағалау тәртібімен шығарылған қаулылардың күшін жояды;

6) апелляциялық сатыдағы соттың үкімі мен қаулысын өзгеріссіз қалдыра отырып қадағалау сатысы шешімдерінің күшін жояды.

Істі қадағалау тәртібімен қарау кезінде үкімнің күшін жоюға немесе оны өзгертуге ҚІЖК [412-бабында](#) көрсетілген мән-жайлар негіз болып табылады. Бірінші, апелляциялық және қадағалау сатыларындағы соттардың қаулылары, егер осы қаулымен бірінші сатыдағы сот заңсыз және негізсіз шешім қабылдаған не алдыңғы қаулыларды немесе іс бойынша үкімнің жоғарыда тұрған сот заңсыз және негізсіз күшін жойған немесе өзгерткен деп танылса, не егер істі жоғары тұрған сотта қаралуы кезінде қабылданатын шешімнің дұрыстығына әсер еткен немесе әсер етуі мүмкін болған заңды елеулі бұзуға жол берілсе, күші жойылуға немесе өзгертілуге жатады. Егер қадағалау тәртібімен істі қарау кезінде істі заңсыз қысқартуға немесе сотталушыға жазаны жұмсартуға жол берілген болса, жоғары тұрған қадағалау сатысы төмен тұрған қадағалау сатысы қаулысының күшін жоюға және бірінші сатыдағы соттың үкімін, апелляциялық қаулысын өзгертіп немесе өзгеріссіз күшінде қалдыруға құқылы. Істі қадағалау тәртібімен қарайтын сот сотталғанға тағайындалған жазаны жеңілдетеді немесе онша ауыр емес қылмыс туралы заңды қолдана алады. Сот сондай-ақ, егер прокурордың наразылығында немесе жәбірленуші мен оның өкілінің шағымында көрсетілсе, сотталғанға тағылған айып шегінен шықпай неғұрлым ауыр қылмыс туралы заңды қолдануы не жазаны күшейтуі мүмкін. Қадағалау сатысындағы соттың сот талқылауының нысанасы болмаған фактілерді анықтауға немесе дәлелденген деп есептеуге құқығы жоқ. Іс жаңадан қарауға жіберілген жағдайда қадағалау сатысындағы сот айыптаудың дәлелденгені немесе дәлелденбегені туралы, қандай да

болмасын дәлелдердің ақиқаттығы немесе ақиқат еместігі туралы және бір дәлелдердің екіншілерінен артықшылығы туралы, бірінші сатыдағы соттың қандай да болмасын қылмыстық заңды қолдану туралы және жаза шарасы туралы мәселелерді шешуге, сондай-ақ сот жасауы мүмкін қорытындыларды шешуге құқылы емес. Істі қарайтын сот қадағалау шағымдарын берген адамдарға қатысты да, сондай-ақ олардың жағдайларын нашарлатпау шартымен іс бойынша барлық сотталғандарға қатысты да сот үкімінің заңдылығын, негізділігін және әділдігін толық көлемінде тексереді. Сот жағдайды нашарлататын шешімді тек прокурордың наразылығында немесе жәбірленуші мен оның өкілінің шағымында көрсетілген сотталғандарға қатысты ғана қабылдауға құқылы. Сот сотталғанның жағдайын оның қадағалау шағымы бойынша нашарлатуға құқылы емес.

Қадағалау сатысындағы соттың қаулысы осы Кодексте апелляциялық қаулы үшін белгіленген талаптарға сәйкес келуі тиіс. Қадағалау сатысындағы соттың қаулысына іс бойынша шешім қабылдаған барлық судьялар қол қояды.

Қадағалау тәртібімен сот үкімінің немесе қаулысының күші жойылған соң іс жалпы тәртіппен қаралуға жатады. Істі тиісінше бірінші, апелляциялық қадағалау сатысындағы сот қараған кезінде жазаны күшейтуге немесе мейлінше ауыр қылмыс туралы заңды қолдануға, егер алғашқы үкімнің немесе қаулының қадағалау тәртібімен жазаның жұмсақтығына орай немесе неғұрлым ауыр қылмыс туралы заңды қолдану қажеттігіне байланысты күші жойылған, сондай-ақ егер үкімнің күші жойылған соң істі жаңадан тексеру кезінде айыпталушының басқа да неғұрлым ауыр қылмыстар жасағандығын айғақтайтын жағдаяттар анықталатын жағдайда ғана жол беріледі. Бірінші сатыдағы соттың шығарған үкіміне істі жаңадан талқылау кезінде шағым жасалуы және жалпы тәртіппен наразылық білдірілуі мүмкін.

Апелляциялық тәртіппен немесе қадағалау тәртібімен бұрынғы үкім мен қаулының күші жойылуына байланысты шығарылған қайталама үкімге немесе қаулыға шағым, наразылық соттың бірінші үкімінің немесе қаулысының күшінің жойылу себептеріне қарамастан жалпы негіздерде мәлімделуі (енгізілуі) мүмкін.